

Vasadi Péter

A sötét fénye

*Mint csapdába szorult
vad, oda voltam.
Azt éreztem, mit a kő
– igenis, érez – amikor
gömbölyűségébe belefagyva
mély vízbe vetik.
S megsüllyed az iszapban.
Mikor siet a déli
levessel nagybeteghez
a lábadozó, hogy etesse,
az meg vicсорítva fölül,
s arcába löki. S vissza-
hanyatlik rettenetes
szájjal. Holtan. Éhsége
megszakítatlan.
...Nem masszázs, nem
„ki-mit-tud”, nem
balzsamos teasütemény
az igazság;
örvény a szívben, kard,
elevenzült, örökös
ismétlés.
...De velem elbántak,
csúf, többszörösen,
mint csapdába terelt
vaddal, hogy lehet azt
bírn... Belesimulva.
Tudod te, azért nem
lázadozol. Az erőnek
nincs semmi esélye.
Kífullad. Te a rosszat
fordítsd magad ellen,
mondta Pilinszky.*

100 éves a Magyar Irodalomtörténeti Társaság*

KISS JENŐ

Két tudományos társaság – egy cél?

Gratulációt és jókívánságokat hoztam a centenáriumát ünneplő Magyar Irodalomtörténeti Társaságnak. Az idősebb testvértársulat, a Magyar Nyelvtudományi Társaság üdvözlétével jöttem, kívánva további sikeres századokat. Megtisztelő számomra, hogy előadást tarthatok e jeles alkalomból. Szívesen teszem ezt a szakmaiak mellett érzelmi okokból is. Merthogy volt idő, amikor – egyetemi tanulmányaimat megelőzően, illetőleg kezdetén – engem is az irodalomtörténet vonzott leginkább.

A címben megjelölt témakörrel áttekintő szándékkal, néhány szempont kiragadásával szólok, felvillantva társaságaink nem éppen zökkenőmentes történetének egy-egy időszakát, mozzanatát.

A Magyar Tudományos Akadémia – a létrejöttét (1825-öt) követő évtizedekben – egyedül átfogta az akkori egész honi tudományos életet. Később azonban megváltozott a társadalmi és a tudományos környezet. A tudományok differenciálódásának, illetőleg önállósodásának természetes kísérőjelenségeként a 19. század második felében világszerte sorra alakultak meg a szaktudományi társaságok, amelyek nemcsak szigorúan tudományos célokat követtek. Előtérbe került ugyanis a tudománynépszerűsítésnek, illetőleg a tudományos ismeretterjesztésnek, valamint a szakmai érdekképviseletnek a kívánalma is. Az egyetemi képzés fokozatos kiszélesedésével a korábbiakhoz képest számottevően megnőtt az egyes tudományokkal foglalkozóknak, egyszersmind a tudományok iránt érdeklődőknek a száma. A sorra alakuló tudományos társaságok ezeket a heterogén, a szakmai érdeklődés szerint tagolódó csoportokat, köröket integrálták, s a tudományos szemlélet és ismeretek terjesztésével fontos társadalmi funkciót tölthettek be. Mind a nyelvtudományi, mind az irodalomtörténeti társaság tagságának a bázisát a középiskolai tanárok alkották, s hogy ennek a mindenkor vezetőség tudatában volt, bizonyítják a társaságok működési formái, rendezvényeik egy részének szakmai továbbképzés jellege, illetőleg a folyóirataikban közölt információk egy része is. Magyarországon sokáig csak a pesti egyetemen volt magyar tanszék (ezt 1791-ben alapították), s csupán 1872-ben osztódott a Toldy Ferenc vezette magyar tanszék egy irodalmi és egy nyelvészeti tanszékre. (Ez utóbbi a Budenz József irányította urál-altaji összehasonlító nyelvészeti tanszék volt, amelyből kiválással önállósult a külön magyar nyelv tudományi tanszék 1878-ban Simonyi Zsigmond vezetésével.¹)

* Kiss Jenő, Bernáth Árpád és Praznovszky Mihály dolgozatai a százéves Magyar Irodalomtörténeti Társaság 2011. december 15-i konferenciáján elhangzott előadások szerkesztett változatai.

¹ BENKÓ Loránd, *Két évszázad a magyar nyelv tudomány szolgálatában*, Magyar Nyelv, 1992/2, 144.

A társadalomtudományi szakemberek közül elsőként (1867-ben) a történészek alapítják meg a maguk Magyar Történelmi Társulatát,² a régészek és művészettörténészek 1878-ban a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulatot, a néprajzosok 1889-ben a Magyarországi Néprajzi Társaságot (1896 óta hívják Magyar Néprajzi Társaságnak; részletesen³). 20. századi alapítású mind a Magyar Nyelvtudományi Társaság (1904; alapítási tervekről az 1880-as évek elejéről tudunk),⁴ mind pedig az idén jubiláló Magyar Irodalomtörténeti Társaság.⁵ Az alapítás mozzatát, elveit és célját tekintve azonban az utóbbi kettő is a hosszú 19. század gyermeke. Ezt a két tudományos társaságot nemcsak alapításuk időbeli közelsége, tagjaik egy részének közös volta, tudományterületüknek az Akadémián is egy osztályba sorolása kapcsolta és kapcsolja össze, hanem az egyetemi oktatásban való együttindulása (lásd följjebb), későbbi egymásrataltsága, valamint kutatási tárgyuk és ez utóbbinak erős etnikai kötöttsége a nyelv, tudniillik a magyar anyanyelv révén. Ugyanis egyfelől az irodalom sajátos nyelvhasználati tartományként a nyelvészetnek is (több szempontból fontos) kutatási területe, másfelől az irodalomnak a nyelvhez kötöttsége miatt az irodalomtudomány nem kerülheti meg a saját szempontjai szerint releváns, elsősorban az esztétikumot hordozó nyelvi vonatkozásokkal való foglalkozást. Van vagy lehet tehát mit tanulnia mindegyik tudományágnak a másiktól. Megemlítendő a magyarság identitástudatának alakításában, fenntartásában való szerepük és művelőknek ilyen irányú felelőssége is.

A szóban forgó társaság-alapítások a kor uralkodó eszméire vezethetők vissza. E tekintetben lényegében nincs is különbség közöttük. A tudománnyal foglalkozók szakmai társaságokba való összefogásával azt a célt követték, hogy mind a tudományok egyetemes, mind pedig a polgárosodás nemzeti fejlődését elősegítsék. A társaság-alapítók a kor eszméire, tudniillik az emberi haladásba vetett hitre s a művelődés demokratizmusát hirdető bizalomra támaszkodtak. A tudományos megismerés szabadsága és sürgető feladata, valamint a helyi, így a nemzeti közösségek kulturális öröksége óvásának, számbavételének, dokumentálásának kötelessége meggyőződéssel vallott és vállalt elvi alapállásuk volt⁶ (a néprajz vonatkozásában lásd⁷; a magyar értelmiség szerepére az irodalom ismeretének terjesztésében lásd⁸). Megmutatkozik ez a mi két társaságunk feladat kijelölésében is.

² EMBER Győző, *A Magyar Történelmi Társulat száz éve*, Századok, 1967, 1140–1169; GLATZ Ferenc, *A Magyar Történelmi Társulat megalakulásának története*, Századok, 1967, 233–267; MANN Miklós, *Kiemelkedő személyek, kiemelkedő teljesítmények a Történelmi Társulat történetében*, Magyar Tudomány, 2009/2, 138–142; NAGY László, *A Magyar Történelmi Társulat történetének forrásai*, Magyar Tudomány, 2009/2, 160–167; OROSZ István, *A Magyar Történelmi Társulat úja a kiegyezéstől a rendszerváltásig*, Magyar Tudomány, 2009/2, 132–137.

³ KÓSA László, *A magyar néprajz tudománytörténete*, Bp., Gondolat, 1989a; UÓ., *A Magyar Néprajzi Társaság százéves története (1889–1989)*, Bp., A Magyar Néprajzi Társaság és a Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, 1989b.

⁴ KISS Jenő, *Százéves a Magyar Nyelvtudományi Társaság*, Magyar Nyelv, 2005/1, 7.

⁵ PINTÉR Jenő, *A Magyar Irodalomtörténeti Társaság megalapítása*, Irodalomtörténet, 1937, 1–8.

⁶ BENKŐ LORÁND, *Múlt, jelen és jövő Társaságunk életében*, Magyar Nyelv, 1980/1, 257.

⁷ KÓSA László, *Nemesek, polgárok, parasztok*, Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem, 2003, 465.

⁸ SIPOS Lajos, *Beőthy Zsoltól Lukács Györgyig. Az Irodalomtörténeti Társaság történetéről*, Irodalomtörténet, 1982, 418.

A tudománytörténészek közül többen is megemlítik, hogy az irodalom kutatói és a nyelvészek a többiekhez képest később hozták létre tudományos társaságukat. Ez igaz. Megvolt azonban ennek az előnye is: nagyrészt kitaposott úton járhattak. Jól mutatja ezt a szervezeti felépítésükben mutatkozó többrendbeli azonosság és hasonlóság a korábbiakkal. Horváth János pontosan fogalmazott: a „Természettudományi Társulat korszerű szükségleteiből kisarjadt eszme teremti meg a Magyar Nyelvtudományi Társaságot”.⁹ (Horváth János Gombocz ajánlásával lett a Magyar Nyelvtudományi Társaság tagja, az üléseket rendszeresen látogatta, a társaság folyóiratában, a Magyar Nyelvben pedig gyakran publikált.) A példakövetés szükségessége morális, egyszersmind praktikus érvként szerepel a Magyar Irodalomtörténeti Társaság előkészítésének egyik dokumentumában, mely az Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlönyben *Felbírás a Magyar Irodalomtörténeti Társaság megalapítására* címmel jelent meg: „Hazánkban minden tudományszaknak megvan már a maga társulata: csak mi, a magyar irodalomtörténet munkásai nem tömörültünk még társas szervezetté”.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság alapítására 1903-ban felhívó közlemény a Társaság céljaként a következőket nevezi meg: „A magyar nyelvnek mennél teljesebb tudományos átkutatása, a nyelvészet eredményeinek népszerűsítése és a közönségben a magyar nyelvtudomány iránt az érdeklődés felébresztése”. Ez a nemes cél – persze mutatis mutandis – közös mindegyik tudományos társaságban, s mindegyikben fejtörést is okozott (s okoz mind a mai napig). Arról a dilemmáról van szó, amelyről Horváth János 1912-es titkári jelentésében szöveg a következőképpen:

a tudományos munkásságnak ez a neme [tudniillik a professzionális tudományos kutatás], mennél határozottabb és mennél szakszerűbb: annál messzebbre távolodik a közérdekűsegtől, annál hozzáférhetetlenebbé válik az irodalom iránt érdeklődő, de annak történetét szaktudományként nem gyakorló, laikus műveltek részére. Természetes, hasznos, sőt szükséges menete ez minden tudományszak fejlődésének: de annál sürgősebben kell gondoskodni arról, hogy lényeges eredmények, kellő megvilágítással, s élvezhető formában, eljussanak azokhoz, akik érdeklődnek irántuk, mint az egyetemes műveltségnek fontos elemei iránt [...] Nem »népszerűsítés« ez, nem devalválása ez a tudománynak. Ellenkezőleg! Csak szükségszerű fejleménye, betetőzése magának a szaktudománynak is; a gondolat felsőbb egységbe olvasztása, s az egyetemes műveltség szempontjából való értékelése a szakmunka során felhalmozott nyers anyagnak. A közműveltség szempontjából pedig a tudomány teljesebb értéke ott kezdődik, mikor eredményei, gondolattá érlelten, minden művelt embernek, vagy gyakorlatilag érvényesülve, az egész társadalomnak közös osztályrészévé válhatnak [...]¹⁰

Íme az uralkodó eszme, a használni akarás, amely a kor jeles tudósai éthoszának az alapja volt! Eszünkbe juthat – minthogy Gombocz Zoltán és Horváth János neve is szóba került már – az Eötvös Collegiumnak és szellemiségének a magyar nyelv- és

⁹ HORVÁTH János, 1918 június 29. = *Emlék Szily Kálmánnak, a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnökének nyolczvanadik születésnapja alkalmából*, írták a Magyar Nyelv dolgozótársai, Bp., Hornyánszky Könyvnyomda, 1918, 5.

¹⁰ HORVÁTH János, *Titkári jelentés*, Irodalomtörténet, 1912, 204–205.

irodalomtudomány történetében, tudniillik a tudósképzésben játszott fontos szerepe, illetőleg az egy köszöntő levélben olvasható közös szemléleti alap, amelyet Gombocz Zoltán, Horváth János és Szabó Miklós fogalmazott meg 1932-ben Kodály 50. születésnapja alkalmából az Eötvös Collegium Volt Tagjainak Szövetsége nevében¹¹. Miként Eötvös Lorándnak és munkatársainak az a szándéka is, „hogy a Világos után osztrák tartománnyá süllyesztett ország oktatásügyének kusza szövevényébe importált civilizátorok távoztával lassan feladataira és lehetőségeire eszmélő honi tudományosságunk tapogatózásai nyomán közoktatásunk is levetkezze elmaradottságát és provincializmusát”.¹²

Az Irodalomtörténeti Társaságra vonatkozóan az immár szakspecifikus, részletesebb feladat kijelölést Négyesy László végezte el, 1913. évi elnöki megnyitó beszédében, hármas tudományos feladatkört jelölve meg: az anyaggyűjtést, a kritikai kiadások és magyarázatok készítését s monografikus feldolgozásokat, illetőleg általában a kutatásokat. Ez utóbbiakba beleértette az összehasonlító irodalomtörténeti vizsgálatokat is, mondván: „Alig van irodalmunkban fontos jelenség, melynek megítéléséhez ne lennének szükségesek az egyetemes irodalmi szempontok, melyen ne volna érezhető egyetemes irodalmi folyamatok közrehatása”.¹³

Mindkét társaság azonos alapcélakat követett, mindegyik a maga területén és eszközeivel igyekezett megfelelni a magával szemben támasztott elvárásoknak. Mindegyiknek az élete ugyanazon tágabb társadalmi, politikai, gazdasági, kulturális körülmények között zajlott, így sorsuk is hasonlóan alakult. Mindkettő a már említett, korabeli szellemiség szülötte, mindkettő dinamikus, több-kevesebb romantikus lendülettel és kellő szervezettséggel indul, s nagy számban csatlakoznak hozzájuk az érdeklődők. A meglepően gyorsan az ezret is megközelítő s tagdíját rendszeresen fizető tagság léte jelenti a visszaigazolást, hogy igény volt mindkét társaságra, hogy szélesebb érdeklődésnek és igényeknek is megfeleljenek. A Magyar Irodalomtörténeti Társaság folyóiratára, az Irodalomtörténetre is sorjáznak az intézményi előfizetések 1912-ben. Néhány találmányra kiragadott példa: Budapest 84, Arad és Kolozsvár 5–5, Pozsony 4, Besztercebánya és Sopron 3–3, Debrecen, Érsekújvár, Nagykikinda, Székelyudvarhely, Szabadka 2–2, Beregszász és Kisújszállás 1–1. Erre a nagyjából az I. világháborúig tartó időszakra az jellemző, hogy kedvezőek voltak a külső és a belső feltételek. Az akkori Magyarország az egész Kárpát-medencei magyarság otthonaként a Monarchia kiglobális világában volt, s gondjai ellenére összességében a gazdasági és civilizációs fölemelkedés idejét élte, a külfölddel szerves és szoros gazdasági, kulturális és tudományos kapcsolatokat tartva fenn.

A lendületes indulást az alapítók bölcs előrelátása, a kiváló szervezés, a valóban tömeges támogató figyelem és érdeklődés, az anyanyelvnek és az anyanyelvi iroda-

¹¹ KOROMPAY H. JÁNOS, *Horváth János és Kodály Zoltán barátságának dokumentumai = Klárisok. Tanulmánykötet Korompay Klára tiszteletére*, szerk. CSISZÁR GÁBOR és DARVAS ANIKÓ, Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Bp., 2011, 22.

¹² BORZSÁK ISTVÁN, *Laudes Collegii Eötvösiani = Magyar örökség. Laudációk könyve 2001–2005*, szerk. POPRÁDY GÉZA, Bp., 2009, Magyar Örökség és Európa Egyesület, II, 314–315.

¹³ NÉGYESY LÁSZLÓ, *Elnöki megnyitó beszéd*, Irodalomtörténet, 1913, 198.

lomnak az ügye mellé állás tette lehetővé (amely bőkezű egyéni adományok formájában is megnyilvánult). Szily Kálmán társasági elnökként az akkori hangulatot jól tükröző és reális véleményt fogalmazott meg: „Szégyenletesnek tartottuk volna, hogy itt Magyarországon a magyar nyelv művelésére alakult társaság összekeregetett segíelyekből éldegéljen”.¹⁴

A súlyos gondok az I. világháború végével jelentkeztek: mindkét társaság számára nehéz évek következtek. Sipos Lajos az Irodalomtörténeti Társaságról szólva „társaságunk lassú sorvadása”-t említi.¹⁵ A trianoni békediktátum ugyanis felszámolta a tágabb érdeklődés közvetlen ösztönzőit. A meritőbázis nagy fokú csökkenését, kényszerű beszűkülést, gazdasági és társadalomlélektani traumákat, a múltba fordulást, védekező-igazoló attitűdöt és reflexeket váltott ki, erősítette az etnocentrizmust, s nem kedvezett a kívülről jövő hatásoknak.¹⁶ Sipos Lajos úgy látja, hogy „a tanárság érdeklődésének megcsappanásával, a munkából kiállókkal és az Irodalomtudományi Társaság létrejöttével az Irodalomtörténeti Társaság munkája gyakorlatilag lehetetlenné vált”.¹⁷

Ami a II. világháború utáni időket illeti: az 1949-től az országra kényszerített egyoldalú szovjet orientáció a Nyugattól való elszigetelődéshez vezetett. A „fordulat éve”-vel a magyarországi tudományos gondolkodás szerves folyamata elsősorban az ideológiai nyomás és a Nyugattól való elzártság miatt sérülést szenvedett. Ezt jobban megsínylette a nyelvtudományinál ideológiailag-politikailag érzékenyebb, exponáltabb irodalomtudomány. Lukács György így fogalmazott társasági elnöki székfoglalójában 1949-ben: „A Magyar Irodalomtörténeti Társaság újjáalakulása nem egyszerű irányváltozást jelent. A társaság munkájának csak akkor van létjogosultsága, ha középpontjába a magyar irodalomtörténet teljes és gyökeres revízióját helyezzük”.¹⁸ Pándi Pál pedig ezt mondta 1962-es főtítkári beszédében: „Ha a Társaság létének tényleges funkciója van a szellemi életben, akkor ezt előbb-utóbb kifejezi a költségvetés is. Ha pedig nincs, akkor ne is fejezze ki”.¹⁹ Ezekben az években kerül be a társasági alapszabályokba az a kitétel, hogy a tagoknak érvényesíteniük kell kutatásaikban „a haladó, marxista-leninista szemléletet és módszert” (ez a rendszerváltoztatás idején, 1989-ben került ki onnan). A tudományos feladatok elvégzése három pólusúvá vált. Az egyetemek és a két szóban forgó társaság mellett megjelent az Akadémia intézményeként a Nyelvtudományi Intézet és a Magyar Irodalomtörténeti Intézet, amelyek új típusú intézményként lehetővé tették a nagyobb összefogást, az erők koncentrációját igénylő feladatok elvégzését. Megvalósult a központi tudományirányítás, amely ideológiai irányítást is jelentett. Idővel azonban lazultak az ideológiai kötöttségek, a Nyugattal való kapcsolattartás lehetőségei

¹⁴ HORVÁTH JÁNOS, *1918 június 29.*, i. m., 7.

¹⁵ SIPOS Lajos, *Beöthy Zsoltól Lukács Györgyig*, i. m., 418.

¹⁶ BENKŐ Loránd, *A „budapesti iskola”-ról*. Magyar Nyelv, 1991/1, 4, 11.

¹⁷ SIPOS Lajos, *Beöthy Zsoltól Lukács Györgyig*, i. m., 420.

¹⁸ LUKÁCS György, *Elnöki székfoglaló beszéd*, Irodalomtörténet, 1949, 1.

¹⁹ PÁNDI Pál, *A Magyar Irodalomtörténeti Társaság jubileumi közgyűlésének főtítkári megnyitója*, Irodalomtörténet, 1962, 366.

pedig bővültek. Megváltoztak a tudományos kutatás társadalmi, technikai és intézményi feltételei. Az elméleti nyitást radikális szemléleti változások kísérték, fokozatosan módszerbeli és tematikai sokszínűség alakult ki. A szűkebb diszciplínáknak megfelelő társulások, műhelyek jöttek létre, gomba módra megszorodtak a szakmai rendezvények, konferenciák, kongresszusok, tehát a szakmai nyilvánosság hazai és külföldi színterei és műfajai változatos gazdagságban állnak a szakemberek rendelkezésére. Dominánssá váltak a leíró kutatások. Megváltozott az élet- és szemléletmód, miként a technikai környezet is.

A két társaság a kezdeti időszak prosperálásához képest kényszerű anyagi visszafogottságban élte életét. Elhelyezést mindkettő a bölcsészkar épületében, a szaktanszékekhez kapcsolódva kapott – s így van ez ma is: egymással szomszédos két szobában van a két társaság adminisztrációja. Csak tagdíjakból nem lehetne működtetni egyiket sem (még akkor sem, ha a tagdíjbefizetési morállal jobban állnánk). Mindkét társaság nagyrészt ugyanabból a bázisból meríti tagságát: a magyartanárok köréből, valamint az irodalom- és nyelvtudományt hivatásszerűen művelők, illetőleg a doktori és egyetemi hallgatók köréből. Mindegyik említett tudományos társaság önkéntes alapon szerveződő, közérdekű, sőt közhasznú nonprofit szakmai társulás, amelynek tagjait az adott tudományág művelése mint közös hivatás, illetőleg az iránta való érdeklődés köt össze. Mint szervezetek nem hasonlíthatók sem egyetemi intézetekhez, sem tanszékekhez, sem akadémiai intézetekhez (a Nyelvtudományi Intézethez és a Magyar Irodalomtörténeti Intézethez sem), hiszen nem költségvetési szervek. Tudományos fórumokként határozhatók meg leginkább.²⁰ Létrejöttük, fennmaradásuk kizárólag tagjaiknak akaratából, hozzáállásából következett és következik.

A Trianon utáni sanyarú gazdasági helyzet miatt szorultak először rendszeres állami, azaz akadémiai támogatásra (így van ez ma is). A szóban forgó társaságokban állása csak az adminisztrátornak van. Társaságaink szerepe az akadémiai intézetek megalakulásával és az egyetemi, főiskolai szaktanszékek számának megnövekedésével a korábbiakhoz képest számottevően csökkent. A világ kitágulásával, a globális szakmai kommunikáció lehetőségeinek ugrásszerű megnövekedésével a lokális szakmai fórumoknak a szakmai ismeretszerzést és véleménycserét biztosító szerepe értelem szerűen egyébként is csökken, illetőleg átrendeződik. Az egész környezet radikális változásai folyamatos önvizsgálatra kényszerítettek: milyen funkciókat lehet, kívánatos, kell betölteni a tudományos társaságoknak? Wéber Antal 1970-es főtítkári beszámolójában keserűen, s nem minden önirónia nélkül fogalmazott így: „Társaságunk [...] Feladatkörének [...] átalakulása a köztudatban azt a benyomást keltette, mintha az Irodalomtörténeti Társaság inkább csak kegyeletes megemlékezésekre és kisméretű koszorúk emléktáblák előtt való elhelyezésére alkalmas”.²¹ Az Irodalomismeret című folyóirat 2001. évi visszatekintő cikkében azt olvashatjuk, hogy „Összességében elmondható, hogy a 90 éves Magyar Irodalomtörténeti Társaság szerencsésen vészelté át az eltelt tizenöt év meghatározó társadalmi változásait,

²⁰ BENKŐ LORÁND, *Múlt, jelen és jövő Társaságunk életében*, Magyar Nyelv, 1980/3, 259.

²¹ WÉBER ANTAL, *Főtítkári beszámoló*, Irodalomtörténet [Új folyam II/1], 1970, 760.

illetve az abból adódó elbizonytalanodást, tudott alkalmazkodni az új világ követelményeihez. Ez a megújulási képesség a következő esztendőkből még határozottabb kell, hogy legyen, mert ez tartotta eddig is életben Társaságunkat, és ezután is ez lesz életetője”.²² Való igaz, mindkét társaság szó szerint átvészelt már nehéz idők anyagi szempontból is (más társadalomtudományi társaságok is, a Magyar Történelmi Társulatra vonatkozólag lásd²³). Legyen szabad emlékeztetnem erre a Nyelvtudományi Társaság történetéből vett két idézettel. Gombocz Zoltán 1922. évi titkári jelentésében írta: „nem tudom elhinni, hogy a magyar közönség és Társulatunk tagjai [...] belenyugodhassanak abba, hogy egy Társulat, amely [...] buzgón és önzetlenül [...] szolgálta a nemzeti nyelv és a magyar tudomány ügyét, csúfosan kimúljon az annyszor hangoztatott magyar kultúrfölény nagyobb dicsőségére”.²⁴ Kniezsa István pedig az 1945. évi közgyűlés titkári beszámolójában mondta: „lehetetlen, hogy a magyar nyelv ügye az új Magyarországon közömbös legyen”.²⁵ Ehhez képest akár irigylésre méltó hírként is értelmezhető az 1970-es főtitkári jelentés (Telegdi Zsigmond) következő mondata: „az Akadémia 1970-re azt az összeget állította be költségvetési támogatásként, amely gazdasági ügyintézőnk alapbére és bérpótléka. Társaságunknak tehát arra kell törekednie, hogy bevételeit lehetőség szerint fokozza, mert működésének egész kiadásait magának a Társaságnak kell előteremtenie”.²⁶ Bárhogya is vagyunk, a jövőre vonatkozóan tegyük világossá: mi azt sem tudnánk elhinni sem ma, 2011-ben, sem később, hogy a magyar nyelv és az ezen a nyelven születő irodalom, valamint kutatásuk közömbös lehetne valaha is ebben az országban, legyen bármilyen világ.

Az ideai centenáriumnak több üzenete is van. Az egyik: kétségtelen tény, hogy mindkét társaságot megbecsülés illeti azért, hogy első száz évének bizonyos szakaszában fontos szerepet játszott a maga tudományának a történetében. Ez a legfontosabb. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság például meghatározó jelentőségű volt története első fél évszázadában a magyar nyelvtudományban.) A másik: a centenáriumi visszaemlékezés éppen emiatt nem maradhat csupán emlékező aktus. Szükség van mindkét társaság első száz évének a tudomány szak történetébe ágyazott, tény- és tárgyyszerű, objektivitásra törekvő tudománytörténeti értékelésre – sőt, egyre időszerűbb azt mondanunk: felmutatására, tudatosítására is (Szathmári István már javában dolgozik a Nyelvtudományi Társaság történetének megírásán). Mert a múlt mindig szolgál tanulságokkal. Nem feledve persze azt, amit Benkő Loránd így fogalmazott meg a nyelvészek társasági centenáriumán: a Társaság „programját természetesen csak az adott kor viszonyaihoz, lehetőségeihez, igényeihez mérhetjük, mai ítéllettel róla hiánysorolással szólni anakronizmus volna”.²⁷ A harmadik: atomizáló-

²² P. M. [Praznovszky Mihály], *Egy fejezet a Társaság történetéből*, Irodalomismeret, 2001/3–4, 92.

²³ OROSZ István, *A Magyar Történelmi Társulat útja a kiegyezéstől a rendszerváltásig*, Magyar Tudomány, 2009/2, 137.

²⁴ Magyar Nyelv, 1923, 103.

²⁵ Magyar Nyelv, 1946, 87.

²⁶ Magyar Nyelv, 1970, 515.

²⁷ BENKŐ LORÁND, *Tisztelet az alapítók emlékének.*, Magyar Nyelv, 2005/1, 6.

dó társadalmunkban, a tudományok részzakosodásának időszakában nem lebecsülendő társaságainknak a szakmai-emberi szolidaritást erősítő, illetőleg az ennek lehetőségét kínáló – Benkő Lorántól „személyes-összefogó” jelzővel említett – funkciója sem.

Ortega y Gasset spanyol gondolkodó szerint „egy intézmény virágkora ritkán szokta túlélni létrehozóik életét”.²⁸ A két szóban forgó társaságra gondolva sok igazság van ebben. Egy másik vélemény meg azt mondja: amely tudományos társulat megéri az első száz évet, az túl van a nagyobb nehézségeken. Márpedig ha ez igaz, akkor a Magyar Irodalomtörténeti Társaság bizakodással vághat neki második évszázadának.

Dolgozatomat Szily Kálmán idézésével zárom: ő a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnökeként 1911-ben, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság születésének évében derűs optimizmussal ezt mondta: „Égboltunk [tudniillik a Társaságé és folyóiratáé] tiszta, s a jelen szép kilátást nyújt a jövőre. Minket pedig, a Társaság tisztviselőit megnyugtat az a jóleső tudat, hogy nem fáradunk hiába”.²⁹

Azt kívánom a centenáriumi ünnepelő Magyar Irodalomtörténeti Társaság vezetésének és egész tagságának, hogy legyen okuk gyakran mondani, amit Szily Kálmán mondott száz évvel ezelőtt.

²⁸ Idézve: Irodalomtörténet, 1982, 404.

²⁹ Magyar Nyelv, 1911, 236.

Két nagy vállalkozás: a Magyar Irodalomtörténeti Társaság megalapítása és a Révai Testvérek Irodalmi Intézete *Nagy Lexikonának* megindítása egy időben történt, és 1915-ben, mire az utóbbi eljutott a tizenharmadik kötetéhez (sokunk emlékeztében „Lovas–Mons” felirattal gerincén) már rögzítette az előbbi létét, célját, folyóiratát, és azt is, hogy „a tagok száma 1914. [évben] jóval meghaladja az ezret.” Vagyis az 1911-ben életre hívott Társaság, szemben az 1827-ben bejegyzett Magyar Tudományos Akadémiával, a működését 1836-ban kezdő Kisfaludy, illetve az 1876-ban alapított Petőfi Társasággal, sem „rendes tagjai” létszámát, sem figyelmét kitüntetett életművekre nem korlátozta. Hiszen összefogni kívánta mindazokat, akik a „nemzeti irodalommal, mint történetileg fejlődő szervezettel”¹ foglalkoznak, akár mint e területnek és rokonterületeinek művelői, tudományos kutatói, akár mint olyanok, akik érdeklődnek e területek, illetve kutatásuk eredményei iránt. Mint látjuk, nem voltak kevesen.

A magyar irodalomtörténet tárgyát az imént Beöthy Zsolt, Társaságunk első elnökének megfogalmazásában idéztem, aki arról is tudósít bennünket Toldy Ferenc irodalomtörténeti munkáját folytató művének bevezetőjében, hogy az „irodalomtörténet az ifjabb tudományok egyike; mai értelmében csak a mi századunk [a 19.] fejtette ki.”² Beöthy a két Schlegelt (August Wilhelmét és Friedrichet), valamint a Grimm testvéreket (Jakobot és Wilhelmét) említi Wilhelm Humboldt és Ludwig Tieck mellett, mint azokat, akik az irodalomtörténetet önálló tudománnyá emelték. És amely tudománynak, tehetem hozzá, első kiemelkedő teljesítménye a fiatal Georg Gottfried Gervinus ötkötetes műve, a *Geschichte der poetischen National-Literatur der Deutschen* (*A németek poétikai nemzeti irodalmának története*) volt. Első kötete három évvel Johann Wolfgang von Goethe halála után jelent meg, az utolsó 1842-ben, míg, az ötödik, még Gervinus által átdolgozott utolsó kiadása 1871-ben, épp Beöthy bécsi és müncheni tanulmányaival egyidejűleg indult. Hangsúlyozni szeretném: A „szépművek”,³ az egyetemes irodalom e szűkebb alkotásainak *történeti tanulmányozása* a 19. század derekán és végén az irodalommal való foglalkozás *legkorszerűbb*, a nemzetivé válás szellemi folyamatát érthetővé tevő tudománynak számított. Beöthy korszakolásában is ez jut kifejezésre: A magyar irodalom történetét a *pogány*, a *keresztény*, a *protestáns*, a *katolikus visszahatás*, a *nemzetietlen korok* vezetik be. Mindegyikükben, mint elnevezésük jól mutatja, a nemzetit még valami külső uralja. Ez a viszony csak a *felújulás korában* kezd megfordulni, míg végül a hetedikben, „mely Kisfaludy Károlytól, 1820-tól mostanig tart”,⁴ ha-

¹ BEÖTHY Zsolt, *A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. A legrégebbi időtől Kisfaludy Károlyig*, Bp., Athenaeum, 1919¹³, I, 4. [Első kiadás: 1877–79.]

² I. m., 7.

³ I. m., 4.

⁴ I. m., 6.

lad az irodalom egyenesen „művészi nemzeti irányban”,⁵ s teljesedik ki ezzel a *nemzetes költészet kora*.

Gervinus felfogásban a nemzeti irodalom története megelőzi a politika történetét is, amennyiben a megértő ábrázolás előfeltételezi a folyamat egy szakaszának lezártságát, összhangban Friedrich Hegel elemzésével a dialektikus mozgásformákban létrejövő szintézisről. Hiszen Gervinus értelmezésében a német irodalom története Goethe és Friedrich Schiller munkásságában érte el teljes kibontakozását. Műveik – írja Gervinus – „a művészet olyan ideáljához vezettek vissza, amelyet a görögök óta senki sem sejtett.”⁶ Azáltal, hogy a nemzeti irodalom történetileg fejlődő szervezete e két alkotó tevékenységében egyértelműen csúcspontra, s ezzel időlegesen nyugvópontra is jutott, válik lehetővé átfogó ábrázolása.

A német irodalom története olyan célhoz ért el – állapítja meg Gervinus –, ahonnan egésze sikerrel válik áttekinthetővé, ahonnan egy megnyugtató, sőt fölemelő benyomás ér el bennünket, és ahonnan a legnagyobb tanulságot vonhatjuk le. [...] A világtörténelemben az események valamely beteljesült sorának legfőbb célja ott lehet fel, ahol az eszme, amely benne megjelenni törekszik, e sort valóban áthatni képes, és amely által a társadalom vagy az emberi kultúra lényeges követelménye elérhetővé válik.⁷

A nemzeti irodalom története mint rész azáltal válik a világirodalom történetévé és egyúttal a nemzet politikai történetének paradigmájává is, mert képes a görög–latin klasszikusokat és a Goethe-kor irodalmát dialektikus folyamatban mint tézist és szintézist összefogni. Gervinus megítélésében a német nemzeté az érdem, hogy

azokat az eszméket, amelyeket Szókratész és Krisztus egykoron a szívek képzésére az új nemzedék számára elszórt, és azokat a csírákat, amelyeket Arisztotelész minden tudomány számára elültetett, s amelyeket a korábbi nemzedékek mintha eltüntetni szándékoztak volna, [megőrizte azáltal], hogy előbb a Messiás tanát megtisztította, hogy aztán a rossz ízlést az irodalomban és a tudományban megtörje, olyannyira, hogy most szomszédjaink hangoztatják: a lelkek és szellemek igaz képzését csak nálunk kereshetik, hogy a régiekkel ismeretséget csak közvetítésünkkel köthetnek; hogy irodalmunk most úgy kezd láthatóan Európa fölött uralkodni, ahogy egykoron az olasz és a francia uralkodott a mi irodalmunk fölött.⁸

Mielőtt továbblépnénk, szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy Gervinus és Beöthy egyaránt milyen természetességgel véli azt, hogy az irodalomtörténet – történetfilozófia alapokon nyugvó – *tudomány*, Beöthy megfogalmazásában: „mely az irodalom keletkezését, fejlődését, alakulását adja el, tekintettel egyes jelenségeire és ezek összefüggésére”,⁹ és amelynek – a nemzeti önismeret és önképzés legfőbb hordozójaként – kiemelt változata a *nemzeti irodalomtörténet*.

Miközben a hatvanöt éves Gervinus halála előtt még irodalomtörténetének aktualizált változatán dolgozott, miközben a huszonkét éves Beöthy bécsi és müncheni

⁵ *Uo.*

⁶ Georg Gottfried GERVINUS, *Historische Schriften*, Bd. 2, *Geschichte der deutschen Dichtung*, I. *Geschichte der poetischen National-Literatur der Deutschen*, Leipzig, Verlag Wilhelm Engelmann, 1835, 10. [Az idézet Szerző fordítása, mint minden továbbié, ha fordító nincs megadva.]

⁷ *I. m.*, 8.

⁸ *I. m.*, 10–11.

⁹ BEÖTHY Zsolt, *A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése*, i.m., 4.

tanulmányait folytatta, a magyar fiatalember egyik német kortársa, a nálánál csupán négy évvel idősebb klasszika-filológus, harctereken ápolta azokat a sebesülteket, akik a Franciaországgal szemben vívott háborúban most már azért küzdöttek, hogy az újból birodalmi alakot felvevő Németország a rómaiak és a franciák után a politikai hatalmat is megszerezze Európa fölött. Friedrich Nietzschéről van szó, akit az 1870-es német–francia háború eseményei részben akadályoztak, részben inspiráltak abban, hogy kidolgozza az irodalom megközelítésének új eszméjét. Dolgozata 1872-ben jelent meg *A tragédia születése a zene szelleméből* (*Die Geburt der Tragödie aus dem Geiste der Musik*) címmel. Nietzsche is részben Schillert, de még inkább Goethét látta egy irodalmi folyamat csúcspontján, de nem e folyamat betetőzéseként, vagyis nem a weimari klasszicizmus megteremtőjeként. Nem úgy tekintett rájuk, mint akik nemzeti formában emelték követhetetlen magasságba az antik filozófia és irodalom legnagyobb teljesítményeit, hanem mint kiemelkedő kezdeményezőit egy még le nem zárt, de mélyen az antikvitásban gyökeredző folyamatnak. A Sturm-und-Drang mozgalmáról, erről a sajátos, a felvilágosodás keretében születő német szellemi áramlatról van szó. Kezdetei nem Szókratész vagy Krisztus tanításában keresendők, s nem is olyan eszközök segítségével lehet feltárni őket, amelyek kifejlesztését Arisztotelész munkássága, az első felvilágosodásnak is nevezett görög szellemi élet tett lehetővé. Nietzsche felfogásában nem Arisztotelész *Poétikája* képezi az alapot, amelyre a tragédia létrejöttének kutatása építhető. Ő Dionüszosz, az extázis, a mámor, az átváltozás istenének tiszteletére rendezett rendszeres játékokban kíván rátalálni a tragédia kezdeire. Nem Szophoklész drámáit tekinti a műfaj első kiteljesítőjének, hanem Aiszkhüloszéit, akinek darabjaiban Nietzsche még érzékelné képes a Szókratész előtti – az elvonatkoztató, az „absztrakt” gondolkodás által még gúzsba nem kötött – dionüszoszi szellemet. Ettől a dionüszoszi szellemtől átítatva látatja Prométheuszt is, akinek alakja *A tragédia születése* címlapjára került, lázadó, második teremtőként, ahogy a Sturm-und-Drang-Goethe rajzolta meg ódájában:

Hier sitz' ich, forme Menschen
 Nach meinem Bilde,
 Ein Geschlecht, das mir gleich sei,
 Zu leiden, weinen,
 Genießen und zu freuen sich,
 Und dein nicht zu achten,
 Wie ich.

– idézi Nietzsche a híres sorokat.¹⁰

Az új felfogás mélyrehatóbb, mintsem hogy kimerülne a klasszika – az ész által dominált rend – elutasításában. A zene beemelése az irodalomról való gondolko-

¹⁰ „Most itt ülök, Embert teremtek / ennen-képekre, / hozzám hasonló emberi fajtát, / hogy sírjon, örüljön, / csóktól tüzesedjék és sanyarogjon / s téged ne becsüljön, / mint Én. (Johann Wolfgang GOETHE, *Prometheus*, ford. KOSZTOLÁNYI Dezső = *Kosztolányi válogatott műfordításai. Német költők*, szerk. VAS István, Bp., Szépirodalmi, é. n., 10.) –, Friedrich NIETZSCHE, *Die Geburt der Tragödie aus dem Geiste der Musik*, Leipzig, Verlag von E. W. Fritsch, 1872, 65 = Uő., *Werke und Briefe*, Digitale Bibliothek Band 31, Nietzsche, 3601.

dásba két vonatkozásban is radikális változást hoz. Egyrészt az esztétika területét, mely Beöthy meghatározásában is a Magyar Irodalomtörténeti Társaság által gondozandó rokon tudományok sorába tartozik, döntő módon átformálja. A zene nem csak önálló művészeti tevékenységként kap értelmet, mint ahogy Nietzsche egyik mestere, Arthur Schopenhauer esztétikájában kapott, mégpedig a legmagasabb rendűnek értékelve, hanem – Richard Wagner nézeteitől sem függetlenül – elválaszthatatlan részévé válik az irodalomnak mint egyfajta *Gesamtkunstwerk*ének. Ugyanakkor Nietzsche nem zenedrámát követel. Az irodalomnak azért kell átítatódni a zene szellemével, mert a nyelv maga képtelen a gondolat vagy az érzelem közvetlen megragadására, torzítás nélküli reprezentációjára, ahogy ez Nietzsche-nek egy másik, közvetlenül *A tragédia születése* után írt, *A nem morálisan fölfogott igazságról és hazugságról* (*Über Wahrheit und Lüge im außermoralischen Sinne*) című esszéjében *expressis verbis* meg is fogalmazódik. A zeneit és a nyelvit, a dionüszoszt és az apollóit ötvöző irodalom követelése abban is radikálisan különbözik a Gervinus vagy Beöthy által képviselt nemzeti irodalom-szemlélettől, hogy közösségi szerepe csak annyiban van, amennyiben az extázis és a mámor állapotában az egyén határai feloldódnak. Valódi lényege az individuum megemelésében, az egyén átváltoztatásának kieszközlésében van. E folyamat végpontja, vagy még inkább e metamorfózis eredménye nem más, mint annak az embernek a létre-jötte, akinek mintáját Goethe Prométheusza alkotta meg, akivé válni Goethe tragédiájában a Föld szellemét megidéző Faust vágynak, vagyis egy magát meghaladni akaró ember újjá születése, az *Übermensch*.

Ez az emberi határokat figyelmen kívül hagyó, merész látomás felkavarta a századforduló szellemi életét. Nietzsche magára pusztító hatással volt, betegsége – magát Dionüszosznak vagy Anti-Krisztusnak vélvén – nagyzási mániába, majd némaságba fordult. Jellemző, hogy amíg Beöthy irodalomtörténetének 1919-es kiadása sem említi nevét, addig a Magyar Irodalomtörténeti Társaságot nem éppen pozitívan fogadó Nyugatnak már az első számában utal rá Szász Zoltán, a másodikban pedig Ady Endre, aki *A magyar Pimodan* című írásában Csokonait és Nietzsche-t hozza kapcsolatba, míg a hatodik és nyolcadik számban Fenyő Miksa áttekintést ad a nemzetközi Nietzsche-irodalomról. De szempontunkból fontosabb annak megállapítása, hogy Nietzsche irodalomfelfogása Martin Heidegger munkásságában jut kifejtésre, mégpedig oly módon, hogy egyúttal – mint sokan vélik – az irodalomtudományt is zsákutcába vezeti. Egyik jelentésében zsákutcákat jelöl Heidegger irodalomról szóló tanulmányait összegyűjtő kötetének címe is: *Holzwege*. Mindenesetre – így látni a ma horizontján – az egész lehetőségének, a nyelv kifejezőképességének, a személy egységének megkérdőjelezése, a szakrális átértelmezése, bármennyire is izgalmas kérdéseket vetettek fel, s kaptak sokszoros visszhangot a századforduló tudományosságában, végeredményben hozzájárultak ahhoz, hogy az irodalom fontossága is megkérdőjeleződjék, s ezzel kétségessé váljék az irodalomtudomány művelésének, pláne egy irodalomtörténet megírásának lehetősége is.

2011-ben nincsen ezer tagja a Magyar Irodalomtörténeti Társaságnak. És tudtommal nincs más, céljaiban hasonló társaság sem, amelynek több mint ezer tagja lenne. A Magyar Tudomány legutóbbi, 2011. decemberi számában vitaindító tanul-

mány jelent meg, a filozófia és a tudományok viszonyáról.¹¹ A filozófus szerzőt két fizikus Nietzsche-áthallásos kijelentése indította ellentmondásra. „A filozófia halott” – véli Stephen Hawking és Leonard Mlodinow a 2010-ben megjelent könyvük, a *The Grand Design* előszavában. A tudománynak szüksége van filozófiára, véli Nánay Bence, aki sietve leszögezi: tudományon kizárólag a természettudományokat érti. Lehet vitatkozni.

Természetesen az irodalommal való foglalkozásnak nem egyetlen útja az, amely Nietzsche filozófiájából indul ki, és a dekonstrukcióban éri el végpontját. Vannak áramlatok, melyek a tudományelmélet századfordulós megújulására támaszkodnak, és felveszik a versenyt a természet-, a társadalom- és az embertudományok pontosságával, eredményeik ellenőrizhetőségében, esetenként állításaik előre jelző képességében is. Csak gyakran éppen azt nem vizsgálják, ami az irodalmi alkotásnak társadalmi jelentőséget adhat, amiből kitűnhet, hogy az irodalmi alkotás a *megismerési módok* egyike.

Itt most csak egy olyan irányzatra szeretnék röviden kitérni, amely nem nélkülözi a tudományelméleti felkészültséget, a történeti háttérrel, a jó megfigyeléseket, végeredményben azonban, érvényre jutva, ugyancsak az irodalomtudomány felszámolásához vezet. Az irodalomtudománynak arról az önvizsgálatáról van szó, amelyet itt egy kortársunk, a bochumi egyetem kutatójának munkássága révén szeretnék bemutatni. Gerhard Plumpe tézisei rendszerelméleti megfontolásokon nyugszanak, amelyek mindenekelőtt Niklas Luhmann műveiben fogalmazódtak meg, és azokat a kutatásokat folytatja, melyeket az empirikus irodalomtudomány atyja, Siegfried J. Schmidt kezdett meg. Plumpe először is elhatárolja egymástól az antik irodalmat a moderntől, amennyiben kijelenti: az irodalom rendszerként a kommunikáció olyan konvenciója, amely önállóan csak mintegy kétszáz éve létezik. A német irodalomban az 1800-as években jött létre: ismét eljutottunk ide – a Goethe-korba. Ennek a kommunikációs konvenciónak nincs tartalmi meghatározottsága. Keretében minden szóba hozható, de csakis oly módon, ahogy egyébként a társadalomban nem fordul elő. Új, önálló rendszer a luhmanni elmélet szerint ugyanis akkor jön létre, ha a korábban domináns rendszer egyes elemeinek funkciói önállósulnak. Az önállósodás folyamán a korábbi funkciók egy része leválik, ezeket más, egyidejűleg önállósodó rendszer elemek veszik át. Az irodalmi kommunikáció önállósodása óta Plumpe szerint

nem helyénvaló az irodalmi kommunikációtól olyan dolgokat megkövetelni, amelyeket máshol lehet elintézni: az erkölcsök javítását, a »helyes« politikai kampányolást, a műveltség emelését, a tudat vagy pláne a társadalom megváltoztatását. Az irodalom öntörvényűvé (autonómmá) válik, ha nem kíván tovább társadalmi megbízatásokat teljesíteni, hanem maga határozza meg, hogy mire képes, és mit kell tennie.¹²

Olyan világirodalmi hatású művek vizsgálata révén, mint Goethe *Wertherje* sem tud Plumpe többre jutni, mint erre a végső bölcsességre: „A *mű* mint az irodalmi kommunikáció szimbolikusan generalizált médiuma olyan szelekciós kínálat, mely

¹¹ NÁNAY BENCE, *A filozófia és a tudományok. Vitaindító*, Magyar Tudomány, 2011/12, 1493–1498.

¹² GERHARDT PLUMPE, *Literatur als System = Literaturwissenschaft*, hg. Jürgen FOHRMANN, Harro MÜLLER, München, Fink, 1995, 104.

meggyőz vagy unatkozat – nem több, és nem kevesebb.” Ne értsük félre a „meggyőz” kitételt: a tágabb szövegkörnyezetből egyértelművé válik, hogy itt nem a retorika értelmében vett meggyőzésről, egy állítás melletti érvelés sikerességéről van szó. A bináris szembeállításban egyszerűen az unatkozat ellentétéről van szó: a szelekciós kínálat tehát vagy unatkozat vagy nem unatkozat, vagyis ha nem unatkozat, akkor megragad, szórakoztat. Lássuk be, túlságosan szerény követelmény ez bármely nemzet irodalmával szemben. Ha csak nem térünk vissza Arisztotelész felfogásához, mely szerint leginkább a *megismerés* gyönyörködtet, a megismerés, amely nem kizárólag a természettudomány funkciója.

A sok rossz hírt illik jóval zárni. Néhány hónapja jelent meg egy német fizikus, Hans-Peter Dürr könyve arról, hogyan vezethet ki a mai erkölcsi, környezeti és gazdasági válságból egy újfajta gondolkodás.¹³ Dürr a stuttgarti egyetemen végzett, a Berkeleyn doktorált Teller Edénél 1956-ban, majd hazájába visszatérve Werner Heisenberg mellett dolgozott 1976-ig. Ekkor vette át tőle a Max Planck intézet vezetését. Erről a posztról ment nyugdíjba 1997-ben. Új könyvének harmadik fejezetét a „Változás szótára” alkotja. A tizenkét szócikk közül az egyik lemmája: *Poesie*. Idefordítom első bekezdését:

A valóság természettudományos és poétikai szemlélete az emberi tapasztalás alapvetően különböző lehetőségeivel függnek össze. Olyan kifejezési formákhoz vezetnek, melyeket nem lehet egyszerűen egymással összehasonlítani és egymásba átformálni. Nincs közöttük rangkülönbség abban az értelemben, hogy az egyik fontosabb vagy magasabb rendű lenne a másiknál. Mindkét kifejezési formának életünkben elvi és lényegi jelentősége van. Egyik sem helyettesítheti a másikat. Sokkal inkább kiegészítik egymást, mégpedig rendkívül termékeny módon.¹⁴

Dürr meg van győződve arról, hogy a természettudományok összességükben sem tudják megoldani azokat az emberiség előtt álló kérdéseket, amelyeknek megoldatlansága, jól prognosztizálhatóan, társadalmaink egyre sűrűsödő válságához vezet. A természettudományok analitikus, széttagoló pontossága és értéksemlegessége mellett szükség van a művészetek, az irodalom holisztikus, egészre figyelő, a változásokhoz, a cselekvéshez értékeket hozzárendelő látásmódjára, hogy fenntarthassuk az egyensúlyt a természet és az emberiség között és a társadalmakon belül. Nem tagadva az irodalom szerepét a játékban, a nyelvi lehetőségek kiaknázásában és – Luhmann-nal ellentétben – abban sem, hogy az „irodalmi kommunikáció” számos olyan funkciót tölthet be még, amelyet más szellemi termék vagy akár a természet is betölthet, mégis úgy gondoljuk, együtt a neves fizikussal, hogy az irodalom akkor tudja megőrizni, sőt megerősíteni szerepét a társadalomban, ha betölti azt a megismerési funkciót, amelyet – csak jelzésképpen, és nem vitát provokálva – az európai irodalomban mondjuk Homérosz, Szophoklész, Vergilius, János, Dante, Cervantes, Shakespeare, Racine, Goethe, Petőfi, Babits, Juhász Ferenc vagy Nádás Péter művei által betöltött és betölt. Vagyis ha megalkotja azoknak a lehetséges struktúráknak a

¹³ Hans-Peter DÜRR, *Das Lebende lebendiger werden lassen. Wie uns neues Denken aus der Krise führt*, hg. Manuel SCHNEIDER, München, Oekom Verlag, 2011.

¹⁴ *I. m.*, 96.

sokaságát, amelyek segítségével az ember által működtetett komplex struktúrák: *életünk* felmérhetővé és értékelhetővé válik. Van és lesz ilyen irodalom, és van és kell lennie továbbra is olyan irodalomtudománynak, amely képes az irodalmat a megismerés egy sajátos, mással nem pótolható módjaként kezelni és kutatni. A Magyar Irodalomtörténeti Társaság feladata lehet megvitatni, hogy melyik irodalomtudományi iskola az irodalom közönségének mely rétegéhez miként képes az egyes alkotásokban rögzült felismeréseket közvetíteni. Az Irodalomismeret című új folyóirata jó fórumnak kínálkozik ehhez. Ennek a tudományos feladatnak a megoldása érdekében is kívánok a Társaságnak – szerényen – további száz évet.

Irodalmi emlékházak térben és időben

A százesztendőös Társaságunk lapjának első évfolyamában *Irodalomtörténeti múzeumok* címmel kis híradás olvasható, mely így szól:

F. é. március hó 14-én nyílt meg Budapesten a Jókai-múzeum. Az állam megvásárolta Jókai Mór irodalmi és művészeti hagyatékát s a nagybecsű ereklyéket a Bajza-utcai Petőfi-ház első emeletén helyezte el. A múzeumban össze vannak gyűjtve Jókai Mór kedves tárgyai, házi eszközei, bútorai, könyvtára, kagylógyűjteménye, kéziratai.

Kisfaludy Sándor és Szegedy Róza hagyatéka is belekerült a sümegi állami Darnay-muzeumba. Az állam szerezte meg a költő örökösaitől. A sümegi Kisfaludy-teremben megvannak többek között Kisfaludy Sándor kéziratai, névjegyei, könyvtárszekrénye, katonai vasládája; Szegedy Róza kelengyeszekrénye, kézimunkái, divatképei, apróságai.¹

Hogy a Jókai múzeumból mi lett, tudjuk, hallottuk. A pontosság kedvéért megjegyzendő, hogy a Bajza utcai úgynevezett Petőfi-Házban a neve ellenére már voltak Jókai relikviák, s ezekből lett a ház emelén lévő Jókai emlékkiállítás. Így a kettő együtt lett a mai Petőfi Irodalmi Múzeum őse. A sümegi múzeumot alapító, összehordó Darnay Kálmán vaskereskedő nem emlékházat kívánt szervezni, csak mindent megmenteni, ami a várossal kapcsolatos, így rajongva szeretett költője relikviáit is. Amúgy a Kisfaludy múzeum ma is létezik, mégha nem is emlékház, inkább várostörténeti múzeum jelleggel.² (A elsőség persze mindenképpen a kiskőrösi Petőfi emlékházé, 1880-ból.)

Ez a pár sor jelzi, maga az irodalmi múzeum kifejezés és az érdeklődés a kezdetektől fogva nem idegen a Társaságtól. Persze az irodalmi relikviák gyűjtésének az előzményei már jó félszázaddal korábbiak, s elsősorban nem szakmai, hanem kegyeleti, azaz kultikus indíttatásúak. Misem jellemzi jobban, mint a Kazinczy emlékhely Széphalmon. Az 1882-ben megépített épület a Kazinczy-hagyaték megőrzése céljára (múzeum?, mauzóleum?) jött létre s akarva-akaratlan szakrális formákkal, építészeti elemekkel, azaz a szentély, a szentség, az isten, az áldoztáhozatal, a hódolás és a többi gondolataiból építette fel önmagát. Az említett Petőfi-Jókai emlékházig gyakorlatilag nem is lesz más irodalmi múzeum Magyarországon, és még hosszú évtizedekig sem lesz több, a mai értelemben vett irodalmi emlékházról nem beszélve.³

Ámbár ha ezzel a fogalommal nem is nevezték, de az irodalmi emlékház, mint elméleti kategória jelen van közvetett módon a 19. század közepétől az irodalomról való beszédben. Petőfi valami hasonlót álmódott, hiányolt a széphalmi Kazinczy-ház romjai láttán, Vahot Imre 1852-ben Kölcsey Ferenc szatmárcsekei háza előtt állva álmodozott annak megőrzéséről, Tompa Mihály mintegy körbevezet versében (*Az én lakásom*), megmutatva, milyen volt az otthona, s lehet majd emlékháza. Mi-

¹ *Irodalomtörténeti múzeumok*, Irodalomtörténet, 1912, 280.

² DARNAY László, *A sümegi múzeumalapító. Darnay Kálmán élete*, Sümeg, Sümegi Fórum Alapítvány, 2009.

³ Vö. KOVÁTS Dániel, „Fény s nagyvilág énnékem Széphalom”. *A Kazinczy Ferenc emlékbély története és hatása*, Sátoraljaújhely, Kazinczy Ferenc Társaság, 2009.

ként Babits is segít majd az *Örökségem* versével berendezni az otthonából lett múzeumot Szekszárdon. Végül is az 1890-es kiskőrösi adományozási okiratban (a Magyar Írók és Művészek Társasága adta át a szülőházat a településnek kezelésre) fordul elő ez a gondolat ilyen tisztán: „abban, mint egy múzeumban a költőre vonatkozó emléktárgyak elhelyezhetők, épségben megőrizhetők s a látogatók által, kiket a kegyelet érzete odavezet, fennakadás nélkül megtekinthetők legyenek.”⁴ Sok-sok hányódás után 1952-től van benne emlékmúzeum aztán.

Csokonainak 1906-tól volt emlékszobája Debrecenben, majd 1940-ben a második Kollégium épületében. Ezek mind eseti és rendszerint rövidéletű megoldások, főleg 1945 után, mint az Ady Endre és Fazekas Mihály emlékszobák Debrecenben. Ezeket helyi politikai akarat hozta létre, s miután elvesztették aktuál-politikai jelentőségüket, hagyták felszámolódni azokat. Így aztán jogosan inkább a panaszokat, azaz veszteségeket sorolták a muzeológusok mint például Balkányi Enikő a PIM évkönyvében 1960-ban: „Romba dőlt s ma már a helyét is alig találni annak a kis vályogkunyhónak, ahol Batsányi született. Hasonló sorsnak esett áldozatul Vörösmarty öregkori lakóháza, a kis váli erdészházban Vajda János éveinek legszebb éveinek színterén istálló volt sokáig s a horpácsi Mikszáth kúriát az utolsó pillanatban mentettük meg az összedőléstől.”⁵

Ha arra lennék kíváncsi, hogyan s mikor kezdődik ez a mozgalom, ha az 1950-es évekbeli alapítások eredetét keresném, nyilvánvaló, hogy a magyarázatok között – finoman szólva is – akár máig érvényesen a politikait tenném első helyre. Mert többféle alapítói akarat alakult ki az elmúlt évtizedekben, amelyek mára vagy állandósultak, vagy váltakozva erősödtek fel, illetve lanyhultak el. Ezek között van lokális, van politikai, s olykor a szakmai. Én ugyan nem látok közöttük különösebb sorrendiséget, ámbár nem lehet elfelejteni, vagy éppen vizsgálni kellene s lehetne, mely irodalmi múzeum, emlékház mikor alakult meg, a 1945 utáni magyar történelem mely évtizedében, s azok milyen politikai szemléletet hordoztak, mégha messziről visszanezve homogénnek is tűnik az az időszak.

Mínd ezt akkor is fenntartom, lehet, hogy nem ilyen harcias kiállással, hogy tudniillik az 1950-es években a politikai, ideológiai meghatározottság ezekben elsődleges volt (s persze később is) akkor is, ha az irodalmi kiállítások, s részben emlékházak szakmai szükségességének megfogalmazóját Keresztury Dezsőben látom. Ő is, mint annyian kortársai közül, nekünk szerencsére, parkoló pályára, erre a területre kerültek. Számos irodalmi kiállítást rendezett, s közben fontos elméleti írásokat jelentetett meg többek között az Irodalomtörténeti Közleményekben és a Csillagban. Ezekben természetesen érintette az irodalmi emlékházak megszervezésének fontosságát és szükségességét is, abban pillanatban (1954, 1955) még az épületének megmentésében látva az elsődleges feladatot.⁶

⁴ ISTENES József, ISTENES Márta, „*Szent a küszöb...*”. *Petőfi szülőházának története*, Kiskőrös, Kiskőrösi Petőfi Társaság, 1972.

⁵ BALKÁNYI Enikő, *Irodalmi emlékbelyeink a Dunántúlon = A Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyvei. 1960–61*, szerk. BARÓTI Dezső, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum–Képzőművészeti Alap Kiadó, 1961, 206.

⁶ PRAZNOVSZKY Mihály, *Keresztury Dezső és az irodalmi muzeológia = P. M., A kalamáristól az enterig. Írások az irodalmi muzeológiáról*, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 2001, 58–71.

Az előbb látszólag eltévesztettem a megnevezést, irodalmi múzeumot mondtam, pedig tudjuk jól, hogy e kategória a működtetés jogi szabályozottsága szerint nem illik ezekre a kiállításokra. Irodalmi emlékhely, gyűjtemény, emlékház lehet a helyes megfelelés, de ma elsősorban emlékháznak nevesítjük ezeket, mégha a helyi gyakorlat vagy az épületfelirat a múzeum kifejezést részesíti is előnyben, ami érthető a tulajdonosi-örököségi büszkeség apropóján. Egyébként a legutóbbi pár hónapos minisztériumi nyilvántartásban ezeket olvastam: emlékház, emlékmúzeum, emlékkiállítás, emlékszoba, múzeum.

Mindennek következtében maguk a számok is ellenmondásosak, változók. 1983-ban 41 emlékházat ismertünk a statisztikákból. Kinek több, kinek egy jutott. Mindig is Petőfi vezette a sort, s ez máig így van. Nehéz ám küsmerni magunkat a fogalmakon, a besorolásokon. A legfrissebb minisztériumi besorolás 71 ilyen gyűjteményt ismer el, míg a Petőfi Irodalmi Múzeum legutóbbi számítása szerint „64 irodalmi emlékház található, de összesen 174 olyan helyet tartunk számon itthon és a határon túl, ahol az irodalmi hagyományok őrzése a települések számára nagyon fontos.”⁷

Az emlékház alapításának másik nem kevésbé fontos meghatározója a helyi emlékezet. Ezeknek a jelenléte, illetve megléte mindig a helyi közösség erejétől függött. Az erőt mindig egy helyi erő jelentette. Egy tanító, egy szorgalmas helytörténész (ez rendszerint egy és ugyanaz), netán a megyei múzeum munkatársának akarata. Hogy a helyi tanácsí akarati erre nem volt mindig képes, azt a sok elpusztult, a jelentésben „emlékház lehetett volna” fogalom igazolja. Ámbár az is igaz, hogy minden egykori lakóházból mégsem lehet emlékház. Ráadásul az urbanizációs folyamatok, amelyek annak idején a nagymennyiségű lakásépítkezés, a hatalmas közösségi építmények és terek kialakítását vállalták, ilyen apróságokra nem nézhetek, mint egy hajdan volt, nem tanított és nem olvasott alkotó rozoga épülete.

Az már csak rám jellemző rosszindulat, amikor azt mondom, a rozogáságot elő is lehetett idézni, hogy a bontási engedélyt könnyebben lehessen kiadni. Erre ismeretek példát: a debreceni hajdani Kölcsey lakóház elbontása 1973-ban. Amiről azt írta Kiss Tamás költő: „elvittek onnan két évszázadot.” S aminek a szándékát és a segélykiáltást hallva Illyés Gyula is csak ennyit tudott írni: „nekem sincs módom »megtiltani« régi nagy költőink házának lebontását. Legfeljebb szót emelhetek esetleg, de az eredmény legalább is kétes.”⁸

Egy ilyen akarrattal létrehozott emlékház valóban segített a helyi, a közösségi tevékenység összefogásában. Ki miben tudott segített a gyűjtésben, uram bocsá még elkallódott tárgyak, bútorok is előkerültek, amelyeket raktározási céllal 1945 után a helybeliek magukhoz vettek. Volt lelkesedés, elszántság és ünnepélyes megnyitó. Az esetek többségében eddig tartott a nekibuzdulás. Az emlékház fenntartása gond. A teremőr vagy ajtót nyitó néni bérének kifizetése gond. A leesett cserép gond. A gyors pusztulás szemléletes bemutatására idézem a horpácsi Mikszáth-ház 1954

⁷ H. BAGÓ Ilona, *Ez a város születésem helye – A felbővel a lélek rokon. Két Petőfi emlékhely megújulása 2010-ben*, Irodalomismeret, 2011/1, 132 = http://www.irodalomismeret.hu/files/2011_1/muzeum/h_bago_ilona.pdf [2012. 02. 13.]

⁸ *Kölcsey háza*, Debrecen, 2007. január 24., 13.

május elsejei (a dátum!) megnyitását, amikor valószínűleg minden csillogott-villogott. A következő dátum fél év múlva október, amikor egy újság tudósítója ezt írja: a megnyitás óta senki nem törődött az épülettel. „A múzeumot ellepi a por, takarítva nincsen s legfeljebb szívességből nyitják ki az ott lakók.”⁹

Az éves látogató statisztikák – végig lehet követni a jól dokumentált múzeumi forrásokban – megdöbbentő számokat jeleznek, egyre inkább a negatív tartomány felé közelítve. Például 1974-ben Remenyik Zsigmond emlékmúzeumában 511-en, Nagy Lajoséban 522-en jártak, Kodolányiét 1460-an, Németh Lászlóét 1601-en, Darvas Józsefét 2011-en látták egy év alatt. Valószínűleg a borjádiaké lehet a rekord az éves 200 főnyi látogatottsággal, de ez még a MIRE program előtt volt jóval. Tegyük hozzá, hogy ezek az évtizedek még nem a hazai turizmus évei voltak, nem voltak irányított turisztikai programok, azaz nem volt olyan PR tevékenység, amelynek révén tudatosan jutottak volna el csoportos kirándulók egy mellékúton lévő, s állagában, kiállításában egyáltalán nem vonzó emlékházba. Amiről információt is nehéz volt szerezni. Működés, nyitva tartás, kulcskeresés és a többi. (Vajszlón például a Kodolányi emlékházba való bejutásom először a hatalmas és gazdátlan kutyákkal való megküzdést jelentette!) De ezekben az időszakokban azért a minimális látogatottság nem zavarta sem a fenntartót, sem a települést, mert ez utóbbi joggal mondhatta: bármennyien is látják, ha zárva is van, de ez a miénk! (Vajon megvan-e ma is ez a helyi öntudat, vagy egyszerűen csak a gazdasági szempontok érvényesülnek?)

Az alapítás újabb meghatározója az évfordulóság. Mikszáth mondta: „Parádénemzet vagyunk. Az voltunk mindig, nem tudom, azok maradunk-e örökké?”¹⁰ Igaza van ezekre az alkalmakra vonatkozóan is. Az irodalmi emlékház létrejötte ilyen kiváló, kerek születésnapokhoz is kötődött. De a megújítása mindenképpen ezeket a dátumokat tette elfogadottá egy-egy adott emlékház sorsában. A kettő között szoros összefüggés van, amelyet én meglehetősen frivol módon értelmezek. Emlékházat alapítani az adott alkotó évfordulója (50, 100, 150) kitűnő lehetőség volt. Erre a helyi erőforrás, a területi akarat és az állami támogatás összegzendően elegendő volt. Majd ettől kezdve nem történik semmi az épülettel, s nagyjából huszonöt évnek kell eltelnie ahhoz újra, hogy az újabb kerek évszám jóvoltából a lepusztult épületet fel lehessen újítani, s persze kezdődik minden elölről.

Nem hagynám ki semmiképpen az özvegyi akaratot sem, amely olykor kikerülhetetlen szervezője egy irodalmi emlékház létrejöttének. S persze kimúlásának is, ami összefügg.

Ugyanez érvényes az emlékházakban lévő kiállításokra is. Az állandónak nevezett kiállítás szakmailag 8–12 éves időtartamra szól, de ez csak elmélet. Sokkal hosszabb ideig élnek ezek, s a bennük lévő értéket már csak a kegyelet tartja össze, semmint az érdemi tartalom, ismeretközlés. Ezért is fontos az, amit most a Petőfi Irodalmi Múzeum a MIRE program keretében 2008-ban megkezdett, s folytat az állami dotáció keretében és lehetőségeinek függvényében. Nekem nagyon fontos

⁹ A Mikszáth-ház sorsára nézve lásd PRAZNOVSZKY Mihály, *Horpács*, Bp., Száz Magyar Falu Könyvesháza, 2002.

¹⁰ MIKSZÁTH Kálmán, *Az én jeles mondatom. Mikszáth Kálmán fiúvezéskönyve*, Szeged, Lazi, 2005, 45.

tényről olvastam a PIM-esek beszámolójában: alig fél évtizedes munkálkodásuk során az irodalmi emlékházak huszonnégy éves átlagéletkorát sikerült visszaszorítani nyolc évre! Lehet, hogy ez mókás, de szakmailag óriási eredmény.¹¹

Maga az emlékházi kiállítás is időbeliségében többszörös változáson ment át. Az irodalmi emlékházakban történik meg az a csoda, hogy a semmiből lehet kiállítást rendezni. A helybeliek ügyességén múlik, mi az, ami a nincsből jelen van. Ilyet láttam Niklán a Berzsenyi múzeumban harminc évvel ezelőtt, s ugyanazt a kiállítást néztem meg két hónappal ezelőtt. Szerencsés az olyan hely, mint Balatonfüred, vagy éppen Horpács, ahol bőségesen van Jókai és Mikszáth anyag, azaz tárgy, fotó, dokumentum, kultusz-jel és a többi, amiből felépíthető egy tartalmilag és látványilag is gazdag tárlat. Ugyanilyenek kell tartanom Gárdonyi Géza egri lakóházát a gazdag s megmaradt berendezésével, vagy Babits Mihály szekszárdi családi otthonát és Nagy László iszkázi muzeumát-émlékházát. De ezeken kívül s (még mindig van ilyen az országban!) a többség azzal gazdálkodott, amije volt, vagyis a szinte semmivel. Korabeli xerox másolatok (úgy értem, korabeli minőségű másolatok), rossz fotó kópiák s olykor felszögelt eredeti kéziratok vagy első kiadások adják a kiállítás tartalmát. (Ilyen szörnyűségeket láttam például Nagyváradon a Müllerájban lévő Ady kiállításon, pár évtizeddel ezelőtt.)

Magának a tárlatnak a tartalma is sokféle változáson ment át az időben. Indultak a teljes életmű bemutatásával, ami azért elég abszurd helyzet és feladat volt husznöt négyzetméterre kalkulálva. Ez alól nem kivétel a Petőfi emlékházak hosszú sora sem. (Ilyet láttam annak idején Kiskunfélegyházán a Petőfi házban.) Ámbár legkedvesebb példám a geszti Arany János múzeum, amelynek egykori kis katalógusában ezt olvastam. „Ennek az egyetlen szobából álló nádfödeles házacskáknak a kiállítása átfogó képet ad a költő életéről és pályájáról, kiemelve a geszti hónapok jelentőségét.”¹² Ezeknek az összegző bemutatóknak a végén kapott helyet kisebb mennyiségben a helyi hagyományörzés dokumentum-anyaga, holott ez mennyiségében sokkal több volt, talán látványosabb is, de kevésbé tartott számot az érdeklődésre.

Majd jött az enteriőr kiállítások korszaka, amikor már nem az életűt és életmű teljeségének a bemutatására került a hangsúly, hanem annak a miliőnek a megjelenítésére, amely az adott alkotót az adott helyszínen körülvette. (Ez mondjuk a egy tárgyszegény alkotó esetében igen érdekes megoldásokat szült.) Következett a tematikus kiállítások sora. Ebben az adott életmű, az alkotó életművének egészét meghatározó, vagy annak egy fontos elemét tartalmazó tematikát választottak ki, s követték azt végig. Ennek kimagasló példája volt a Kerényi Ferenc rendezte dömsödi Petőfi-kiállítás a költő ott írott műveire építve. Szakmailag akkoriban a leghatásosabb volt.

Jelenleg a modern informatikai eszközök segítségével már mindez együtt lehetséges. A MIRE program nagyszerűen tudja ezeket alkalmazni és egységesíteni, miközben olyan komplex ismeretközvetítést ér el, amelyre korábban soha nem lehetett gondolni. Hiszen így végre megoldható az az alaprobléma, amely kezdetektől kö-

¹¹ H. BAGÓ Ilona, *Ez a város születésem helye*, i. m., 133. – A MIRE programra lásd még: *A kezdet az egésznek a fele. Írások az irodalmi múzeumpedagógiai gyakorlatról*, szerk. GULYÁS Gabriella, Bp. 2010.

¹² PRAZNOVSZKY Mihály, *Az irodalmi emlékházak kérdései = A kalamáristól az enterig*, i. m., 21.

veti az emlékházi kiállítások gyakorlatát: mire épüljön a kiállítás? A látogató ismereteire vagy ismerethiányára? Arra, amit tanult, vagy amit tanulnia kellett volna az iskolában? Helyettesítse-e az iskolai tananyagot a kiállítás, vagy bővítse azt? Indítsa-e el a látogatót adott irodalmi élmények újra felidézésére, vagy új élmények megszerzésének irányába? (Azaz kezdjen el végre olvasni!)

Az emlékházak sorsának jobbra fordulása több szempontra vezethető vissza. Évtizedek múltán egyértelművé vált, melyek azok, amelyek megtarthatók. Amelyek megtartják magukat. (Nem fenn, csak meg!) Kik azok az alkotók, akik megmaradnak a kánonban, akik legyőzik a könyvtári olvasottsági statisztikák hazugságait, a kozmetikázott látogatói létszámok álságait, valamint a helyi fenntartók igénytelenségét és pénztelenségét.¹³

Ne felejtjük el, ezek az emlékházak többször cseréltek gazdát. Alapításuk első évtizedében állami, azaz minisztériumi felügyelet alá tartoztak, szervezésüket és szakmai működtetésüket elsősorban a Petőfi Irodalmi Múzeumra bízta, ahol jó néhány kiváló muzeológus, önképzés révén persze, tanulta, alakította szakmai ismereteit. Az 1960-as évek elején a megyékhez való kerülés és a megyei múzeumi szervezetek létrejötte után a helyzet csak látszólag lett jobb. A PIM szakfelügyeleti rendszerben látta el védelmüket, de pénzt nem tudtak nyújtani kifogásaik orvoslásához. A megyei múzeumi szervezetek kialakították belső szakmai rendszerüket. Elsőként a régészeti osztályok, majd a néprajzi, a természettudományi s a történeti osztályok alakultak meg egy- s néhány szakmai dolgozóval. A végére maradtak az irodalmi muzeológusok, s talán volt olyan időszak az 1980-as évek közepén, amikor minden megyében legalább egy irodalmi muzeológus dolgozott, akinek a feladata elsősorban a kiállítások rendezése, a gyűjtemények létrehozása, gyarapítása és kezelése mellett az irodalmi emlékházak gondozása lett. (Visszanézve a dokumentumokat: nem volt ilyen időszak soha! Mindig akadt két-három megye, amely nem tartotta fontosnak irodalmi muzeológus alkalmazását, vagyis az irodalmi érték őrzésének, ezt az új eszközt.) Ami önmagában is embert próbáló feladat volt, mert a nem megyei tulajdonban lévő irodalmi emlékházakba való bejutáshoz általában ki kellett játszani a tulajdonos „éberségét”.

A maradék-elv ezeknek a megyei intézményeknek a belső szakmai működésében is érvényesült: az éves költségvetések kialakításában az irodalmi muzeológia mindig az elosztás végére került. Számomra ennek látványos ellenpéldája volt a nógrádi pályafutásom, ahol a megyei irodalmi emlékházak (kettő volt) s a hozzá kapcsolódó tevékenység a csúcra járatott volt, éppen a pártállami vezetői hiúság ügyes kihasználásával. Meg persze némi szakmai eredményességgel is...

Továbbra is a PIM-re hárult a feladat, hogy mind az irodalmi muzeológusokat (nem volt ilyen felsőfokú képzés Magyarországon!), mind esetleg az emlékházak kezelőit szakmailag képezze, vagy tovább képezze. Ennek a feladatának a szakfelügyelettel együtt meg is felelt, s ha mást nem is ért el, de a fontos intézményeket meg tudták tartani.

¹³ Az irodalmi emlékházak s általában az irodalmi kiállítások megváltozott helyzetére és akkori feladataira lásd: *Irodalmi muzeológia. Kérdések, célok, eredmények*, szerk. TAXNER Ernő, Bp., Múzsák Közművelődési Kiadó–Petőfi Irodalmi Múzeum, 1988.

De mi a fontos? Egyre égetőbben merült ez fel az időben s főleg bizonyos belső rendszer-finomítási periódusokban, nem is szólva a rendszerváltási esztendők elején. Belépett egy új helyi szempont: a szégyen effektus. A helybeliek szégyellni kezdték, hogy nekik olyan írójuk van, aki nem is író, akiről kiderült, hogy a politika csinált író és hírességet, s akinek a műveit olvashatatlanságuk miatt ki is vonták még a községi könyvtárból is. Ez bizonyos emlékházak teljes megsemmisülését jelentette. Ez nem kimondottan a drasztikus bezárás, átalakítás, hanem „hagyni az enyészetnek” elv alkalmazása.

S ne feledkezzünk meg a térbeni gondolkodásunk újabb kiterjedésének lehetőségéről, a határon túli irodalmi emlékházakról. El lehet képzelni, hogy ezekben az évtizedekben mennyire terjedt ki a magyar kultúrpolitika (ha volt ilyen) figyelme a határon túli magyar alkotók emlékházaira. Ez az összetett fogalom: határon túli magyar írók emlékházai, így egyvégtében kimondva olyan lehetett, mint maga a sátán megidézése. Itt valóban csak a magukra, magyarságuk megtartására valamit adó helyi közösségek tudtak valamit tenni. Ha lassan is, ha óvatosan, ha ravaszul is. S mennyi veszteséggel. Szklabonyán Mikszáth szülőházát lebontották az 1960-as években, teljesen feleslegesen. Madách sztrégovai kastélyában a járási alkotók múzeumot rendeztek be, és a névsorban fel lehetett fedezni egy Imrich Madáchot is. Sorra tűntek el Jókai komáromi emlékhelyei is. Petőfiről Fehéregyháza kivételével szó sem lehetett Erdélyben. Üdvözítő kivétel volt Ady Endre a maga falu-elnevezésével, de emlékházát is, a kiállítását is igen erősen az aktuálpolitikai, erőltetett akarat tartotta életben. (Míg ugyanez nem vonatkozott a csucsai emlékházra.) Azok az irodalmi emlékházak éltek úgy ahogyan, napról napra, olykor kiállítás nélkül, csak egy emléktábla menedékében, amelyekben például benne laktak az örökösök. Akik a megőrzés hálás, ámde embert próbáló feladatát vállalták magukra.

A kelet-európai rendszerváltás itt is alapvető változásokat hozott. Mondanom sem kell, szinte kizárólagosan a magyar művelődési irányítás jóvoltából, kezdetben az irodalmi évfordulók politikamentességének segítségével és persze a Petőfi Irodalmi Múzeum szakmai tevékenységével. Ha az épületek megújulása nem is mehetett végbe részleteiben sem, nemhogy teljességében, de létrejöttek új kiállítások, alkalmik és állandók egyaránt. Ne menjünk bele ezek szakmai minőségének elemzésébe, most és akkor a létezésen volt a hangsúly. S persze évek alatt itt is megkezdődtek a szakmai, tartalmi megújulások.

Míndez persze országtól függően eltérő minőségben és támogatottságban következett be. Voltak országok, ahol ez lassabban és hátráltatóbban mehetett. Ilyenek tartom Szlovákiát. Sok helyen rekonstrukció címén bezárták az intézményeket, a magyar emléktáblákat leszedték, s a rekonstrukciós folyamatokat évekre lelassították. Lásd Mikszáth és Petőfi kollégiuma Selmecebányán. Érdekes módon a városrekonstrukció az csak nem akar idáig elérni!

De itt is történt változás. A Pozsonyban állami keretek között létrejött Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeuma, ha korlátozott számban is, jelentős magyar irodalmi emlékház programba kezdett. Ennek révén lett új és szép kiállítás Balassi Bálintról Kékkőn, egy teljesen megújult Mikszáth emlékház Szklabonyán, új kiállítással, egy

egyszer már rendbe tett, de most teljes rekonstrukción átmenő Madách emlékház Alsó-Sztrégován. Mindehhez tegyük hozzá a magyar többségű települések testületeinek segítségét és általában a magyar állam szakmai (természetesen PIM) és anyagi támogatását, mint például egy új Jókai kiállítás létrehozását Komáromban és a többi.

Érdekes módon én magam az Erdélyben lévő magyar irodalmi emlékhelyek megújításában és létrehozásában kevesebb akadályt találtam. Több pénzt (hazai forrásból) és több szabad akaratot leltem. Az persze kérdés bennem, hogy a megnyitás eufóriája után milyen lett és maradt a működtetés feladatsora, de a tényeken egyelőre ez nem változtat. Itt is hathatósan segítettek az évfordulók. Mikszáth és Jókai Sepsiszentgyörgyön, azaz Illyefalván, Áprily Lajos Parajdon. Farkaslakán Tamási Áron, Nagyajtán Kriza János. (Benedek Elek házát még a nagy évfordulón sem lehetett felújítani: példa arra, hogy családi megőrzés sem mindig múzeumbarát!) S néha még új köztéri szobrok, új emléktáblák is kerültek az ünnepi hangulat és lelkesedés mámorában az emlékházak mellé, s ez már non plus ultrája volt a lehetőségeknek.

S hol van mindezekben az Irodalomtörténeti Társaság? Ott van mindenben! Hiszen ugyanazokról beszélünk. Az agilis, szakmailag a végletekig elkötelezett, a mesterséget saját tapasztalataik útján megtanuló, a jogrend csavarjait ismerő és kihasználó muzeológusokról, tanárokról, akik dolgoznak a múzeumban, tagjai egy jeles alkotóról elnevezett irodalmi egyesületnek, vagy másoknak (ilyen lett a Magyar Irodalmi Hagyományápolók Országos Egyesülete), tagjai a Magyar Irodalomtörténeti Társaságnak is. Csak a kítűzőjükön változott a szakmai közösség megnevezése. Ők maguk ugyanazok. Kicsit megöregedve már, mint a százszentendős Magyar Irodalomtörténeti Társaság, de mindig megújulva, mint a százszentendős Magyar Irodalomtörténeti Társaság.

Tanulmány

POGRÁNYI PÉTER

A műfaji hagyomány elhangolásának kísérlete a verses regényen innen és túl

Somlyó György: *Részletek egy megírhatatlan versesregényből*

Bevezetés

Somlyó György *Részletek egy megírhatatlan versesregényből* című kötete 1983-ban jelent meg, az azonos című művön kívül a *Mikor és hol*, a *Távoli szeptember* és *A macska tízezer létezősmódja* című ciklusokat tartalmazza. A kötet ciklusai között sajátos funkciómegoszlás tapasztalható: a *Részletek...* című szöveg alkotja az első, hangsúlyosabb felét, a többi ciklus versei pedig ehhez készült vázlatokként, variációkként, ennek továbbírásaiként olvashatók. Noha látszólag poétikailag és tematikailag is szakadék tátong a kötet két, egymástól elkülöníthető része között (például kötött forma–szabadvers), valójában ténylegesen összetartoznak, ha nem is teljesen egyenértékűek. A verses regény hagyományától nem idegen módon olvashatjuk ezeket a verseket a *versesregény*-kísérlethez fűzött kommentárokként, kiegészítésként, akár a lábjegyzetek kibővítéseként is. Dolgozatomban az egész kötet szövegeit figyelembe véve elsősorban a *Részletek...* című szöveg által felvetett kérdésekre keresek válaszokat.

A cím az egész kötet által tematizált (ön)ellentmondást fogalmazza meg és bocsjátja előre: a *megírhatatlanság* állítása egyfajta művészeti-esztétikai anomáliát jelent be, ugyanakkor mégis megjelent a kötet, kiszolgáltatva az olvasók olvasatainak; a *részletek* szükségszerűen mutatnak egy fiktív teljesség irányába.¹ (A kötet borítóján a „*részletek*” kapitális betűkkel való szedése vizuálisan is kiemeli a töredékességet, ráerősítve a sérült antik szobor képe által kiváltott asszociációkra.) Csányi László Somlyó Györgyről írt monográfiájában hangsúlyozza a szerző egész életművére vonatkoztatható bizonytalanságot, irányzatok feletti és irányzatokon kívüli pozícióját,² ez különösen jól láthatóvá válik egy ilyen gesztusban: a meg-írás és az írás, a meg-írhatóság és az írhatóság problematikája bontakozik ki benne.³ Vagyis egy talajvesztett, átfogó szempontokat nélkülöző, értékeiben is bizonytalanná vált, és

¹ SOMLYÓ korábban is eljátszik azzal, hogy már a címben elvitatja/megtagadja egy szöveg létét, létrejöttét, például: *Vázlat egy meg nem írandó önéletrajz első kötetéhez* (Új Írás, 1975/12, 113–128.)

² CSÁNYI László, *Somlyó György*, Bp., Akadémiai, 1988.

³ Állítás és tagadás kettősségét Szederkényi Ervin Somlyó költészetébe írott munkáiban látta: „Somlyónál a költészet alighanem oly módon életforma, hogy a költészet tanulmányozása és művelése egybeolvad nála, egyik a másiknak témájává válik, költészetében olyan paradox helyzet jön létre, amely egyszerre tagadja és állítja a versírás lehetőségét.” (SZEDERKÉNYI Ervin, *Részletek egy megírhatatlan versesregényből*, Dunántúli Napló, 1983. szeptember 3., 9.) Az egymást kioltó erőket a mű minden kritikusa regisztrálja, a *paradox*, *paradoxon* kifejezések szinte minden kritikában helyet kapnak.

mindezt tudatosító helyzetben⁴ a befejezhetőséget mint a klasszikus művészetfelfogásnak a műalkotást befejezett egészként tételező felfogását kérdőjelezi meg: ám ez itt – eltérően a romantika töredékkultuszától – nem kizárólag az esztétikai szféra jellemzőjeként adódik, sokkal inkább a politikai-társadalmi helyzetre és az ezen keresztül is szemlélt esztétikai jelenségekre alapozódik.

A válságtudat, amely az ellehetetlenült Egész iránti nosztalgiában, az elvesztése miatt érzett fájdalomban gyökerezik (de utal a jövőben megalkotandó Egész reménytelennek sejtetett vágyára is), itt nem specifikusan esztétikai: a műben a második világháború és a holokauszt nyomai, valamint a hidegháborús fenyegetettség következményei is megjelennek, s ezek tragikus hangoltságából fakad az esztétikai összeomlás is. A szöveg rejtett és nyílt utalásai a kétpólusú világrend fenyegető szembenállására, valamint a Magyarországon fennálló politikai rendszerre (a hatalom gyakorlásának módozataira) világossá teszik, hogy az értelmezés elsősorban ezekből kiindulva magyarázhatja a művet voltaképp konstruáló, egymásban feloldódni törekvő, de erre végül képtelen ellentétpárokat. (Háború és béke ellentétpárjának értelmezéséhez fontos utalni a *Széljegyzet a békekongresszushoz* című versre a kötet *Mikor és hol* ciklusából: „Két háború között születtem. Mindenki mindig két háború között / született. Két háború között történt mindig minden. Mindig két háború / között rezgett a mindig félbeszakított idő.”⁵) Kitüntetett helyet foglal el a kötet értékhiányos világképében az énhez való viszony problematikussága, és ezen keresztül a személyesség kérdésköre: az önazonosság megkérdőjelezése grammatikai-poétikai-politikai következményekhez vezet. Mindezekkel összefüggésben a verses regény műfajának imitációja egyszerre teremt sajátos lehetőséget az én megszólalásának problematizálására, az általában és konkrét értelemben vett *mű* megírhatóságával kapcsolatban felmerült kételyek reflektálására, ugyanakkor a műfaj választása korlátokat is szab ennek a szándéknak. Tekinthejtük egy olyan kísérletnek is, amely az irodalmi hagyomány egy kiválasztott szeletének újraélesztését kívánja végrehajtani, hogy ezáltal poétikailag is megújíthassa saját beszédmódját.⁶

⁴ SOMLYÓ modernséghez való viszonyát mi sem jellemzi jobban, mint a kötetcímként is felhasznált Rimbaud-idézet: „Modernnek kell lenni mindenestül!” (*A Philoktétesz sebe* című kötet első fejezete, Bp., Magvető, 1979. 103.) Ugyanakkor a későbbi fejlemények, és főként a verses epika fejleményei felől felmerül a posztmodernhez való viszony kérdése. Úgy tűnik, az itt felsorolt és a később vizsgált jellemzők – a modern kötődések mellett – indokoltá teszik a szöveg (részben) posztmodern jellegének hangsúlyozását is.

⁵ SOMLYÓ György, *Részletek egy megírhatatlan versesregényből*, Bp., Magvető, 1983, 74. (A továbbiakban: *Részletek...*)

⁶ Egy rövid összefoglalás a verses regény jellemzőiről: „Közismert, hogy a verses regény bizonyos sajátosságai az antik és a klasszikus/klasszicista komikus eposzokban, a középkori karneváli műfajokban és hangsúlyos módon a sterne-i regény eljárásaiban gyökereznek, de magát műfajt mint önálló egységet Byron »teremtette meg«. [...] A verses regény központi eljárása a dezautomatizáció, az elidegenítés, amely, bár minden szépirodalmi mű irodalmiságának alapját jelenti, azért válik a tárgyalt műfaj abszolút domináns elemévé, mert annak irodalomtörténeti szempontból is kiemelt lényegisége az irodalomról szóló irodalom, a költészetéről szóló költészet aspektusa. A műfaj egy olyan irodalomtörténeti határhelyzetben jött létre, amelyben felmerült mind a verses, mind a prózaepika, illetve mind a romantikus líra, mind a romantikus próza elhasználandó nyelvének és eljárásainak, romantikán belüli

A műfaji hagyomány mindig tudatos választásához járulhatott hozzá Louis Aragon *Befejezetlen regény* című műve, amely Somlyó György fordításában jelent meg 1978-ban. Somlyó a következőket írta erről a műről:

A Befejezetlen regény önéletrajzi elemekből épül – alapjában mégsem pusztán önéletrajzzá. Annál jelentősebb műve. Azzá építi az elbeszélés csapongó lírája, bűvöletes költői leleménye éppúgy, mint a lírai elemek epikus kiszélesítése. Túlnove egy ember életének visszapillantó ábrázolásán, immár nemcsak a középkori, de modern értelemben is regénnyé nő. A verses regény mára *feltámaszthatatlanul elavult*, tizenkilencedik századi formája helyébe megteremti e csaknem egy százada halott műfaj új, izgalmasan modern formáját.⁷

Bár Somlyó művében elsősorban nem az önéletrajzi vonatkozások dominálnak (noha fontos szerepük van), és nem is a líraiság a legjellemzőbb vonása, vagyis ő nem az Aragon által „megteremtett” formát használja, a *Befejezetlen regény* valószínűleg inspirációul szolgálhatott számára.

A verses regény műfaji hagyományának folytathatatlanságáról szóló tétel szerkesztés képezi a *Részletek...* önreferenciális rétegének. Somlyó utal rá, hogy korábban éppen e műfaj folytathatatlanságáról és érvénytelenségéről nyilatkozott („bár nemrég éppen én / nyilatkoztam oda, hogy e kevercs- / műfaj nyugszik már (örök?) nyughelyén”⁸), ez is a sok-sok ironikus „csavar” egyike. Ez egyben a költészet és a róla való gondolkodás Somlyó életművében és konkrétan ebben a kötetben is megvalósuló szimbiózisára tett sokatmondó utalás. Explicit módon a *Philoktétész sebe* című könyvében is megfogalmazta ezt, normatív szándékkal: „[...] a költészetnek magának a költészet tudományává kell válnia, a költészet tárgya az eddigénél sokkal nagyobb mértékben önmaga lesz. A modern költészet az ars poéticák költészete.”⁹ Önmaga számára bizonyára érvényesnek tartotta az esszéíróként tett kijelentést, így megvalósított költői programként is olvashatjuk e rövid idézetet: a *Részletek...* eminensen olyan költészet terméke, amelynek tárgya önmaga.

Egy másik, későbbi beszélgetésben a folytathatatlanság képze helyett az átmenetiségből fakadó lehetőségeket, termékeny feszültséget hangsúlyozza:

Egy átmeneti műfajról beszélünk, amely megszűnt, eltűnt, de lám, ennyi felé nyitott utat, engedett kitékintést. De térjünk vissza a prózához, a regényhez, mert az viszont megvan...

Igen, a regény valóban igen szívós műfajnak látszik, nem olyan efemer, mint a verses regény, amely inkább csak *romantikus kitérő a műfajok útján*, káprázatos metamorfózisok, lehetőségek rejlenek benne. Úgy látszik, a regényre rettentő szükség van, bár évszázadokig nem volt rá szükség; mert évszázadokig nem létezett Európában; például amikor Kínában virágzott... de ez megint más kérdés.

megújítási szándéka, s amely kiterjed magának a byroni melankolikus romantika ironikus kritikájára is. [...] A cselekmény elveszti teleologikusságát, uralkodóvá válik az események megoldhatatlansága, a cselekvések tervtelensége és a történet lezáratlansága. Ennek a kitértelt tervtelenségnek az eredményeként a narrációt folytonosan ismétlődő és látszólag motiválatlan epizódok, kitérők és egyéb fékező eljárások lassítják le és bomlasztják fel.” (KOVÁCS GÁBOR, *A történetképző versidom*, Bp., Argumentum, 2010, 200.)

⁷ SOMLYÓ György, *A költészet évadai*, 1963, 78. (Kiemelés tőlem.)

⁸ *Részletek...*, 15.

⁹ SOMLYÓ György, *Philoktétész sebe*, 1980, 408.

A betvenes évek magyar irodalmában milyen metamorfózisok érdekelnek, izgatnak téged?

Ahogy a vers átmegy a regénybe – s a regény versbe; s mindkettő valami más lesz; közelebb kerül az »irodalomhoz« – vagyis, bármily meglepően hangozzék, az »élethez« (ha persze, idézőjelben is).¹⁰

Érdekes, hogy ebben a rövid részletben két új témát felvetni igyekvő kérdés után is a verses regényhez tér vissza az interjúalany: valószínűleg rendkívül élénken foglalkoztatta e műfaj gondolatköre, ha ilyen kiiktathatatlanul jelenik meg egy beszélgetésben.

„Ez nem kitérés, ez maga a mű”

A verses regény műfajának „romantikus kitérőként” való meghatározása fontos műfajelméleti implikációkat rejt, amelyek szerint a teleologikus műfaji fejlődés egyenes és egységes vonala mellett ehhez képest pozícionált, ettől elkülönülő, „szabályszegő” kitérők szerint gondolhatók el a műfaj történet szála. A (műfaj történeti) kitérő, amely ugyan ebben az esetben *valóban* maga a mű, bár egészen más jelentésben, mint ahogy a posztmodern irodalomban sokszor játékba hozott Plinius-idézet használatos, jellegéből következően elkülönül attól, amitől kitér, de csak a fősodorhoz *képest* jelenhet meg, mindig ahhoz mérten, attól eltávolodva és végül oda visszatérve: a kitérés viszonyként jelentős. Ebben a megnyilatkozásban részben az a hagyomány él tovább, amely a 19. századi verses regényt pusztán átmenetként vette figyelembe (az eposz és a regény közötti közvetítő funkció betöltőjeként), de át is alakítja ezt a diskurzust, hiszen a *közöttség* helyett a *mellett* lesz a térbeli metafora fő alakzata. A főleg regényközpontú műfaji szemléletet ez a nézet is továbbviszi, amennyiben a verses regénynek a regényhez képest szab feladatot. A hierarchikus műfaji rendszer kissé módosult formában, de alapjaiban változatlanul működik e felfogásban. Ugyanakkor roppant izgalmas az a mód, ahogy a verses regény narrációjának egyik legfőbb jellegzetessége a műfaj történet narratívájának szintjén jelenik meg: a „romantikus kitérő” Somlyó értelmezése révén közvetlen metonimikus kapcsolatot létesít a mű és a műfaj történetének narrációja között: hiszen a műfaj egyik fontos eszköze az elbeszélő szólam egyetlensége, szakadozottsága, maga a kitérés. Ezáltal a mű egyszerre íródik bele a műfaj történetbe és írja is azt abban az értelemben, hogy a kitérés aktusát több szinten is megvalósítja.

Figyelmet kell szentelnünk az interjúból vett idézet utolsó mondatának is, amely némileg talányosan utal a vers és a regény egymásban történő feloldódása felé haladó mozgására; még akkor is fontos utalás ez, ha nincs elméletileg alátámasztva. „Ahogy a vers átmegy a regénybe – s a regény versbe” – ez a kiasztikus alakulás Gergely Ágnes *Kobaltország*a, Weöres Sándor *Psyché*je, Kálnoky László *Egy magánzó emlékirataiból* cím ciklusa és a Homálynoky Szaniszló-történetek, Tolnai Ottó vagy Oravecz Imre narratív szerkesztésű művei, de akár Rakovszky Zsuzsa verseskötetei

¹⁰ Somlyó Györggyel beszélget Domonkos Mátyás = SOMLYÓ György, *Szerelészőnyeg*, Szépirodalmi, Bp., 1980, 487. (Kiemelések tőlem: P. P.)

felől olvasva is újraértelmezi epika és líra, próza és vers viszonyát.¹¹ (Hangsúlyozandó, hogy ezek a művek nem mutatnak szoros rokonságot: a regény – azaz az epika – és a vers – azaz a verses forma – viszonyairól való gondolkodás számára nyújthatnak, nyújtanak később segítséget.) Nem biztos, hogy ugyanarra a jelenségre gondolt itt Somlyó György, mint amiről Spiró György írt egy ideillő tanulmányában, de az egyértelmű áthallások miatt érdemes idézni őt is. 1982-ben megjelent, a líra helyzetét felmérő dolgozata szerint a hatvanas évek eleje óta tapasztalt „devalválódási folyamat” eredményeként előállt

helyzet nemcsak a publicisztikus lírát szünteti meg, hanem a verset is a régi, lírai értelem-ben. A könyvben való fogalmazás kényszere epizálja a lírát. A lírai én nem drámai kollíziókban szemléli önmagát, hanem folyamatban valósul meg. A verseskötetbe visszalopakszik az anekdotikus szemlélet, nélküle a kötet nem is hozható létre. A verseskötet a próza: a lírai novella, sőt a regény felé mutat.¹²

Nyilvánvaló, hogy az erősen kritikus megnyilatkozás elsősorban empirikus tapasztalatokon alapul, és teoretikus igény nélkül regisztrál egy olyan elmozdulást az irodalom poétikai viszonyrendszerében, amelyet egyértelműen nem poétikai jellegű okokra vezet vissza. (Nemcsak azért fontos ez a megállapítás, mert egyébként viszonylag kevés alkalommal reflektálnak írók, költők, irodalomtudósok a verses regény műfaji alakulása szempontjából közelebből is vizsgálандó problémákra, hanem azért is, mert rávilágít arra, hogy az irodalmi mező minden eleme aktívan és súlyosan befolyásolhatja az egyébként immanens poétikai vizsgálat tárgyaként is tételezhető műfaj történeti mozgásokat. Persze a Spiró által említett tényezők, mint például a szoros határidők – kevés idő jut egy verseskötet megírására –, önmagukban nem vezetnek a verses regény felfutásához. De ha igaza van abban, hogy a verseskötetek szerkesztése a regényszerűség felé mutat(-ott) a nyolcvanas évek elején, az feltétlenül fontos adalék e dolgozat számára.) Tágabb értelemben mindez azt a kérdést veti fel, hogy a verses formában írt szövegek kötetbe szerkesztésének különféle, a (magán)mitológiát vagy az önéletrajziséget is játékba hozó lehetőségei miként hatnak vissza maguknak a műveknek, az egyes szövegeknek a működésére, olvasására. A narratív (nagy)szerkezetbe való beágyazottság egyfelől teljesen másfajta olvasási stratégiát szükségel, tehát a befogadóra is hatással van, ám emellett a költők nagyobb kompozícióhoz való vonzódását is mutatja. Ennek lehetnek akár a Spiró által is említett(ekhez hasonló) banális okai, de minden bizonnyal egy átfogóbb igényt is jelez. A költői megszólalás érvényességének biztosítása összekapcsolódott a nagyforma iránti igénnyel.

¹¹ „A líra epizálódása, mint állapot és kihívás, általában is az évtized egyik tendenciája” – írja Parti Nagy Lajos Rakovszky Zsuzsa egyik verseskötetéről szóló recenziójában, amely kötettről a későbbiekben esik szó. LATOR László, PARTI NAGY Lajos, *Két bírálat egy könyvről*, Holmi, 1992/2, 287.

¹² SPIRÓ György, *Íróvá útve = Fasírt. Viták a „fiatal irodalomról”*, vál. és szerk. DÉRCZY Péter, Bp., Magvető, 1982, 16.

A Részletek... recepciójából

A *Részletek egy megírhatatlan versesregényből* tehát egy olyan korszakban íródott, amikor a klasszikus verses epika és a „klasszikus” verses regény használhatósága – néhány író számára – kétségesnek tűnt. Ezt a cím megfelelően kiemeli. Ugyanakkor feltűnő, hogy a kritikusok szinte megütközni látszanak ezen a „korszerűtlen” kísérleten.

Verses regény a 20. század utolsó harmadában, 1983-ban? S éppen Somlyó György tollából, aki a modern líra nem-anekdotikus, nem-epikus ágának művelője és teoretikusa, s legfőbb témája, amelyet alkata, sorsa, műveltségének iránya jelölt ki számára, »a költészet mint emberi tevékenység«¹³

Csűrös Miklós írásának felütése túlzóan retorikus, de szemlélteti a régi műfajokkal való szembesülés olvasói élményét. A kritikusok többnyire – talán a verses regény kortársi közeggel való visszafogott konfrontációja miatt is – a *jelen* körülményeit faggatják, amelyek a mű megírásához vezettek. Fenyő István szerint például, aki „szokatlan vállalkozásnak” nevezi Somlyó művét, a mértékek és arányok napjainkra jelentésüket veszítették, mert a mögöttük álló eszmék és fogalmak realitása megिंगott”, „újabbban [...] a valóság (amely betöltötte Somlyó költészetét korábban) egyre jobban megिंगott, az emberiség jövője megkérdőjeleződött”,¹⁴ ráadásul „a versesregény lényegét, a személyiséget napjainkban rendkívül nehéz, úgyszólván lehetetlen feltalálni.”¹⁵ „A ma embere [...] már a kezdetekig sem juthat el, megakadályozzák ebben emlékei, reflexiói, s az a tudása, hogy a ma nem ad olyan egységes és rendezett képet, amely igazán alkalmas lehetne egy hagyományos műfaj terepét nyugodt kényelemmel végigjárni.”¹⁶ – írta Rónay László a mű kapcsán. Bata Imre részben hasonló jelenségekkel hozta összefüggésbe a művet:

Nincs biztos válasz a lételméleti kérdésekre, s e bizonytalanság ingatja meg a lírát, mint megismerést, kuszálódik össze az értékrend, és aligha lehet normatívákba foglalni az etikát. Ilyen állapotban úrhodik el a poézisben a fragmentum, a versesregény – a lírai életrajz, ön-életrajz megírhatatlan, de Somlyónak ez a léttani kihívás egyben felismerés is. Hiszen éppen a részletek kombinálásával éri el, hogy a verses regénybe a hiányt is belefoglalhassa; a kontinuust a diszkontinuitással érzékelteti. Így lesz az elbeszélés struktúrája az, ami a hagyományban a hős volt. Ami történik, az mind a hős, akivel minden megtörténik, s épp az, hogy az is, meg az ellenkezője is ő, aki én és nem-én. A hős elveszett a világban, ezért csak a világ lehet a hős, ott, ahol a »tízezer« a nagyságrend jellemző száma [vö. *A macska tízezer létezőmódja* cikluscímmel].¹⁷

Ezek a korjellemzések tulajdonképpen a posztmodern „hangulatát” ragadják meg, általában ellentétet képezve a kor „viszonyai”, „tendenciái” és a verses regény írhatósága között.

Hogyan is áll hát a *Részletek...*-nek a töredékességhez, az egészhez való viszonya? Fenyő István szerint „A széttöredezettséget panaszoló és azt művészien imitá-

¹³ CSÜRÖS Miklós, „*Így forma, úgy tartalom*”, Élet és Irodalom, 1990. november 23., 10.

¹⁴ FENYŐ István, *Az elűnt lírai hős nyomában*, Jelenkor, 1985/3, 277.

¹⁵ *I. m.*, 276.

¹⁶ RÓNAY László, *Öt szabálytalan regényről*, Magyar Hírlap, 1983. okt. 22., 12.

¹⁷ BATA Imre, *Te rózsá rózsá...*, Élet és Irodalom, 1983. október 7., 11.

ló mű rafináltan szerves műegésként itt áll előttünk.”¹⁸ Gyurác Ferenc a következőket írta: „Egyetlen hatalmas világvers darabjaiként íródnak versei: mint önmaguk igazi énjére, utalnak a totalításra, amit megvalósítani nem áll módjukban.”¹⁹ „Paradoxonnak is értelmezhetjük a művet, hisz egy műfaj lehetlenségéről az adott műfajban szól, megszerkesztetlensége pedig szigorúan megszerkesztett, s ez a forma a remény lehetőségét is hordozza”²⁰ – vélte D. Magyar Imre. Csűrös Miklós is ellentétpárok segítségével fogalmazta meg ugyanezt:

persze már a címben előbukkan a visszavonó kétely: megírhatatlan mű részleteiről van szó, ahogy korábban a mesék is »a mese ellen« születtek meg. Kettős paradoxon keletkezik így, a megírhatatlan megíródik, a töredék műegésként hat, a teljesség illúzióját kelti.²¹

Noha a paradox jelleget szinte minden kritika felemlégeti, látható, hogy valamiképp mindegyik idézett kritikus egységesnek látja a művet, még akkor is, ha kitérnek az egészlegesség ellen dolgozó elemekre.²² A paradox egységbe(n) látásnak azonban ára van.

A *Részletek...*-ben megmutatkozó alapvető kettőségek, ellentétpárok meghatározzák a mű nyelvét is, és alaposan behatárolják ennek a dinamikus mozgásnak (például én és nem-én között) a hatóerejét. Annyira, hogy egyes kritikusok a személyiséggel kapcsolatos kérdéseit eleve megválaszolhatatlannak tarják.

Nem sikerül (mert nem sikerülhet!) kitörni a személyiség, a sors labirintusából, s nem sikerül (bár valószínűleg sikerülhetne) uralkodóvá tenni vagy a tradicionális vagy a formabontó ábrázolást. Úgy tetszik, Somlyó igen nagy költészeti apparátust mozgósítva is csupán az eleve tudható tanulságig jut el: énünk örök kérdés, rejtelem.²³

A két „kudarc”, a szükségszerű és a potenciálisan elkerülhetőnek mondott: összefügg. Az a nagyon fontos megállapítás, mely szerint Somlyó „modern költői kísérletét egy alapvetően hagyományos kifejezőkészlettel, egy kevésbé egyénített lexikával és grammatikával valósítja meg”,²⁴ jelzi az alapvető ellentmondást, amely mélyebb és kibékíthetlenebb, mint megírhatóság és megírhatatlanság oppozíciója.

„Képletek rejtelei” – az egzakt tudományosság vonzásában

A *Részletek...* hangsúlyos vonulata a természettudományok előretörésére és a humán tudományok fölé kerekedésére való utalások sorozata. Ebben egyfelől a humán tudományok és persze főleg a költészet szerepének leértékelődésétől való félelem játszik szerepet, de még fontosabb a korszakra jellemző mozgás a tudományágak

¹⁸ FENYŐ István, *Az eltűnt lírai hős nyomában*, i. m., 277.

¹⁹ GYURÁCZ Ferenc, *Somlyó György: Részletek...*, Kritika, 1984/5, 33.

²⁰ D. MAGYARI Imre, *Halál, tudás, játék*, Könyvvilág, 1983/10, 7.

²¹ CSÜRÖS Miklós, „Így forma, úgy tartalom”, i. m., 10.

²² IMRE László monográfiájában a verses regényeket általánosságban jellemzi így: „A látszólagos töredékesség új műegészet alkot.” (*A magyar verses regény története*, Bp., Akadémiai, 1990, 169.)

²³ TARJÁN Tamás, [c. n], Népszabadság [Könyvszemle], 1984. január 31., 7.

²⁴ GYÖRI János, *Két verseskötet*, Magyar Nemzet, 1984. január 20., 8.

között, illetve a természettudományok egyes elemeinek, közhelyeinek közbeszédben való megjelenése.²⁵

A fejezetek címeiben matematikai jelek találhatók: *X-edik ének*, *X+1-edik ének*, *? -edik ének-?*. Az *x* változóznak, a görög ábécé betűinek (ómega) vagy a kérdőjelnek a versszövegbe, sőt a művet tagoló cikluscímekbe iktatása, a „képletek rejtjeleinek” használata egyrészt a költészet automatizálódását, elgépiesedését, kiüresedését jelzi, miközben a költészet és az „egzakt” tudományok egymással egybeláthatatlannak tartott területei között biztosít egyfajta átjárhatóságot, vagy legalábbis egy érintkezési pontot (vö. még: „Szimmetria és disszimmetria / Világ törvényének hol azt, hol ezt lásd, / Tanítja fizika s esztétika”). A *Részletek...* alapvető implikációja, hogy a természettudományt középpontba állító világszemlélet elszemélytelenít, elidegenít; a költő pedig ezzel a tendenciával épphogy, finoman szembehelyezkedve tudósít ezen elidegenülés folyamatáról, kitüntetett módon a saját identitásának mélységes elbizonytalanodásának stációiról, és a hős figurájának emiatt bekövetkező megalkothatatlanságáról: vagyis az elidegenülés a költészetet is utoléri.

„Közért- / Hető”?

A költészet absztrakttá válik, ahogy kiürül: Somlyó műve azt sugallja, hogy a költészet komplexitása nem kívánatosabbé. „A vers csak akkor tetszik, ha közért- / Hető. S bár az olvasó a Közért // Szabadpolcain már kedvére választ / Kenyeret, WC-papírt, fogkefét, / Ha aisthesisben is önkiszolgál, azt / Nem kedveli az elméletiség: / A költő tartson csak bő áru-választ, / De kérdéseit föl mások tegyék.”²⁶ Ebben a rövid részletben megragadható néhány olyan jellegzetes vonás, amely a mű

²⁵ Ez a folyamat korábban kezdődött: illusztrációképpen Csányi László Juhász Ferenc költészetéről szóló dolgozatából idézek: „A történelem birodalmakat döntött le, a tömegek forradalma új társadalmi feltételeket teremtett, s erre az időre érték be s váltak közkeletűvé a természettudományos eredmények is, melyek fél század után váratlanul kiléptek a szaklapok izolált világából, esetenként riporttémákká is degradálódtak, s Planck, Einstein vagy Heisenberg neve és híre a divatos mozisínészekével vetekegett. [...] annak a költőnek, aki a század közepén állt ki, a világ peremérem át kellett élnie egyelőtte soha nem látott valóság érzékelhetőségének és lehetőségének minden szépségét és borzalmát. [...] Természetesen a költőkre is új feladat várt ebben a világban, melynek körvonalait a tudomány sejtlemes egzaktusága rajzolta föl.” (CSÁNYI László, *A mindenségbe vetve, Juhász Ferenc versei és époszai*, Új Irás, 1979/10, 92.) Illetve: „A művésznek egy olyan világképbe kellett beilleszkednie, amelyben a természettudományos tények találkoztak a háború utáni évek politikai és ideológiai változásaival, s aki nem tudott kilépni a hagyomány korlátai közül, magára maradt. Goethe »egyetemes gyónás töredékeinek« nevezte művészetét, de aki a XX. század második felének életérzését akarja megfogalmazni, nem érheti be ennyivel. Mert nem önmagáról kell beszélnie, hanem a világról, ez pedig egyszerre jelent kozmikus testvériséget és olyan valószínűséget, amit megismerőképességünk csak képletek rejtjeleibe tud foglalni. Mert az ember már nem olyan individuum, amilyennek a XIX. század hitte, hanem a létező anyag egyik csodálatos lehetősége, amelyben minden egységbe fonódik, s a különállást csak a tudat csalákonysága, az érzelem önhihttsége jelentheti.” (*I. m.*, 88.) – A két hosszú idézet az ötvenes évekre vonatkozik ugyan, ráadásul egy másik költőről szól, de éppen a *Részletek...* megírásának idején jelent meg, ezáltal jól mutatja azt a beszédmódot, ami ekkoriban használatos volt a természettudományos érdeklődés és a költészet kapcsolatáról szólva. Érdekes, hogy mindez hogyan mutatkozik meg Somlyó művében.

²⁶ *Részletek...*, 24.

egészére jellemző. A vers, az irodalom aktuális helyzetére, állapotára való direkt utalás itt kimondottan kritikusan hangzik föl, ennek élességét pedig az enjambement-ra való tréfás rárimelés sem enyhíti. A *közérthetőség* a szocialista realizmus követelményrendszerének egyik fő elvárása (a pártosság, a pozitív jövőkép vagy a pozitív hős követelménye mellett), vagyis a hatalom (a szocialista diktatúra) elvárásai szempontjából megfelelő(nek ítélt) irodalmi alkotás jellemzője. Az erre való utalás, illetve e követelmény kigúnyolása részben a kor, részben a közelmúlt élményeire vonatkozik, a verses regény szokásos eszköztárába tartozó kiszólás gesztusaként érthető.²⁷

Az irodalmat ab ovo tiszteletre méltónak, ünnepélyesnek tekintő szemlélet számára²⁸ arcul csapásként hat a Közértben vásárolható termékek említésének profán poénja (mindhárom az anyagcserével függ össze; ez a mű más szöveghelyeire is utal – itt az alapfunkcióira redukált testi létezés kerül a már alapfunkciói ellátására sem képes költészet mellé párhuzamként), miközben a *már* szóval a szocialista gazdaság hiányait, az áruválaszték (immár meghaladott) szűkösségét is beleszövi a dikcióba, azt sugallva, hogy a választás aktusa a vásárlás során újdonság (ahogy a valóságban is az volt). A költő és a Közért áruválasztékának egymásba játsása a költészet, az irodalom áru-jellegére, áruvá válására utal, miközben „elüzletiesedésről” ebben az időszakban még nem beszélhetünk (ellentétben a rendszerváltást követő időszakal). Az árucikként felfogott irodalmi szöveg befogadása is *fogyasztássá* válik, és ez a változás itt helytelenítő kontextusban artikulálódik. Az *elméletiség* kifejezés és az idézet utolsó két sorának sugallata egyértelműen a kor kultúrpolitikájának kritikája: eltéveszthetetlenül, de mégis személytelenül, a lehető legsemlegesebb szóhasználat. Ebben rejlik a mondat hetykesége, csípőssége. Az „a költő tartson csak [...]” kifejezés például az implicit alany részéről fölérendelt viszonyt és lenézést sugall: a hatalom a maga természeténél fogva oktatta ki a költőket (is) a követendő esztétikai elvek tekintetében. A hatalom e személytelen, önmagát természetesnek és megkérdőjelezhetetlennek tételező hangjának szövegbe emelése ahhoz az összekacsintáshoz, az olvasóval kialakított cinkos viszony kialakításához szükséges, amely a verses regény műfaji jellemzője. Annyiban tér el ez az „összekacsintás” a többitől, hogy

²⁷ A közérthetőség mint a költészetre vonatkozó elvárás természetesen nem csak itt válik reflektálttá. GERGELY Ágnes művében, a *Kobaltországban* a XVII. *Enceládó Szulfátó udvari bolondjának naplójából* című vers *A költészet didaxisáról* alcímű része így kezdődik: „Ha tollat fogsz, királyom, ne feledd, / használd a tollat az írásjeleket. / Pont nélkül pontatlan a műremek, / jó a szövegnek, hogyha tűzdeled, / több írásjellel jobban érthető, / k ö z é r t h e t ő a mondanivaló.” (Bp., Szépirodalmi, 1978, 31.) A *Kobaltország* metapoétikai jellegű utasításaival külön is foglalkozom a későbbiekben. Az írásjelekkel való bánásmód egyébként korántsem mellékes ügy: Térey János a *Paulus*-ban például egy Wittgenstein-idézettel inti olvasóit a lassú olvasásra, e lassú olvasás kilométerköveiként az írásjeleket jelölve meg. Általában véve a verses regények önreflexiójának szokásos eleme az olvasás nehézségeinek tematizálása.

²⁸ A Kádár-korszak kultúrpolitikájában erőteljesen szétválasztották a populáris és az úgynevezett magas művészetet, ennek következtében az utóbbi kategóriába sorolt alkotások reflektálatlan tiszteletet, megkérdőjelezhetetlen esztétikai rangot kaptak. A *szépirodalom* kifejezésbe a populáris regiszterhez sorolt műfajok (krimi, pornó, sci-fi és a többi) nem tartoztak bele, így ez önmagában negatív érték kategóriaként funkcionált.

nem a művészetben vagy a hasonló műfajú szövegek olvasásában való jártasságból fakad a cinkosság, hanem a közös mindennapi élmények átéléséből, illetve a hatalom működésmódjának közös ismeretéből és megtapasztalásából. A kortárs olvasók ugyanazokat a finoman elnyomó hatalmi mechanizmusokat tapasztalták, és tették maguk is akarva-akaratlan saját cselekvéseik részévé, amelyeket a szöveg itt finoman érint. Elsősorban a nyelvben rejlenek ezek a közös ismeretek, mint például az előbb említett mondat szórendje és a csak szó elhelyezése. Szükség van a „sorok között olvasás” képességére, hangsúlytalanul, kétértelmű helyzetben szerepelnek ezek az utalások, ezért ismerni kell ezt a fajta beszédmodot ahhoz, hogy dekódolhassuk őket. Ugyanilyen utalás található a műben a „közveszélyes munkakerülés” intézményére, és halványan a besúgások, feljelentések kultúrája is megelevenedik. A vers hőisének léte megkérdőjeleződik, illetve eredendően bizonytalan: jogilag, szociológiailag és egzisztenciálisan is kétes figura az, „Aki sehol önmagát sem találja, / Se személyije, se munkahelye, / Nemhogy hétvégi, hétközi tanyája, / Nemhogy ingatlana, ingója se, / Biztos elvtárs, legjobb ha sitre vágja / E kéteset, eljárást ellene / Magam kérek – legalább megmenekszem / Attól, hogy versben kelljen megkeresnem”.²⁹ A nem-létező, megverselhetetlen „hős”, ennyiben a verses regény antihőshagyományának tökélyre vivője és beteljesítője, éppen létének igazolhatatlansága miatt válik – paradox módon – gyanússá: ehhez még léteznie sem kell; illetve: egyedül a gyanú konstruálja meg létét. Ezáltal a versbeszéd folyamatosan visszatérhet a kiinduló alaphoz, a hős keresésének színre vitt folyamatához, újra és újra elbeszélhető a bizonytalanság: mely így nem a történeten keresztül, hanem azelőtt, ahelyett mutatkozik.

Somlyó művében gyakran használ lábjegyzeteket. Ez a fogás az *Anyegin* óta bevett eljárása a verses regénynek: a szerzői kommentár mellett tréfás megjegyzések, redundáns adatközlések kapnak helyet a paratextus részeként. Ez lehetőséget ad a mű szövegében megjelenő szerzői hangtól való távolságteremtésre, a szöveg határainak hangsúlyozására, de akár a distinkció elhalványítására is. (Ez utóbbira példa az *Anyegin*ben a főszövegből kihagyott versszakok függelékben való közlése. Ezt az eljárást – allúzióként – Térey János is alkalmazza a *Paulus*ban.) Somlyó a lábjegyzetelésben rejlő lehetőségeket, ami a humort illeti, nem aknázza ki: legtöbbször idegen szavakat, mitológiai helységeket magyaráz, vagy irodalomtörténeti ismereteket oszt meg az olvasóval: például Villon költészetének nemrégiben felfedezett „tudósságát” (anagrammák), vagy a sorvégen félbeszakított szavak történetét. A játékos-ironikus jelleg, amely más művekben jellemzi a jegyzeteket, nem jellemzi Somlyó jegyzeteit, a humor forrása egyedül a jegyzeteket megszólaltató hang túlzott okoskodása, amely valószínűleg a versszöveg elbeszélőjének hangját hivatott ellenpontozni, miközben az ellentétük csak felszínes, valójában egyneműek, így nem is bontakozhat ki feszültség közöttük.

²⁹ *Részletek...*, 26.

Csűrös Miklós írja: „Megkockáztatható, hogy a $\omega+1$ -edik énekhez s részben az azt követő utolsóhoz képest a terjedelmes előzmény retardáló csevegés, amely ugyan a költőt a legkomolyabban érintő kérdések körül forog, a késleltetésnek azonban még mélyebb egzisztenciális és lírai indokát is sejteni engedi.”³⁰ Némileg a *Bolond Istók* második énekére utal, ahogy Somlyó műve második felében önéletrajzi elemeket sző a verses regény szövetébe. A többi fejezetben az elbeszélhető hős hiányából és hiányáról alkotott pszeudotörténet, valamint az iróniát célzó kiszólások és formai megoldások uralkodnak, míg az utolsó előtti fejezet, az ómegán, vagyis a mindenségen túlra kalauzol ($\omega+1$), témája az anya és az apa elsiratása. E szövegrészek élesen elkülönülnek a többitől, az anya alakjának megidézése már-már himnikus stílusban hangzik, itt az iróniának nyoma sincs. Az apával, a lábjegyzetben idézett Somlyó Zoltán alakjával már könnyedebben bánik, ebbe némi fekete humor is vegyül (a halott hajával való viccelődésre utalok, ami egy Somlyó Zoltán- és egy Kosztolányi-szöveg beemelése miatt is érdekes).

A mű szerkezetében a folyamatos (allúzióként is ható) depoetizálással markáns ellentétbe kerül a szülők megidézésnek éneke: itt ellenhatásként a poetizáltság, a fokozott líraiság kerekedik felül a verses regény műfaji hagyományain és eszköztárán. Noha a műfaj kimondottan megköveteli a szólamok sokszínűségét, itt olyan alapvető törés mutatkozik a hangnemben, amely a *Részletek...* és a kötet más ciklusáiban olvasható versek között mutatkozó eltérésekhez hasonlít. Így a $\omega+1$ -edik ének egyfelől az epikai magot biztosítja a műnek, azt a célt, amely felé az önmagát definiálni szándékozó elbeszélő szólam haladhat (amelyhez képest a szöveg másik része csak „retardáló csevegés”); másfelől azonban a műegész integritása ellen is hat eltérő poétikájával. Vagyis az a „mag”, amely maga köré szervezi a művet, kívül áll a műfaji kereteken, ezáltal megkérdőjelezve a műfaji szabályok aktuális műbe integrálhatóságát.

A *Részletek...* a mű határaival is eljátszik: a „történetet” a vége felől, azaz a halál pillanata felől kezdi elbeszélni, emiatt is kormányozza magát az elbeszélő kiúttalan helyzetbe: így valóban lehetetlen a történet megtalálása. Ugyanakkor a műfaji hagyomány fontos eleme a befejezetlenség is: ezt nemcsak a variáció-jelleg idézi meg, hanem a szöveg lezárásának lehetetlensége is. Az $x+1$ -edik ének záró „VÉGE (?)” felirat megelőlegezi a záróének címében is megjelenő kérdőjeleket (*?-edik ének?*), és egyben a lezárás, a befejezés lehetetlenségét is mutatja: a rákövetkező két éneknyi folytatás után a valódi zárlat egyre rövidebb strófákban közeledik (az utolsó ének eleve *settima rimában*, azaz egy sorral rövidebb strófákban íródott), a versforma vizuális képével is a semmi felé haladás pusztulását szimbolizálva.³¹ A záró sorok az elhallgatás nem verbális jelei mellett a megszólalás megújuló lehetőségének remé-

³⁰ CSÜRÖS Miklós, „Így forma, úgy tartalom”, i. m., 10.

³¹ Megjegyzendő, hogy VÖRÖS István *Heidegger, a postabívatlanok* című, szintén elbeszélő jellegű verses művében az összes vers ilyen gyöngyöző sorszámu versszakokból áll.

nyét is sugallják, ekképp sem a befejezettség, sem a folytathatóság nem bizonyos, a lezárás részleges, a mű „nyitott marad”:

»Hol-volt-hol-nem-volt-és-ki-volt-ha-volt?«

(folyt. köv. -?) (55.)

Hangok, szólások, időszemlélet

A *Részletek...* című mű a verses regény történetének határköve is. Mindenestül áthatja az identitásválság: benne nem a mű vagy a hős létrehozásának folyamata, hanem valójában annak lehetetlensége dokumentálódik. Vagyis az absztrakció, a kiüresedés egy olyan végpontjához ér el, amely után ebben az irányban bizonyosan nincs lehetőség a továbblépésre. A hős nem létezik, a „történet” abszurd módon a „végén” kezdődik, képletek jelölik a fejezeteket, rideg számsor utal címként az anya és az apa halálára. Ebben a műben az önreflexió nem közbeszólás, megszakítás: valójában hiányzik az epikus szál, amely megszakítható volna, és tulajdonképpen a megszokott helyzet fordítottja áll elő: az önreflexió folyama szakad meg olykor, némi epikumnak helyet adva, de ez olyannyira jelentéktelen, hogy valósággal elsikkad a sokkal hangsúlyosabb önreflektáló szólalom mellett. Az „epikus séma állandó deformálása”, amely Imre László szerint a verses regény egyik állandó „kizökkentő” eljárása, pontosan nyomon követhető: ám a szólások itt egészen máshogy viszonyulnak egymáshoz, mint a verses regény által intertextuálisan is megidézett művekben. A deformálás olyan erős, hogy maga az epikus szál alig kitapintható, helyette az írás nehézségeinek taglalása, az írás folyamata, valamint ennek reflektálása válik epikumká. Így a verses regény nagyobb része a közéleti kérdéseket tematizáló költészet, a műnem szempontjából a líra felé húz inkább. Ráadásul az ironikus-játékos hangot sok helyen a melankólia, a rezignáció váltja fel.

A válságtudat, mint tudjuk, erősen hozzátartozik a műfaji hagyományhoz, az értelmezők sokszor a személyes/művészi/nemzeti/stb. válság(ok) számlájára írták a verses regények népszerűségét.³² Ezeken azonban túlmutat az a globális válságképzet, amely Somlyó György regényét mozgatja. Ebben szerepe van a nyolcvanas évekre már enyhülő, de a korábbi évtizedekben nagyon éles hidegháborús feszültségnek: a „Totális után már szupertotális / Háború”, az atomfegyverek rémképe reális közelségbe hozta egy, még a második világháborúét is sokszorosan felülmúló pusztítás lehetőségét. Úgy tűnik, mindennek a rettenetesnek csak illusztrációja az irodalomban, a művészetben, az esztétikai szférában tapasztalt, illetve a verses regény által közvetített kiüresedtség, kifulladás. Az „épszemegdermesztő jeges jelenidő”, „mely múlt se lesz majd”,³³ már nemcsak az aktuálisan fennálló viszonyok ellen irányuló kritika, hanem az idő tulajdonképpeni *jellegeinek* megváltozását mutatja.

³² Például Arany János vagy Arany László esetében.

³³ *Részletek*, 51.

Ez a különleges, poszttraumatikus állapot, mely a múltat egy összefüggő traumahalmaznak tekinti („Mert összegabalyodott az idő. / Nemcsak »kizökkent«, mint már annyiszor. / Ki hinné immár, hogy te, én vagy ő / Vagy mi születünk volna »helyretol- / Ni azt«? Mi több: azt sincs, ki sejtse: hol / A helye – nincsen helye az időnek, / S a hely ideje sem kereshető meg.”³⁴), apokaliptikus világszemléletével, amelyben sem idő, sem tér nem funkcionálnak megfelelően, mintha végtelenítve volna: ha az idő „összegabalyodott”, befejeződni sem tud, hiszen nem korszak, hanem állapot, egy kimerevített pillanat, amelyet talán épp az atombomba robbanásának fénye világít meg. Noha a szöveg szerint elmúlt már a kor, amelyben az idő egyáltalán kizökkenhet, a *helyretolni* szó sorvégi elválasztása mégis egy ki/visszazökkenést jelenít meg a versszöveg szintjén, sőt ebből kiindulva a szöveg összes döccenőjébe belehallhatjuk a kizökkenéseket, amelyeket már nem is lehet számon tartani, annyi volt belőlük. S végül, a mű zárlatában a hőséért, az időért, az énért és nem utolsósorban az elbeszélhető történetért, az elbeszélés lehetőségéért folytatott küzdelem eredménytelenül zárul, és végtelen közönybe hull minden: „[...] nem keressük többé önmagunkat / [...] az egyetemes pusztulás is untat, / Eh, ócska sztori, hisz már a könyök- / Ünkön nő ki gyermekmeséivel”.³⁵

A verses regény műfajáról mindeddig elmondottak alapján a *Részletek...* formailag szoros kapcsolatot mutat a műfaj hagyományával, de ez a kapcsolat valójában csak az átvett eljárások, eszközök szintjén rokonítja a műfajteremtő példaművekből eredeztetett műfaji szabályok összességeként felfogott verses regény műfajával. De ha másként közelítjük meg a kérdést, akkor azt mondhatjuk: Somlyó műve sajátosan idomítja a műfajt a jellegzetesen modern problémákat érintő versesregény-variáció megszólaltatásának érdekében. Megkockáztatható az a felvetés is, hogy az alapvetően (és történetietlenül) posztmodern jellegűnek nevezhető verses regényt a modern kifejezőmód szerint hangolja át. A hang egyneműsége eltér a megidézett művek többszólamú, a szólamokat keverő elbeszélés-módozataitól, az elbeszélő nem pusztán szereplővé, hanem rögtön kizárólagos főszereplővé válik, önnön nemlétének nyomozójaként, ezáltal meg is szüntette a többszólamúság lehetőségét. Miközben reflektál a korra, amelyben íródik, ez a közeg meg is szabja szűk mozgásterét: a költő-, íróársak csipkelődő humorral ezen keretek között nem idézhetők meg, az egyetlen elbeszélői szólamot eluralja a rezignáltság és a katasztrófától való páni félelem.

A kötet 1982-ben jelent meg, a szöveg 1979 és 1982 között íródott. Átmeneti kornak tekinthető ez, amennyiben a marxista alapokon nyugvó, a szocialista realizmus követelményeinek fokozatos felpuhulása által alakuló hivatalosan megerősített és elvárt irodalomeszményt, próza- és verseszményt egyre teljesebben váltják fel a posztmodern megközelítésmódok dominanciáját mutató költészet és próza újdonságai. A nyolcvanas években lejátszódó prózafordulat előestéjén született meg ez a mű, ebben az értelemben poétikatörténetileg némiképp anakronisztikus. Somlyó verses regénye a műfaj szubverzív tendenciái ellenére kitartóan hisz a versszövegben megszólaló én erejében.

³⁴ I. m., 52.

³⁵ I. m., 54.

Csányi László Somlyó Györgyről írt monográfiájában a következőket írja a *Részletek...-ről*:

Az állandóan elmozduló időhatárok között, midőn a választott valóság egy illékony állapot tükré, a vers is a versről szól, a határtalan tartalom számára azonban »minden forma szűk«, a látható – éppúgy, mint korábban a »mesékben« – »a láthatatlan Láttattottjaként« jelenik meg. Lényeg és mellékes, fontos és kiiktatható egymást váltó világában Somlyó György mindig a maradandót keresi, azt, ami a verssorok keretében kap végleges érvényt, amikor a voyeurnek nem önmagában kell keresnie a titkot, ezért fordul a világirodalom időtlen testvériségéhez, ahol a valóban megírhatatlan versesregény a szellem szertelen kalandja, útinaoló a véget nem érő utazásról, s itt már Pindarosz IX. *Püthói ódája* vagy Berzsenyi verse: a *Poézis hajdan és most*, nem csupán idézhető hivatkozás, ahogy Valéry vagy egy bizonyos L. J. J. Holst *Abschreckung und Stabilität* című traktátusa sem, mert a változás véglegességében mindennek helye van, akkor is, ha a végső válasz elfér egy függőkérdésben: *Hol-volt-hol-nem-volt-és-ki-volt-ba-volt?*³⁶

Az idézet első része a költői önreflexivitást a valóság változandóságára (vö. „Somlyó György bizonyos gyanakvással nézi a folyton változó valóságot [...]”³⁷) vonatkoztatja, vagy legalábbis a kettő közötti összefüggést sugallja, ezután pedig a határtalan tartalom és a szűk forma ellentétéhez jut el. (Vö. „Tartalom és forma esztétikai viszonyát a külső és a belső egymásba játszásoként jellemzi.”³⁸) Utóbbi, azaz a forma a verses regény hagyományos szabály- és eszközrendszerét, főként pedig a vers- és strófaszerkezetet jelenti vélhetően, de a „határtalan tartalom” kifejezés jelöltje homályos. Valószínűleg a formai elemekkel való játék és ennek poétikai következményei (idegen szavak, szaktudományos nyelvi elemek, a kortárs irodalomban, lírában, versekben nem használt szavak szövegbeli jelenléte, a rímeléssel, rímkényszerrel folytatott játék stb.) keltették azt a benyomást a szöveg monográfus olvasójában, hogy a „tartalom” határtalan, hiszen a bizonyos formai határok valóban megkérdőjeleződnek (sorvég, a szöveg lezárhatatlansága). A forma és tartalom viszonyának, valamint a marxista alapokra helyezett irodalomelmélet alapfogalmainak felidézése³⁹ Somlyó György műve esetében nemcsak azért indokolt, mert a mű megjelenése idején ez az értelmezői nyelv erősen determinál-

³⁶ CSÁNYI László, *Somlyó György*, i. m., 90.

³⁷ I. m., 92.

³⁸ CSÜRÖS Miklós, „Így forma, úgy tartalom”, i. m., 10.

³⁹ Vö. „Bármennyire torzította is az alelveket a dogmatizmus, s bármennyire árnyalta, gazdagította is azokat a marxista irodalomelmélet újabb fejlődése, leegyszerűsítettségükben is a lényegre utalnak a *tükrözés*, a *történetiség* és a *tartalomközpontúság* korán megfogalmazott kategóriái. Korszerű értelmezésük azt bizonyítja, hogy a marxista módszer lényegi kérdésekben haladta meg a három nagy polgári irodalomtudományi iskolát, de kritikailag hasznosítja (hasznosítania kell) azok összes átfunkcionálható értékét is. »A műalkotások igazi történetét az szabja meg, hogy a változó történelmi valóság mindenkor adekvát visszatükrözését adják. Ismét hangsúlyozni kell, hogy minden esetben az új társadalmi-történelmi tartalom határozza meg a műalkotás tartalmát is, formáját is, tartalom és forma konkrét dialektikus összefüggését. Ha így tekintjük a dolgokat, igenis megvan – Kanttal szemben – a műalkotások objektív kritikái megítélésének lehetősége az esztétikai törvények ismerete alapján« – írta 1949-ben Lukács György.” (*A magyar irodalom története*, szerk. SÓTÉR István, Bp., Akadémiai, 1966, 291.)

ta az irodalomról való beszéd hivatalos formáit, hanem azért is, mert a mű maga is hajlamos például a tartalom és a forma leegyszerűsítő és hamis kettősségként elgondolni a műalkotást. Miközben a *Részletek...* gyengesége éppen abban áll, hogy formailag, poétikailag nem biztosítja azokat a lehetőségeket, amelyek a benne elősorolt nehézségeken, költészeti anomáliákon túlmutató megoldásokhoz vezetnének.

Csányi László egyszerűen *versnek* nevezi⁴⁰ Somlyó szövegét, elegánsan elhárítva ezzel a műfajiséggel kapcsolatban felmerülő kérdéseket. Ez részben a kor irodalomtudományos beszédmódjára jellemző bizonytalanság: sok irodalommal foglalkozó szakirodalmi szöveg van, amelyben a legkülönbözőbb szerzők reflektálatlanul használják feltűnően széles jelentéssel a vers fogalmát: olykor önálló műfajként, pusztán formaként vagy a líra szinonimájaként értve. (Továbbgondolva e szóhasználat arra is utalhat, hogy a verses szöveg esetében magának a verses formának nagyobb a jelentősége, mint az egyéb tényezőknek: a terjedelem, a szerkesztés, az esetleges szekvencialitás és főleg a narratív keretbe rendezés már másodlagos a verses mű *versességéhez* képest.) Ugyanakkor állhat mögötte az a szándék is, hogy elejét vegye a műfaji meghatározás kényszere okozta nehézségeknek, anomáliáknak. Magához a verses regény műfaji problematikájához csak annyiban szól (nem szól) hozzá, amennyiben magától értetődően megjegyzi, annak hagyománya „valóban folytathatatlan”, ám ennek indoklására nem tér ki. Pedig ez igazán lényegbevágó kérdés: felvetése híján az irodalmi hagyományokhoz való viszonyra is csak felületesen és ötletszerűen mutathat rá, tulajdonképpen csak a megidézett szerzők felsorolására szorítkozva. (Miközben Somlyó György művének intertextuális utalásai olykor valóban motiválatlanok, de az elemzés erre éppen nem tér ki.) Úgy tűnik, ami az egyik nézőpontból folytathatatlanság, az máshonnan a normáktól részben eltávolodó, de azokkal szerves összefüggésben alakuló továbbírás szükséglete. A műfaj, *így*, ahogy az *Anyegin* vagy a *Bolond Istók*: folytathatatlan; a jelenben (és a jövőben) az elbeszélő (jellegű) verses művek aktuális poétikai feltételrendszerét figyelembe véve és felhasználva továbbírandó.

Ami tehát alapvetően eltávolítja Somlyó művét a klasszikus értelemben vett verses regénytől, az a többszólamúság hiánya, az elbeszélő hang egyneműsége és az alapjában komor, melankolikus hangulat. Az énhez való viszony lényegességét már említettem: a mű legelső sora is az önazonosság hiányának állítása, és ez az egész művön végigvonul, hangsúlyosan meghatározza az egész beszédmódot. Vagyis nem állíthatjuk, hogy az önreflexivitas hiányozna a *Részletek...*-ből: csak az önreflexió könnyed frivolitása hiányzik. Somlyó a versben megszólaló ént teszi kérdésessé tematikusan, ám az a beszédpozíció, amelyből ezt teszi, nagyon is fenntartja az énbe vetett bizalmat. Képtelen, paradox helyzet ez, amely azonban aláássa a költői megszólalást problematizáló hang hitelét. Somlyó költészetében a hatvanas évek után nem történt jelentős változás, egységesnek tekinthető; a verses regény hagyományo-

⁴⁰ „Amint azt a *Részletek egy megírhatatlan versesregényből* című *versében* érzékelteti”. (CSÁNYI László, *Somlyó György*, i. m., 90. – Kiemelés tőlem: P. P.)

san a szövegben megszólaló elbeszélő autoritását is kétségbe vonja: ez azonban Somlyónál nem történik meg.⁴¹

A személyesség és a megírhatóság/megírhatatlanság paradoxonai mellett a harmadik paradoxon a hős hiánya, illetve a narratíva megtalálásáért tett képtelen poétikai erőfeszítés. A kötet kritikusai többnyire hangsúlyosan említik a fellelhetetlen hős iránti vágyat és e hős keresését, mint a mű egyik legfontosabb jellemzőjét, és egyben mint a műfaj folytathatatlanságának aktuális bizonyítékát. Ez azonban ellentmondásos. Kissé meglepő például Bata Imre megállapítása: érvei szerint a verses regény azért megírhatatlan, „mert Tasso, Byron és Arany János hangja a magunk idejéből hiányzik, s nem találni a hőst, aki a hajdani varázslatos stancák áradó hullámából ki tudott emelkedni.”⁴² Azért meglepő ez, mert noha a verses regényeknek hagyományosan van egy központi alakjuk, főhősük, ezek éppen nem egyediségük miatt, hanem tipikus jellegükkel válnak szerepükre alkalmassá. Don Juan, Anyegin, Bolond Istók vagy Húbele Balázs éppen a realista regény hőseinek ellentétei: ironikusak, folyamatosan reflektálnak saját helyzetükre, a velük való azonosulást a szerző kiszólásai és iróniája akadályozza. Vagyis a verses regény éppen antihőst kíván. Az ironikus hangnem, a fennálló értékrend bírálata és kigúnyolása fő műfaji jellemzők: a hős pedig éppen esetlegességében válik használhatóvá a műfaj számára. „I want a hero: an uncommon want” – írja Byron, idézi tőle Arany: nem a hős, hanem a hős keresésének és a hősrre való rátalálásnak bemutatása, szcenírozása teszi a cselekményt. Éppen az az újdonsága, hogy az epikus történetelbeszélés mellett párhuzamosan fut a szerzői szólam, a mű „keletkezésének”, íródásának története. Vagyis a hős hiányának mint kortünetnek hangoztatása valójában a műfaji hagyomány félreértését jelezheti, másfelől pedig a verses regényhez „illő” hangnem elvételére, annak megtalálására való képtelenségre utal.⁴³

Somlyó egy ponton az olvasó hőssé válására is utal: „Netán azt fürkészik: mit mondhatott? / Mit mondott? – amiről tán nem tud ő se, / Csak az olvasó, a valódi

⁴¹ Vö. SCHEIN Gábor Somlyó György *A negyedik szoba* című, későbbi verseskötetéről írt kritikájával: „Somlyó számára a vers nemcsak abban az értelemben személyes megszólalás, hogy egyes szám első személyű beszédként mutatkozik meg, hanem a kijelentések is a személyiség létjogából merítik érvényüket, és azzal számítanak az olvasó érdeklődésére, hogy a személyes életet valóságosan tartalmazni vélik. [...] A kérdés tehát az, sikerül-e ennek a versszemélyiségnek túljutnia önmagán, sikerül-e megteremtenie individualitásának egyetemességét a világban, véletlenszerű és kiszolgáltatott léte eljut-e önnön immanenciájának szférájába.” (*Haza az ifjúságban*, Alföld, 1995/4, 94.) – Erre a kritikára Somlyó választ írt, amelyben éppen a személyességet és a költői én pozícióját illető kérdésekben félreértésnek minősíti a kritika megállapításait, köztük az itt idézetteket is.

⁴² BATA Imre, *Te rózsá rózsá*, Élet és Irodalom, 1983. október 7., 11.

⁴³ Ha párhuzamot szeretnénk vonni olyan verses elbeszélő művekkel, amelyek hasonlóan fordítják át a verses regény eszközkészletét, Ady *Margitájára* utalhatunk: a költői alkatból következő nehézségek és a lírai énhöz való viszony miatt a verses regény újraalkotásának lehetetlensége rokonítja a két kísérletet: a távoli kapcsolódás ellenére nagyon hasonló módon térnek ki a műfaji szabályok pontos követése, a műfaji konvenciók használata elől, és mindketten valami egészen új jellegű, a szigorúan vett műfaji normákat átlépő művet írtak. Azt leszögezhetjük, hogy Somlyó műve inkább nevezhető verses regénynek, mint Ady: előbbi versesregény-variáció, utóbbi viszont határozott elmozdulás a poéma irányába. Bácskai-Atkári Júlia, *Narráció Ady Endre Margita élni akar című művében*, Irodalomtörténet, 2011/3, 378–388.

hőse.”⁴⁴ Ez a töredékesség-egységesség kérdésköre szempontjából tulajdonképpen azt jelenti, hogy a töredezettségből az olvasó „hősiességével” válhat egész: a befogadásra, az olvasás folyamatára irányított figyelem a megjelenés idején a magyar irodalomtudományban korántsem volt általános, ezért ez szokatlanul hat. Ugyanakkor az idézet a tudattalan költői munkára is utal, és így némiképp distanciát teremt a saját szólamatól – bár ugyanez a distancia a szöveg más pontjain éppen hiányában mutatkozik meg.

A hőskeresés egy másik stációja a hős feladatainak tisztázása: „[...] hogy hősek megfele- / Lően feleljen ez egyetemes teszt / Kifogyhatatlan kérdéseire, / S tényleg, megírhatóan, az lehessen: / Versem hőse, hőszám verse: a versem.”⁴⁵ Az „egyetemes teszt” a háború és a holokauszt morális terheinek elviselése, a huszadik századi tragédiák által felvetett kérdések megválaszolása. A morális indíttatás itt sokkal nagyobb hangsúlyt kap, mint korábbi verses elbeszélő művekben: központi kategóriává válik, és a hős létrehozhatóságát is alapvetően ez határozza meg a vers szerint. Az szövegben idézett Adorno-tétel⁴⁶ így tulajdonképpen beteljesedik Somlyónál, pedig látszólag meghaladható. Hiába írja a verses regényében szinte diadalmasan (majd rögtön visszavonva ezt és elbizonytalanítva), hogy „A tények szerint tévedett Adorno”, ha valójában éppen a történelmi közösségi trauma morális kérdéseinek megválaszolhatatlansága, feldolgozhatatlansága némitja el, béklyózza a költészetet.⁴⁷

Kitekintés: kapcsolódási pontok

A verses regény filológiájához tartozó adalék Rakovszky Zsuzsa egy verse, amely talán tudatosan játszik rá Somlyó György művének címére. A *Részlet egy lehetséges verses regényből* című vers a *Tovább egy házzal* című verseskötetben jelent meg 1987-ben. Hét stancából áll, a stancák utolsó sorpárja csak három versszakban rímel. A Somlyó-féle *megírhatatlanságra* frappánsan ráfelel négy évvel később Rakovszky *lehetségessége*: az eltérő terjedelem miatt azonban csak nagyon korlátozott érvényű tanulságokat vonhatunk le az összehasonlításból. Az alapvető különbség talán a két költő nagyon is eltérő lírai alkatából következik, ugyanis a versekből kirajzolódó korkép – korántsem meglepő módon – hasonlít. Rakovszky verse a fiatalok közösségi életének teret adó magánlakás leírásával indul, a kezdősor („Kisebb-nagyobb szobákba zsúfolódva”) a tér szűkösségén keresztül a fiatalok lehetőségeinek behatároltságát is jelzi, majd ugyanaz az identitás körüli bizonytalanság, az én szerepek-

⁴⁴ *Részletek...*, 24.

⁴⁵ *I. m.*, 29.

⁴⁶ „To write poetry after Auschwitz is barbaric.” A többnyire kontextusából kiragadva idézett mondat Somlyónál így hangzana: „Auschwitz után nem lehet verset írni.”

⁴⁷ „A tények szerint tévedett Adorno, / Mert hisz, csodák csodája, lehetett / A máglyákon torlódó szörnyű pornó, / A csont-group-sexben égő tetemek / Világra- (vagy azon is túlra-) szóló / Botránya után írni verseket, / S valónak venni a Kilencedik / Fülünkbemászó hiedelmeit. // De hátha most ők tévednek, a tények? / (Hisz a tények ténye is relatív.)” (*Részletek...*, 27–28.)

ben létezése, elbizonytalanodása fogalmazódik meg, mint ami a *Részletek*... nyitányaként olyan erős felütésként hat: „a rögtönzésszerű életvitel // jegyében az ágybetét-laticelre / ülünk, s a földre (poszter, ál-ikon / dísznek); félig mint jelképet viselve, / s jelmezt, csapzott magunk.” A „rögtönzésszerű életvitel” nemcsak a szocialista rendszer utolsó évtizedében is meghatározó *hiányt* hivatott áthidalni, hanem az underground kultúrát művelő szubkultúrák sajátos esztétikai (ellen)technikáit is megidézi: az alapvető eszközök hozzáférhetetlensége miatt a művészek a *barkácsolás* kreatív eljárására voltak utalva, és ez rátalálva a maga ideológiájára, kényszerűségből esztétikai programmá is vált. Ugyanezen közösségekre jellemző az underground életvitel kialakítása és mitizálása, esztétizálása is (amelyhez szorosan hozzátartozik az ikonok, sámánok, guruk kiválasztódása, ki-termelése): ez pedig, mint a „szobák”, amelyben „összezsúfolódva” éltek a fiatal felnőttek, utal a korszak jellemző anomáliáira, mint a Somlyó György által külön strófában megénekelte, és ráadásképp még egy, a strófaszervezetből kilógó plusz sorpárban kiemelt lakáshiány. („Elnézést, egy sorpárral többre ment a / Stanca, hiába, a lakáshiány!”⁴⁸)

Úgy tűnik, hogy az a reménytelenség, kilátástalanság, ami Somlyó művében egyenesen megbénította a narrációt, illetve a készen kapott, elérhető hős hiányában (miközben ez a képzet önmagában roppant problematikus!) tulajdonképpen az elbeszélhetőséget magát, a mű létezésének nemcsak értelmét, de magát a létezését kérdőjelezte meg, Rakovszky versében már átbukott önnön holtpontján, és az időben beállt zavar regisztrálása mellett lehetségesnek tart valamifajta jövőt, ezáltal a lineáris időt mégiscsak tételezve. „Bár még természetét a változásnak / nem, csak tényét sejtjük” – írja, és ez a felismerés implikálja a jövőbe vetett hit lehetőségét, egyáltalán ennek létjogosultságát. Az 1987-ben megjelent kötet ilyen és ehhez hasonló sorait, elismerve az értelmezés sokféle elképzelhető irányát, utólag kézenfekvő a három évvel később bekövetkező politikai fordulathoz, a rendszerváltáshoz vezető út költői megfogalmazásaként olvasni: „Részei sorban lejárnak / a kornak, el hol itt, hol ott akad, / s minden megoldás (érezzük mi is / idegeinkben) ideiglenes.” Kulcsszó az ideiglenesség: összekapcsolódik az itt elemzett versek más központi fogalmaival, a korszak központi fogalmaival is, része a hiány és a barkácsolás élettechnikája által létrehozott sajátos tudatnak, amelyben elsősorban a folytatólagosság képzete számolódik fel, helyébe pedig az átmenetiség, a köztesség lép. Ez ebben az időszakban egzisztenciális tapasztalatként elsősorban mint a közéleti-politikai viszonyokra való reagálás jelenik meg. Azért kell ezt hangsúlyozni, mert ugyanezek a tapasztalatok létrejöhetnének a közéleti vonatkozásoktól függetlenül is, vagy tőlük nagyobb távolságot tartva, elvontabb-teoretikus jelleggel: ezeknél a verseknél azonban számolnunk kell a közéletiség erőteljes hatásával.

Parti Nagy Lajos szerint „szabadságharc és vereség, örök ideiglenesség és bizonytalanság nem, vagy nem csak kor- és közérzet Rakovszkynál.” A *Részlet egy*

⁴⁸ I. m., 20.

lehetséges verses regényből című verset „a köz-idő, az évtizedes értelmiségi várakozás pontos analízise”-ként írja le, és „bár a kor, a köz-idő egész költészetének kontúrjaként, felismert s elszenvedett kereteként van és hat, a lét egy egészen konkrét, személyes élet-helyzetben kristályosodik tan-ná, megoldhatatlanságában »kurzíválódik« ontológiává.”⁴⁹ Leegyszerűsíténénk a kérdést, ha a Rakovszky-versben megfigyelt tendenciákat kizárólag a kor jellemző helyzeteinek és állapotának tükrében olvasnánk, de az egész lírai termése valójában ezekből az élethelyzetekből nő ki, ennyiben tehát megkerülhetetlen.⁵⁰

Noha Rakovszky Zsuzsa verscíme felhívja magára a líra és az epika, illetve a vers és az epika érintkezési pontjait vizsgálók figyelmét, későbbi versesköteteiben még közelebb kerül az epikumhoz, a történetmondáshoz. Lator László szerint szerepversei elmozdulást mutatnak a korábbi verstípustól, amennyiben az epikum megjelenésével a versszerkezet lazábbá, oldottabbá válik. „Görcsös igényességéből csak új kötete [*Fehér-fekete*] második felében, a szerepversekben enged. Lazít eddigi [a recenzeált kötet 1991-ben jelent meg] verstechnikáján, az *epikumban keres oldódást*, akárcsak a vele ebben-abbon rokon Kálnoky László tette költői beszélyeiben.”⁵¹

Lezárás

Somlyó György műve célkitűzése szerint a verses regény hagyománytörténetébe illeszkedik, azonban a létrejött mű a variativitás sokszínűségében tulajdonképpen a klasszikus értelemben vett műfaj folytathatóságát is feloldja; eközben pedig a folytathatóság és a folytatólágosság képzeit is ironizálja. Ahogy néhány utalás is mutatta, sok szempontból összevethető olyan, a hetvenes-nyolcvanas évek során megjelent művekkel, amelyek verses formában íródtak, és epikus szerkezetükkel valamiképpen a Somlyó műve által is regisztrált morális és esztétikai széthullásnak, a posztmodern szétszalazódásának ellenpontjait keresik. A később, a kilencvenes évek után megjelent verses elbeszélésekkel, verses regényekkel, eposzokkal szintén összevethető, ám ekkor éppenséggel az ellentétek erősödnek fel: ezek a művek már egy olyan közegben jöttek létre, amelyben a Somlyó által is felhasznált forma és

⁴⁹ PARTI NAGY Lajos, *Névszón íge*, Jelenkor, 1989/1, 11.

⁵⁰ Líra és epikum összefüggéséhez pedig érdemes tovább idézni Parti Nagy írását: „Az elemekből a tudatos, bár magát a versekre joggal bízó kompozíció könyörtelenül kirajzol egy »lehetséges verses regény«-t. Egy magán-regényt, a par excellence lírikus saját történetét, kölcsön-szobákkal, idegen fürdőszobákkal, konspirációval, lebukással, »vad éj«-jel, mely délelőtt. A kaland keretei és kellékei között létezik e csontolvasztó szerelem, s bár iszonyú energiák árán magával ragadja, áttelekíti a kisserű praxist, idővel törvényszerűen kihűl, megdermed, mint a láva, saját hordalékától. Mégis teljes, mégis maradéktalan, mert – visszahoztam – költészetté transzponálódik, versben dermed önmagára. »Poétikájára« nézve olyan »regény«, melyben nem, vagy nem elsősorban a szövegalkító, hanem a konspiráló-kiszolgáltatót élethelyzet tiltja ki a fabula nagy részét a szüzséből, s olyan »regény«, mely e szüzsét csak a líra sokszoros transzformációival alakíthatja – verssé. Olyan »regény«, melyben a kimondás-elhallgatás viszonyrendje nem csak alkotói mérlegelés következménye. Úgy regény hát, mint minden »alanyi« költőé – líra epikus félhátterrel.” (*Uo.*)

⁵¹ LATOR László, *Világító közheszéd* = UÓ., *Szigettenger*, Bp., Európa, 1993, 310. (Kiemelés tőlem: P. P.)

eszközrendszer más formában, de újra használhatónak, hozzáférhetőnek mutatkozott. Az elemzés – és a kritikai visszhang – tanulságai jól körülrajzolják a korszak gondolkodásmódját az adott témáról. Ezeket a tanulságokat a kortárs verses epika vizsgálatához, előzményeinek pontosabb megértéséhez használhatjuk: ebből a szempontból bizonyosan megkerülhetetlen a *Részletek egy megírhatatlan versesregényből*.

GEROLD LÁSZLÓ

József Attila és Kosztolányi Dezső a vajdasági magyar irodalom kontextusában

Vázlatos irodalom- és kultusztörténeti áttekintés

Eredeti elképzelésem az volt, hogy az 1961 és 1964 között megjelent *Symposion* című lapmelléklet, majd az ebből 1965-ben folyóirattá fejlődő Új *Symposion*¹ alig két évtizednyi – pontosan 1983-ig, az úgynevezett Sziveri-korszak végéig tartó – időtartamában vizsgáljam a 20. századi magyar irodalom két kiemelkedő életművének jelenlétét, hatását a vajdasági magyar irodalmat évtizedekre meghatározó két periodikában. Azt, hogy hogyan kapott a mellékletben és a folyóiratban figyelmet és teret József Attila és Kosztolányi Dezső opusa, amit külön aktualizál a *Symposion* megjelenésének félévszázados jubileuma. Hogy ezt megtehessem, szükséges volt az előzmények legalább vázlatos áttekintése, ismertetése. Így került sor a téma időben történő tágítására. (Nem csak a regény, a tanulmány is önmagát írja!)

Ha eltekintünk a Trianon okozta sokkot követő első néhány évtől, amikor a bácskai és bánati magyarság és az itteni szellemi élet, s ezen belül az irodalom az új államformáció keretében eddig nem tapasztalt kisebbségi helyzetbe kerülve még bizonytalankodva, tapogatózva kereste a megmaradást jelentő, két kultúrához, de lényegében egyikhez sem tartozó önállóság lehetőségeit, mert az egyikőtől a nyelv, a másiktól egy országhatár választotta el, és az ígéretes eszmélés első, biztos jeleit a húszas évek második felétől, de inkább végétől tapasztaljuk, mellékletek és folyóiratok megjelenésétől számítjuk, akkor Kosztolányi Dezső és József Attila jelenléte két nagyobb periódusra osztható, azzal, hogy az évtized végétől a második világháború befejezéséig terjedő időszak lényegében egységes, míg az 1945 után kezdődő, lényegesen hosszabb periódust két szakaszra kell bontani. Az egyik 1945-től számítva bő két évtizedet foglal magába, a másik a hatvanas évek közepétől, végétől napjainkig tart. A második világháború előtti években, lévén, hogy ekkor a vajdasági, ahogy akkor kötelezően mondták, vojvodinai magyar irodalom számára, mint minden irodalom esetében, amely a konstituálódás útját járja, elsősorban folyóiratok, majd pedig almanachok és antológiák biztosították a megmutatkozás lehetőségét, adtak alkalmat és teret a szükséges önprezentációra. Ennek alapján ebben a periód-

¹ *Symposion* (1961–1964), az újvidéki Ifjúság (1967-től Képes Ifjúság) című hetilap rovata, majd melléklete. Az első szám: 1961. december 21-én, az utolsó szám: 1964. szeptember 24-én jelent meg. Szerkesztők: Tolnai Ottó (1961–63), Bosnyák István (1963–64). Folytatása az 1965-ben indult Új *Symposion* (1965–1992) című művészeti, kritikai, társadalmi folyóirat.

dusban témánk alakulását is folyóiratokban követhetjük nyomon. Ha az első időszak a folyóirat-kultúrához kötődik, a második szakasz első két évtizedét az ideológia uralma határozta meg, amin elsőnek magánakciók próbáltak részt ütni, míg az utóbbi évtizedeket már elsősorban a rendezvények jelentette intézményes formák, tanácskozások, napok, évfordulós ünnepek, kiállítások és kiadványok jellemzik.

Kosztolányi, Szenteleky, Kalangya, Kisbény...

Annak ellenére, hogy szándékom szerint Kosztolányi Dezső és József Attila költészetének jelenlétét és hatását a vajdasági irodalomra igyekszem párhuzamosan bemutatni, tervem már a kezdet kezdetén némi módosulásra szorult. S nem is csak azért, mert kettejük között húsz év a korkülönbség, bár ez is közrejátszott abban, hogy a Kosztolányi-hatás időben megelőzi a József Attila-it. A valós ok inkább abban keresendő, hogy az 1932-ben induló Kalangya² számára – melyhez (szemben a korszak másik jelentős folyóiratával, az 1934-ben induló Híddal³) az irodalomtörténeti közvélemény a Kosztolányi-életműhöz való kapcsolatot köti, s jogosan kötheti is, mivel Szabadka szülötte egyrészt az itteni irodalmi és polgári hagyományt jelentette, amihez kapcsolódni, amire hivatkozni lehet, akkor is, ha voltak, akik, mint Szenteleky Kornél majd Herceg János, erősen vitatták a *Pacsirta*, az *Aranysárkány* vagy *A szegény kisgyermek panasza*i szerzőjének bácskai érdekeltségét, másrészt viszont mert Kosztolányi testesítette meg az egyetemes magyar irodalomhoz való tartozást – tény tehát, hogy a Kalangya számára az egész kortárs magyar irodalomból Kosztolányi állt legközelebb, amit talán nem is kis mértékben befolyásolt az a tény, hogy a Bács megyei Naplóban⁴ a húszas évek közepén három évig állandó heti rovatai voltak (1923-tól külső munkatárs, aki 1926 decemberéig küldte írásait a lapnak, 1924-től Tudja-e...?, majd Tere-fere címmel önálló rovatot tartott), jöllehet az itt olvasható írások másodközlések, ugyanakkor azonban a hozzá való viszonyulás inkább ambivalensnek, mint egyértelműnek mondható, amit a Kalangya alapítószerkesztőjének, Szenteleky Kornélnak a megnyilvánulásai szépen mutatnak.

Kosztolányi nevével Szenteleky hagyatékában⁵ először Mladen Leskovachoz⁶ írt két, 1927-ben keltezett levelében találkozunk. Hogy a szíváci születésű szerb esszéíró, irodalomtörténész és műfordító Leskovac és az 1920-ban Szivácra került orvos, Szenteleky barátsága mikortól datálható, eddig feldolgozatlan, de tény, hogy Szenteleky, miközben örömmel, de szerényen megjegyzi, meghatódott, hogy a magyar költőket bemutatni készülő irodalmi lap, a Književni sever⁷ Ady, Babits és

² Kalangya (1932–1944), vajdasági irodalmi folyóirat. Alapító szerkesztő Szenteleky Kornél (1893–1933), majd halála után Szirmai Károly (1933–1941), Herceg János (1941–1944) szerkeszti.

³ Híd (1934–1940; 1945–), irodalmi, művészeti, társadalomtudományi folyóirat.

⁴ Bács megyei Napló (1903–1941), szabadkai napilap.

⁵ SZENTELEKY Kornél irodalmi levelei 1927–1933, s. a. r. BISZTRAY Gyula és CSUKA Zoltán, Zombor–Bp., Szenteleky Társaság, 1943, 36, 47.

⁶ Mladen Leskovac (1904–1990), szerb akadémikus, egyetemi tanár, tanulmányíró, kritikus, szerkesztő, műfordító.

⁷ Književni sever (1925–1935), szabadkai irodalmi folyóirat.

Kosztolányi versei mellett tőle is szeretne fordítást közölni, készségesen tájékoztatja a címzettet saját írói munkásságáról. Következő, Kosztolányit említő levelében Szenteleky közli Leskováccal, ha A Hét szerkesztője továbbra sem válaszol arra, hogy – a levélből erre lehet következtetni – Leskovácnak és „társaságának” kalauza legyen, nyilván Pesten, akkor ő Kosztolányinak fog írni, „aki ugyan roppant elfoglalt ember, de valószínűleg nagy örömmel adna” a szerb társaság „mellé egy fiatal ciceronét a Pesti Hírlap gárdájából”. Egy későbbi, 1930-ban írt levelében Szenteleky, amikor magyar novellisták műveit ajánlja Leskovac figyelmébe, Móricz, Ambrus, Karinthy, Szomory mellett Kosztolányit is említi. A következő évben a hozzá eljutott, s a fordító figyelmébe ajánlott könyvek között a *Meztelenül* című Kosztolányi-kötet is szerepel. Kosztolányi neve a Szenteleky-levelezésben a Leskováccal folytatott üzenetváltás mellett még néhányszor előfordul. Amikor a Vajdasági Írás⁸ szerkesztőjeként Csuka Zoltánnak felveti, hogy a Bács megyei Napló „magyartalan és antikulturális viselkedésére” (utána kellene nézni, pontosan mire gondolt) az „egész magyar közvélemény előtt rá kell mutatni”, s írni kell többek között Kosztolányinak is, majd amikor a hozzájutott kéziratokban tapasztalt szarvashibák bosszantják, akkor a „nyelvtisztító” Kosztolányi jut eszébe, vajh, mit szólna ezek láttán ő. Szenteleky számára Kosztolányi hol etalon, akire hivatkozni lehet, hol szinte barát, akitől megértés, segítség kérhető, egy esetben azonban másként vélekedik róla. Amikor a pesti rádió vajdasági műsora készíti, s a szerkesztők Herczeg Ferencről és Kosztolányitól is akartak szöveget közölni, akkor Szenteleky tiltakozik.⁹ „Nekem se kellett több” – írja egy baráti levélben, majd közli véleményét –, ha a szerkesztő „Herczeg F...-ben és Kosztolányiban látja a *mai* vajdaságot (!), akkor nekünk semmi keresni valónk sincs a műsoron, mert ezeknek az uraknak fogalmuk sincs, milyen a magyarság helyzete, mentalitása, érzésvilága Jugoszláviában. Ezek legfeljebb [...] rakétákat eregethetnek ott Pesten, amelyeknek semmi közük sincsen a Vajdaság magyarságával”. (Három zárójel. Első: végül a Szenteleky javasolta összeállítás képviselte a vajdasági irodalmat! Második: ez a vád Herczeg János több írásában, még az ötvenes években is visszaköszön! Harmadik: majdnem hihetetlen, hogy Szenteleky ne tudott volna a Trianon után írt, az 1924-beli *A bús férfi panaszai* című kötetben olvasható Kisfaludy Károly-átiratról, a *Szüllőföldemnek bús határa, hajh* című Kosztolányi-versről.) A Szenteleky–Kosztolányi kapcsolathoz tartozik, hogy még a Kalangya indulása előtt a Vajdasági Írásban foglalkozott Szenteleky az 1929-es Ady-vitával.¹⁰ Elég különös írás ez. Igazolni szeretné Kosztolányit, mondván, hogy mindig az újat, a meghökkentőt keresi, „semmit sem hisz, semmit sem érez, csak játszik, kápráztat, szórakozik és szórakoztat”. Ez történt az Ady-kérdés esetében is, és különben is Adyról már írt „hízelgősen hódoló” sorokat, mielőtt „kajánul becsmérő”-en szólalt volna meg. Ez a kettősség Szenteleky szerint abból adódik, hogy Kosztolányi „le-

⁸ Vajdasági Írás (1928–1929), szabadkai, előbb a Képes Vasárnap (1928–1930) c. hetilap melléklete, majd önálló irodalmi folyóirat, szerk.: Szenteleky Kornél.

⁹ SZENTELEKY Kornél *Irodalmi levelei 1927–1933*, i. m., 257.

¹⁰ SZENTELEKY Kornél, *Kosztolányi leleplező művésze*, Vajdasági Írás, 1929 = SZ. K., *Új életformák felé*. Újvidék, Forum, 1999, 234–236.

leplező művészetének nincsenek etikai gyökerei”. A Tollbeli cikk is „gyönyörű, üde”, ám „megejtő gonoszság” is, „boszorkányos bűvészműtárgy, de nem hit és belső szükség” eredménye. Ennek tudatában elég különös, hogy a Kalangyában Senteleky nem írt Kosztolányiról, sőt szöveget sem közölt tőle, ahogy a szintén Senteleky szerkesztette Vajdasági Írás és A Mi Irodalmunk¹¹ sem. Senteleky halála után viszont már 1934-től találunk Kosztolányi-szöveget a Kalangyában. Két novella, a *Stílus* és a *Hét kövér esztendő*, az előbbi fölött, annak ellenére, hogy öt évvel előbb, 1929-ben már megjelent, az áll, hogy „A Kalangya számára írta”, illetve egy majd tíz évvel korábban írt Milkó-portré jelenik meg azt megelőzően, hogy az új szerkesztő, Szirmai Károly Kosztolányi-számot tervez. A hosszas levelezés és szerkesztés után megjelent öt íves, 1936 márciusi szám azonban inkább gondot, mint elismerést hozott.

Szirmai „közvetlenül Senteleky halála után 1933-ban kér verset Kosztolányi-tól”,¹² aki, nem eléggé megbízható forrás szerint, ennek a kérésnek eleget téve, elküldi *Én mindig temetek* című versét, melyet – ahogy állítólag Kosztolányi levélben közölte – ebben az évben írt naplójába, s „még nem jelent meg”. A vers a Kosztolányi-számban¹³ nem olvasható, sőt a szám bevezető írásában sem idéz belőle a szerkesztő, noha igencsak helye lehetett volna *Az elmúlás költője* című tanulmányban, amiből arra lehet következtetni, hogy Kosztolányi vagy nem küldte el a verset, vagy ezt Szirmai nem kapta meg. Kapott viszont olyan levelet,¹⁴ melyekben Kosztolányi örömét fejezte ki, hogy szám készül róla, és szívesen átengedi könyveiből a közlésre válogatott részleteket, illetve melyben legújabb fényképét küldi a Kalangyának, amit rendszeresen kap, és mindig csodálja a hős kitartást, szép munkát.

Szirmai tehát bírta Kosztolányi beleegyezését, hogy legyen neki szentelt Kalangya-szám, ami nem könnyítette meg a szerkesztő kézírás szerző munkáját. Ahogy Herceg Jánostól tudjuk,¹⁵ a pesti szerzők már megjelent írásaikat adták, ami annál is inkább eleve csökkentette a vállalkozás iránt megmutatkozó szakmai/olvasói érdeklődést, mert Vajdaságból Szirmai nemigen remélhetett különösebb figyelmet keltő szövegre, ahogy ezt Ambrus Balázs, Arató Endre, Kolozsy-Csuka János és Kisbéry János harmatgyenge írásai alá is támasztják. Annál azonban, hogy igencsak felemásra sikeredett szám állt össze, talán még nagyobb gondot jelentett, hogy Kosztolányiné nem is adta a már nagybeteg költő kezébe a Kalangyát. Igaz, hogy megint Hercegre hivatkozzak,¹⁶ Szirmai a „legjobbat akarta”, ám „az egész szám tisztelgés helyett halottíró lett a még élő, de már súlyosan beteg Kosztolányi felett”. Ezt mind a válogatás, versek és prózai szövegek egyaránt, mind pedig Szirmai bevezető írása félreérthetlenné is tette. Az alaphangot a lap élén olvasható *A holtak vonatja*

¹¹ A Mi Irodalmunk (1930–1933), az újvidéki Reggeli Ujság című napilap heti melléklete, szerk. Senteleky Kornél.

¹² BORDÁS Győző, *A legjobbat akarta. Az emlékezés elevensége*, Szabadka, Városi Könyvtár, 2007, 387.

¹³ Kalangya 1936/3.

¹⁴ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Levelek – Naplók*, Bp., Osiris, 1996, 746, 755.

¹⁵ HERCEG János, *Hazai párbeszámok* = H. J., *Összegyűjtött esszék, tanulmányok*, Belgrád, 2003, III, 254–261.

¹⁶ HERCEG János, *Kosztolányi és a Kalangya*, Üzenet, 1985/2–3, 169–170.

című vers adja meg, a sort pedig az *Őszi koncert*ből a *Praeludium*, majd az *Utolsó kiállítás*, a *Daltalan fa*, a *Lásd kisfiam, ezt mind neked adom most*, a *Takarodó*, az *Utókor* folytatja, és a *Számadás* utolsó verse, az *Ének a semmiről* zárja. A közölt versek mintegy fele azt a Kosztolányit mutatja, akinek, ahogy Szirmai írja, a „halál költészetének gazdag hurozásában (!) alig is akad párja”, lévén hogy a „halál gyermekkorra óta kísérője (!) és árnyékolója”, kinek „négyfal-költészete ebből a folytonos halálközelségből virágzott ki”. Ezen a képen nem változtatnak sem a novellák (a gyilkolással végző, szinte Csáthot is felülmúló, kegyetlen *Tréfa*, a teljes elveszettséget sugalló *Appendicitis*, csupán *A pap* című kivétel), sem a regényrészletek, az *Esti Kornél* tizedik, *egy bácskai aranyparaszt leányáról*, *Zsuzsikáról, aki beugrik a kútba és férjbe megy* alcímű fejezete, legkevésbé pedig a Néró-regény Seneca halálát elbeszélő epizódja.

A Kosztolányi-számnak a vártnál szerényebb fogadtatása ellenére a költő neve továbbra is feltűnik a Kalangyában. Igaz, nem az ő művei, hanem a róla szóló, vele kapcsolatos szövegek jelennek meg. Legtöbbször a Kosztolányi patronálta szegény és hányatott sorsú bezdáni Kisbéry János¹⁷ ír róla, kit Kosztolányi az Új Időkben 1930-ban érdemein felüli méltatásban részesített,¹⁸ azt követően, hogy Kisbéry egy levél kíséretében megküldte „huszonhét sűrűn teleírt ívpapírosból” álló opusát, amit ő elfogultsággal olvasott, dicsérve hogy Kisbéry „egyszerűen, közvetlenül adja elő szemlélődését”, hogy „Mondatai áttetszők. Rajtuk keresztül világosan látjuk gondolatait. Mondatai egybevágók gondolataival. Stílusának lélegzetvétele van”. Hogy ezek után hogy alakult Kisbéry viszonya Kosztolányival, arra nézvést tudtommal nincsenek megbízható támpontjaink, de tudunk néhány levélről s egy fikatív levélváltásról. Nevezetesen arról a Kisbéry-szövegről, amelyre ő Kosztolányinak *Levél egy írótarshoz* című, a Pesti Hírlapban 1933. május 21-én publikált cikkére a Kalangya 1933 szeptemberi számában „válaszolt”. Cikkében Kosztolányi arra biztatja az írókat, hogy ne csüggedjenek, bármi sújtja is őket, mert a tehetséget semmi sem semmisítheti meg. Kisbéry ezt a véleményt igazságtalannak, álságosnak ítéli, mert nem adhat ilyen tanácsot az, aki – mint Kosztolányi, Babits és mások – sokkal szerencsésebb körülmények között váltak kiváló írókká, mint ami a század harmadik, negyedik évtizedének kezdő íróira vár. Ez a már-már tiszteletlenül kemény hang, mely Kisbéry válaszcikkét jellemzi, nem jelenti, hogy elfordul az őt patronáló költőtől. A Kalangya Kosztolányi-számában *Technika és zsenialitás* címmel egyenesen arról ír, szinte cáfolva három évvel korábbi önmagát, hogy a zsenialitás magában kevés, ha nem párosul vele a mesterségbeli technikai tudás tökéletesítését elérni vágyó akarat és kitartás. S ennek a gondolatnak akárha a folytatása is lehet Kisbérynek Kosztolányi *Lángelmék* című tanulmányait tartalmazó posztumusz kötetének ismertetője,¹⁹ melyben, mintegy rájátszva a könyv címére, Kisbéry Kosztolányi lángelméje előtt tiszteleg. Egyrészt a kötetrel a lángelme bosz-

¹⁷ Kisbéry János (1901–1975) – lásd GEROLD László, *Jugoszláviai magyar irodalmi lexikon (1918–2000)*, Újvidék, Fórum, 2001, 152.

¹⁸ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Kisbéry János*, Új Idők, 1930. augusztus 24. = K. D., *Egy ég alatt*, Bp., Szépirodalmi, 1977, 571–574.

¹⁹ KISBÉRY János, *Kosztolányi Dezső: Lángelmék*, Kalangya, 1941, 261–263.

szuját látja azokkal szemben, akik életében nem méltányolták kellően, másrészt pedig abban, ahogyan „Shakespeare-ban (!) önmagát bámulta, úgy önmagát, önnön lángelke visszhangját kereste és találta meg minden világnagyságban” Kosztolányi. Kisbéry János Kosztolányi-kötődését továbbá szépen bizonyítják Kosztolányiné férjéről írt könyvének ismertetője²⁰ és Kisbérynek Móriczhoz írt nyílt levele²¹ Kosztolányiné védelmében.

Ahogy az előbbiben dicséri a halott férj s költő hiteles bemutatását, hogy Kosztolányit olyannak mutatja, „amilyen volt a valóságban: végesnek és esendőnek, a nagyság bukott angyalának”, ugyanabban a magas regiszterben szólal meg, amikor a Móricz szerkesztette Kelet Népe egyik szerkesztői üzenete ellenében veszi védelmébe Kosztolányinét. Kisbéryt az háborította fel, hogy egy „szerkesztői üzenet” szerint Kosztolányiné „a vérig sértett feleség ádázásával nyilatkozott”, s hogy „férjéről úgy ír, ahogy mi férfiak szoktunk a nőinkről írni: állandóan magasztalva s közben bemutatva a Lény kicsiségét”. Ezt a vádat Kisbéry, ahogy magáról írja „Kosztolányi tanítvány”-ként, „ha úgy tetszik, Kosztolányi kreatura”-ként (!), s mint a Kosztolányi-ház bizalmasa, nem azzal cáfolja, hogy tagadja „az imádott Lény kicsiségé”-t, hanem éppen azzal, hogy ezt a művek alapján egyenesen Kosztolányi művészete titkának tekinti, hogy „emberi az, ami kicsiny, véges és esendő”. És ennek bizonyítására kérdezi: „Nem a gyarló ember bukik-e el minden Kosztolányi-hősben? A Véres Költőben? Az Édes Annában? A Pacsirtában?”. Ez a lamentáció, tűnjék bármennyire is túlfűtöttnek, nincs híján olyan észrevételeknek, melyek az író és ember Kosztolányi portréjára is felkerülhetnek. Ha már, egyáltalán nem véletlenül, Kosztolányinét említem, a teljesség érdekében legalább illik utalni arra, hogy 1943-ban Szabadkán Kalangya-matinét terveztek,²² melyen elhangzott volna Kosztolányiné *Mert vén Szabadka áldalak...* című szövege is, amit a Kalangyából ismerünk. A matiné azonban „technikai okok miatt” elmaradt, ami azt a két sajnálatos esetet juttatja eszünkben, amikor a már meghirdetett Kosztolányi-est 1923-ban és 1925-ben is elmaradt. Természetesen 1943-ban nem azonos okokból, mint a királyi Jugoszláviában, amikor rendőrségi tiltás történt, de talán a napjainkban egyre gazdagodó Kosztolányi-kultusz egy mozzanataként, nem ártana tudni, miért maradt el a meghirdetett folyóirat-matiné.

Ha már a teljességre hivatkoztam, még három Kosztolányival kapcsolatos Kalangyabeli szöveget említenék. Csuka Zoltánnak Kosztolányi 1935-ben kiadott összegyűjtött költeményeiről írt könyvismertetőjét, Szőnyi Kálmán ismertetőjét 1943-ban az *Elsüllyedt Európa* című kötetéről, illetve az orvos-író Munk Artúrnak nem sokkal a költő halála után publikált *A beteg Kosztolányi* című, a költő halálfélelméről és betegsége utolsó három esztendejéről írt sorait²³, melynek egyik, legmeggrázóbb

²⁰ KISBÉRY János, *Kosztolányi Dezsőné: Kosztolányi*, Kalangya, 1939, 545–548.

²¹ KISBÉRY János, *Kosztolányiné védelmében*, Kalangya, 1942, 225–227.

²² KOSZTOLÁNYI Dezsőné, *Mert vén Szabadka áldalak...*, Kalangya, 1943, 73–75.

²³ CSUKA Zoltán, *Kosztolányi Dezső összegyűjtött költeményei*, Kalangya, 1935, 438–440; SZŐNYI Kálmán, *Kosztolányi Dezső: Elsüllyedt Európa*, Kalangya, 1943, 285–286; MUNK Artúr, *A beteg Kosztolányi*, Kalangya, 1937, 193–200.

részlete a nagybeteg Kosztolányi utolsó szabadkai látogatását és az anyjával való utolsó (pesti) találkozását idézi fel.

József Attila a Hídban

Ahogy a harmincas évektől 1945-ig a Kalangya jelentette Kosztolányi Dezső kapcsolatát a vajdasági magyar irodalommal, ahhoz hasonlóan a Híd volt József Attila itteni befogadó állomása. Bár sem József Attila, sem Kosztolányi esetében nem történt még meg a korszak teljes bácskai és bánáti sajtóanyagának a feltárása, fontos lapbibliográfiák hiányzanak, az szinte bizonyos, hogy először József Attila-verseket a Bácsmezei Napló 1928 karácsonyi száma²⁴ közölte, a *Karácsonyt*, a *Jónál jobbat* és az *Öröklétet*, ahogy arról is tudunk, hogy rövid életű periodikák, mint az *Örtűz*,²⁵ a *Hétről Hétre*²⁶ – amely 1934-ben Kosztolányitól közöl öt karcolatot (a novellának feltüntetett *Sötét bújócskát*, a *Futóképeket*, a *Viszonylagosságot*, a *Füirdői névsort* és az *N N arcképét*) és hét versfordítást –, továbbá a Vajdasági Írás vagy A Mi Irodalmunk nem közöltek tőle semmit. (Róla viszont megjelent az *Örtűzben* Czabafy Dezső *Kosztolányi Dezső élete és költészete* című dolgozata.) A Kalangya sem egészen 1940-ig, amikor a lap tizedik száma közli Herceg János könyvismertetőjét József Jolán József Attila című könyvéről.²⁷ (Miközben a Hídban Kosztolányi neve elő sem fordul!) Ily módon valóban a Híd a József Attila-i opus szálláscsinálója a Vajdaságban, bár ez igencsak szerény keretek között történik, s inkább a Híd Könyvtárban²⁸ megjelent füzetnyi válogatásra vonatkozik, mint a folyóiratban való közlések számára. A Híd olvasói József Attila nevével először akkor találkoztak, amikor az 1937 decemberi számában a Figyelő rovat rövid nekrológban adta hírül a költő halálát. Idézzük is ezt az S. szignóval jegyzett, darabossága és képzavarai ellenére is őszinte méltatást:

József Attila magyar költő volt a huszadik században. Harminchárom évet élt ezen a földön és mindhiába adagolta veszendő testének-lelkének az élet kibírhatatlansága ellen a leggyönyörűbb mámorokat ígérő költészetet, immár eljutott oda, ahol az iszony reccsenő pillanatában a szárszói tehervonat kerekei alatt élet és halál világossága előtt meglátta, meglátta, ami mögötte maradt, a multat (!), a semmivel egyenlővé valót. Költői és emberi életet élni egy volt a kinnal ennek a hetykén daloló legénynek: »nincsen apám se anyám«, ilyen robajjal tört a magyar irodalomba, lassú mérgeket szítt magába, a költészet drága mérgeit a gyógyíthatatlan élet ellen, s most hősen vetette magát a fénylő sínekre (!) a költő, új magyar kínok bárdja, s úgy ölelte át »küllőit a szent keréknek«, hogy az vigye, vigye el e földi fényességek magtalan mezeiről. Szépet és jót akart a magyar népnek, melyből vétetett és melyhez megtért, mint a földhöz. Ember és költő volt és e bús percben görgessük hantjára a fekete rögöt, melyet a költő szeretett.

²⁴ PASTYIK László, *József Attila és a jugoszláviai magyar irodalom a két háború között*, Hungarológiai Közlemények, 1981/3, 281–285.

²⁵ *Örtűz* (1931–1934), szabadkai ifjúsági lap.

²⁶ *Hétről–Hétre* (1934–1935), szabadkai magazinszerű hetilap.

²⁷ HERCEG János, *József Jolán: József Attila élete*, Kalangya, 1940/10, 472–473.

²⁸ Híd Könyvtár (1939–1940), részben a klasszikus magyar irodalmi hagyomány (Petőfi, Ady, József Attila) közvetítésére és átértékelésére indított szerény kiállítású füzet sorozat.

(Zárójelben: a szabadkai Napló, az újvidéki Reggeli Újság (!) és a belgrádi Politika is közli a költő halálának hírért.²⁹) A Híd az első József Attila verset, a *Vígassz*, a nekrológot követő első számban közli. A „Ne hagyd el magad, öregem...” kezdetű s a „Lásd, harc az élet / ne tékozzd bizalmadat” figyelmeztetéssel végződő vers húsz költeménnyel együtt teszi majd ki annak az 1940 decemberében megjelent füzetnek az anyagát, amely a Híd Könyvtár tizedik darabjaként látott napvilágot. A két évig élő kiadványsorozattal az 1936-tól balra tolódó, 1938-tól pedig a Jugoszláv Kommunista Párt orgánumává vált Híd célja az időszerű politikai és társadalomtudományi dolgozatok terjesztése mellett közvetíteni és egyben átértékelni a klasszikus magyar irodalmi hagyományt, ennek jegyében közli Fazekas Mihály *Lúdas Matyhát*, s jelentet meg Adytól, Petőfitől és József Attilától pártos tendencia alapján készült versválogatást. Az utóbbiban, amely az „első József Attila-válogatás a magyar könyvkiadás történetében”, a következő versek találhatók elsősorban a földmunkások között terjesztett nagy példányszámú kiadványban: *Fiatal életek indulója, Magyarok, Tiszta szájjal, Hosszú az Úristen, Munkások, A város peremén, Anyám, Aki szegény, az a legszegényebb, Szegényember szeretője, Nemzett József Áron, Mond, mit érlel. ..., Hazám, Parasztanyóka, És keressük az igazságot, A számokról, Levegőt!, Kész a leltár, Két hexameter, Vígassz, Haszon és Hordunk vinnyogó kosarat.* A verseket Stern Emil válogatta, az előszót is ő írta (a nekrológ S.-sel szignált szerzője!), aki Fekete Béla álnéven az 1940 októberi számban ismerteti József Jolán könyvét, majd két számmal később esszéjét közöl József Attiláról.³⁰ Ennek alapján joggal állítható, hogy József Attila jelenléte a Hídban elsősorban a jogász és publicista Stern Emilnek az érdeme (aki 1942-ben munkaszolgálatosként a keleti frontra került, ahol nyoma veszett). A betiltott Híd folytatásaként három számot megélt Világunkban már nem találkozunk József Attila nevével.

Két előszó az ötvenes évekből

Hogy az 1945-tel kezdődő időszakban a forradalmárnak vélt József Attila és nem a polgári világot idéző Kosztolányi Dezső iránt mutatkozott érdeklődés, bár nem olyan mértékben, mint az előző periódus Hídbeli figyelme alapján ez várható lett volna, annak magyarázatát kizárólag a párt által irányított kultúrpolitikában kell keresni. Némi változás az ötvenes évek elején lesz tapasztalható. Ennek két legmarkánsabb példája *József Attila összes versei és műfordításainak*³¹ B. Szabó György, illetve Herceg János előszavával Kosztolányi *Pacsirta* című regényének³² kiadása tekinthető, 1952-ben, illetve 1954-ben. Mindkét kiadás – miközben annak a kiadói programnak a része, amely az államilag ellehetetlenített magyarországi könyvbehozatal³³ a magyar irodalom klasszikus műveinek megjelentetésével próbálta pótolni – önmagában

²⁹ NÉMETH Ferenc jegyzete *József Attila halálhírére*. *Híd, Napló, Reggeli Újság, Politika*, Híd, 2005/4, 86–87.

³⁰ FEKETE Béla, *József Attila élete*, Híd, 1940/13, 325–326.

³¹ *JÓZSEF Attila összes költeményei és műfordításai*, s. a. r. B. SZABÓ György, Novisád, Testvériség–Egység, 1952.

³² KOSZTOLÁNYI Dezső, *Pacsirta*, Újvidék, Testvériség–Egység, 1954.

³³ A könyvbehozatal 1959-ben kezdődött és a kilencvenes évekig folyamatos volt, utána megszűnt.

és előszavával is fordulópont volt József Attila és Kosztolányi életművéhez való további viszonyulásban.

Előszavát B. Szabó György, az ötvenes években az újvidéki Tanárképző Főiskola magyar tanszékének vezető tanára, 1951-ben írja a következő évben megjelenésre tervezett kötethez. Az időpont nem kis mértékben meghatározó mind a szerző mondandóját, mind pedig a tanulmány hangnemét illetően. Természetes, hogy nem mellőzhette az éppen aktuális magyar–jugoszláv konfliktust, de – ahogy nagyszerű és alapos elemzésének címében Utasi Csaba³⁴ jelzi – bár ár ellen kellett haladnia, ezt mértéktartóan tette. Erre utal, hogy B. Szabó elsődleges célja – a nagypolitikai csatározásokba való bonyolódás helyett – az volt, hogy „a József Attila-olvasás lehetséges elvi szempontjait tisztázza”. Ennek érdekében hangsúlyozta, „nem kiragadott verssorok vagy strófák alapján válik érthetővé, hanem feltételezi egész életművének gondos elemzését”, ami József Attila esetében azért is fontos, mert költészetében a „harcos és forradalmi hang gyakran váltakozik a pesszimizmus, a kiábrándultság, a csüggedés és az egyéni fájdalom szubjektív kifejezésével”. Ezzel B. Szabó szinte a pedagógusokhoz fordul, akiket figyelmeztetni kíván arra, hogy a költő „agitatív verseiben gyakran háttérbe szorul a költészet”, mivel buzgón „mindenben követni igyekszik a »proletkult« művészeti elveit és gyakorlatát”. S hogy szavainak érvényt szerezzen, B. Szabó ellenpéldaként utal a „már-már az irracionális határán mozgó gondolatokat és érzéseket” kifejező költeményekre, s felhívja a tanárok figyelmét a *Medáliák* szürrealizmusára, illetve a kétrészes *Reménytelenül*re. Utasi szerint B. Szabó, aki miközben a műközpontúság elvét kívánja érvényesíteni és elfogadtatni (mint ilyen, előhírnöke a „nem sokkal később tért hódító” tendenciának!), nem mentesül a marxista ideológiától sem. Nem is az előszóban, hanem a válogatás megjelenése után írt, *József Attila ismeretlen versei* című írásában szabadul „az ideológiai és politikai minősítések hálójából”, s a filológia segítségével mutat rá a versek meghamisítására, amire a Csillag 1952 decemberi száma nyújt elrettentő példákat (egy ezek közül: a „Paris, Berlin, Moszkva és Szeged” verssorban Moszkvát Madridra cseréli fel az utólagos cenzúra!). Tanulmányát Utasi azzal zárja, hogy „az ötvenes évek elején B. Szabó György fontos szerepet játszott József Attila költészetének istápolásában, értelmezésében és megvédésében”, kezdeményezésének jelentőségét az sem csökkenti, hogy érvelése „több helyütt a korszak szellemi szintjén állapodik meg”.

Amíg a József Attila-kötet esetében B. Szabónak adott ideológiai elvárásokkal szemben kellett megmutatnia és elfogadtatnia e költészet komplexitását, addig a *Pacsirta* előszavát író Herceg János feladata az volt, hogy az íróról tudomást sem vevő kor számára elfogadhatóvá tegye Kosztolányi életművét. Ennek érdekében, miután áttekintette Kosztolányi opusát, a korszakhoz igazodva arról ír, hogy nemcsak a cselédlányról szóló regényében, hanem „életének későbbi szakaszaiban sem lett hűtlenné – fiatalkori költői hitvallásához –: mindig a szenvedők, az elnyomottak, a szegények költője maradt”, akkor is, „ha nem is rohant »kalap nélkül a

³⁴ UTASI Csaba, *Ár ellen – mértéktartón, József Attila vajdasági recepciója az ötvenes évek elején* = U. Cs., *Ráadás, Újvidék, Forum*, 2007, 59–66.

viharbak”. Így futja meg Herceg a kötelező ideológiai tiszteletkört („Apró rajzainak száza állítottak emléket a pusztá létért küszködő proletárnak”), de jelzi is ennek musz-jellegét, amit csak nyomatékosít azzal, hogy Kosztolányi „Nem akart több lenni, mint író”. Ez a libikóka az egész előszóban mozgásban van. Egyszer azt olvassuk: „Igaz, hogy figyelmen kívül hagyta a magyar népnek azokat a sorsproblémáit, melyek akkoriban mind gyakrabban jelentkeztek a napi politika nyugtalan vetületében, egyre ismétlődő sztrájkmozgalmakban, véres utcai tüntetésekbén”, másszor pedig azt, hogy Kosztolányi élete főművének tartott *Édes Annában* leleplezi a magyar középosztály „méreggel teli levegőjét” és „brutális erővel érzékeltette [...] a reakció sakálszellemét”. Herceg, aki az ötvenes években maga is érezhette a mellőzöttség keserűségét, ügyesen egyensúlyoz. Egy kérdésben viszont hajthatatlan. Abban, hogy Kosztolányi nem volt „bácskai író”. A Szentelekytől eredő véleményt Herceg is vallja: „Szülővárosából, a Bácskából keveset vitt írásába, az a kisváros, melyet a Pacsirtában az Aranysárkányban leír, a vidéki városok általános ismertetőjeleit viseli”. Majd így folytatja: „Az alakok sem tipikusan bácskai alakok a regényeiben”, mert alkotás közben nem törődött a helyi színekkel, ergo: „a vajdasági élet társadalmi és nemzetiségi összetétele és egymásra tett kölcsönhatása éppen úgy hidegen hagyta, mint a tájhangulat kifejezése”. Ennek ellenére előszavát Herceg azzal zárja, hogy Kosztolányit nem csak Európa nem ismeri, de „Magyarországon is elzárták az őt megillető teljes elismertetés elől”. Holott nem kétséges, hogy „nagy hatással lenne az írók legtöbbszörére az ő hajthatatlan, megalkuvást nem ismerő, mindig tárgyilagosásra és reális ábrázolásra törekvő, szigorúan literátori magatartása!”

Hogy, amint Herceg írja, Kosztolányi ideje „még nem érkezett el”, az a *Pacsirta* megjelenését követő évtizedekben előbb alig észrevehetően, majd egyre inkább tapasztalható. A szabadkai Népkör 1954-ben, a kanizsai Amatőrszínház 1959-ben színre viszi az *Édes Anna* dramatizációját, az 1960-ban alakult szabadkai élőújság, az Életjel,³⁵ több ízben rendez Kosztolányi-estet, 1965-ben megjelenik a *Mostoha és egyéb kiadatlan művek* című kötet,³⁶ melyet Bori Imre, több Kosztolányiról írt szöveg és monográfia szerzője³⁷ ismerteti a Hídban, ahol Dévavári Zoltán közli első Kosztolányival kapcsolatos írásait, majd ezt az 1971-ben induló Üzenetben,³⁸ illetve az Életjelnél megjelenő köteteiben³⁹ s később tanulmányaiban folytatja. A sor, ami a következő évek kutatásai után kiteljesedik, tovább folytatható, mindenképpen fontos lenne, ha a kultusz körét a tárgyi emlékekkel bővítő szorgalmas, elsősorban erre legtöbb lehetőséggel bíró szabadkai kutatók mellett folytatódna a Kosztolányi-életmű értelmezését vállaló egyetemi kutatóhelyek és erre felkészült irodalmárok napjainkig egyre szélesebb körű tevékenysége. S ezzel már jeleztem is azt a két

³⁵ Az Életjel évkönyvei szerint 1960-ban, 1965-ben és 1975-ben rendeztek Kosztolányi-estet.

³⁶ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Mostoha és egyéb kiadatlan művek*, Újvidék, Forum, 1965.

³⁷ L. CSÁKY S. Piroška, *Bori Imre–bibliográfia*, Újvidék, Forum, 1994.

³⁸ Üzenet (1971–2007), szabadkai megjelenésű irodalmi, művészeti, társadalomtudományi, kritikai folyóirat.

³⁹ DÉR Zoltán, *Az első műhely*, Szabadka, Életjel, 1970; Uő., *Iker-sillagok*, Újvidék, Forum, 1980; Uő., *Szülföld és költője*, Szabadka, Életjel, 1985.

irányt, azt a két csapást, melyen a további vajdasági Kosztolányi-kutatás járhat. Nevezetesen, hogy a kultusz tárgyi vonatkozásait feltétlenül Szabadkán, míg az életmű elemző értelmezését Újvidéken kell folytatni, lévén hogy erre ily módon adottak az objektív és a személyi feltételek.

Azok a hatvanas évek

A két életműnek a vajdasági magyar irodalmi kontextusban való jelenlétére jellemző, hogy olykor párhuzamosságot tapasztalunk, máskor viszont, mint az 1945 utáni másfél-két évtizedben, bizonyos időbeli eltolódás észlelhető. A hatvanas évektől viszont inkább a párhuzamosság jellemző, azzal, hogy időben előre haladva a Kosztolányi-opus iránt folyamatos és növekvő tendencia tapasztalható, míg József Attila életműve inkább évfordulókör kerül a figyelem középpontjába. Így került sor az újvidéki Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézetében 1981-ben tartott tudományos tanácskozásra, melyen az általános poétikai, nyelvi kérdések mellett több vajdasági vonatkozású dolgozat is elhangzott, köztük az *Adalékok a Symposion József Attila-képehez* című beszámoló is, melyben az 1962. december 13-i szám három újságoldalnyi összeállítását bányásztam ki az emlékezet homályából. A Symposion vállalkozása azért érdemel most is külön figyelmet, mert a vajdasági magyar irodalomban lejátszódó változások ehhez a melléklethez, illetve azt folytató Új Symposionhoz kapcsolódnak, és érdekes megvizsgálni, hogy addigi, az egyre halványuló, lassan módosuló ideológia előírta József Attila-képhez képest milyen a Symposion-nemzedék víziója. S ami ugyancsak nem mellékes, amikor többek között a vajdasági irodalomra tett József Attila-hatások iránt is érdeklődünk, miféle hatás tapasztalható a Symposion költői esetében.

Az öt versnyi szerény terjedelmű válogatás azon elv alapján készült, hogy a szokványostól, az elnyűttől, a félremagyarázottól, az ideológiailag manipulálttól eltérő versekre hívja fel a figyelmet. Így sorakozott *Aki dudás akar lenni* mottó alatt a költő halála előtt írt szárszói *Karóval jöttél...*, a költő életében meg sem jelent boschi vízió, az *Őspatkány terjeszt kórt...*, a *Nagyon fáj* című kötetből *A Jaj, mindenem* és a *Kibe ugrál*, valamint a *Töredékek* néhány darabja, mellettük pedig részletek az *Irodalom és szocializmus*, *Az Istenek bálnak, az Ember él, az Esztétikai töredékek* és „*A magyar proletárirodalom platformtervezet*” című tanulmányokból, hogy a kevésbé ismert versek mellett a gondolkodóra és esztétára is felhívják a figyelmet. Ezt tette teljessé Bori Imrének *A „boldogtalan tudat” szől* című tanulmányának egy részlete.

A kis válogatás is alkalmat nyújtott arra, hogy legalább jelezzem, a Symposion költői közül ki s milyen formában, melyik versében található József Attila-reminiszcencia. Hadd említsek csak egyetlen példát. József Attila jól ismert sorai „Amikor verset ír az ember / mindig más volna jó/ [...] / Amikor verset ír az ember / nem írni volna jó”, Tolnai Ottó *ars poetica helyett* alcímet viselő *Doreen 2*-ben⁴⁰ így köszönnek vissza: „félek a vers szélétől / félek a vers végétől / félek a vers szélétől /

⁴⁰ TOLNAI Ottó, *Doreen 2*, Symposion, 1963. február 7.

félek a vers végétől / félek / hajótöröttként akarok hánykolódni / rajta és lassan alásüllyedni / úgy hogy észre se vegyem mikor / fulladok bele / minden versbe bele akarok fulladni / bele akarok fulladni / bele akarok fulladni / bele akarok fulladni minden versbe”. Hasonló átérzések tapasztalhatók Domonkosnál és másoknál is, ahogy elég gyakran mottókként is fel-feltűnik egy-egy József Attila-idézet.

Hogy a költő életműve szervesen kapcsolódik a vajdasági magyar költőkhöz, arra többen, Herceg János, Szeli István, Bori Imre, Bányai János, Utasi Csaba és mások is utaltak. Talán nem is gondoljuk, milyen gazdag ez a kapcsolat, amit érdemes lenne alaposan megvizsgálni, annál is inkább, mert Thomka Beáta⁴¹ *Finom adogatás* című remek írásában erre követendő példát mutat. S mert erre mind Kosztolányi Dezső, mind pedig József Attila vonatkozásában egyre több példa, lehetőség mutatkozik. Gondoljunk csak Tolnai *Költő disznósírból* interjú-regényének⁴² címére, melyet Kosztolányi azonos című szövegéből vett át.

Epilógus helyett

Bár dolgozatomban sok részlettel adós maradtam, ezt pótlandó, legalább befejezésül hadd mondjam el, hogy mind a József Attila-, mind pedig kivált a Kosztolányi-kép a vajdasági magyar irodalomban valóban egyre gazdagabb, változatosabb, amit több kiadvány és rendezvény, kultuszt bővítő részlet bizonyít. Magam és mások biztatására említem, hogy több nagy téma vár kutatójára. Néhány ezek közül: Bori Imre József Attila- és Kosztolányi-könyvének⁴³ összevetése; a Herceg János-i Kosztolányi-kép változatai; a Tolnai-Kosztolányi kapcsolat; a két opussal kapcsolatos tanácskozások elemzése; Dévavári Zoltán, a Kosztolányi-felfedező; az itteni lapokbeli írások vonatkozó teljes bibliográfiájának elkészítése; és természetesen, ami elsősorban a szabadkaiakra vár, a Kosztolányi-hagyaték és -emlékek további felkutatása, a kultusz tárgyi bővítése.⁴⁴ S végül a két életmű szinte a kultuszba tartozó szerb fordításainak elemzése, ezen belül is például a *Pacsirta* három szerb⁴⁵ változatának fordításkritikai összevetése.

⁴¹ THOMKA Beáta, *Finom adogatás: Kosztolányi és Tolnai. Az emlékezés elevensége*, Szabadka, Városi Könyvtár, 2007, 266–274.

⁴² TOLNAI Ottó, *Költő disznósírból*, Pozsony, Kalligram, 2004.

⁴³ BORI Imre, *Kosztolányi Dezső*, Újvidék, Forum, 1986; Uő., *József Attila költészete*, uo, 2005.

⁴⁴ Lásd *Az emlékezés elevensége. Kosztolányi Dezső Napok a szülőföldön*, szerk. HÓZSA Éva, ARANY Zsuzsanna, KISS Gusztáv, Szabadka, Városi Könyvtár, 2007; S. GORDÁN Klára, *Desiré, Kosztolányi kultusza a Vajdaságban*, Szabadka, Életjel, 2010.

⁴⁵ *Život u kavežu (Madár a kalitkában)*, ford. LÉTMÁNYI István, Sarajevo, Džepna knjiga, 1958; *Ševa*, ford. Marko ČUDIĆ, Beograd, Radio B92, 1989; *Ševa*, ford. TOTH-IGNJATOVIĆ Kristina, Beograd, Laguna, 2011.

GINTLI TIBOR

Krúdy-párhuzamok Márai narrációs technikájában

Anekdotikusság és kalandszerűség *A Garrenek műve* ciklusban

Márai és Krúdy narratív technikáinak összevetése jelen dolgozat keretein belül meglehetősen nagyralátó vállalkozás. A két szerző nagy terjedelmű életműve, valamint a poétikai eljárások párhuzamainak sokfélesége lehetetlenné teszi ebben a terjedelemben a hasonlóságok módszeres és részletes számbavételét. Éppen ezért az alábbiakban e problémakörnek csupán néhány területét érintem, ugyanakkor olyan kérdésekre szeretnék kitérni, melyek a két szerző összeolvasásának általam legérdekesebbnek tartott vonatkozásait érintik. Ennyiben tehát mégsem teljesen jogosultlan dolgozatom címe.

Krúdy írásművészetének alapvető poétikai vonása, hogy a modernség jegyeit felmutató elbeszélés módját jelentős részben a kalandszerűség és az anekdotikusság 19. századi magyar poétikai hagyományainak átértelmezése révén alakította ki.¹ Értelmezői pozícióját az a beállítódás határozza meg, amely szerint a hagyományos műfajok átértelmezése lehetőséget kínál a jelentős poétikai invencióra. Éppen ezért nem osztom sem a századforduló kritikusaiknak, sem a hazai irodalomtörténet-írás egykori marxista tekintélyeinek véleményét, sem a mai hallgatólagos szakmai közvélekedést, amely az anekdotikusságot vagy a kalandszerűséget a 20. század első felének irodalma kapcsán alapvetően idejétmúlt narratív formaként kezeli. Márai esetében is az a kérdés foglalkoztat, hogy ezek a hagyományból öröklött – jelentős részben éppen Krúdy közvetítésével elsajátított – elbeszélésformák milyen funkcióváltáson mennek keresztül az író műveiben, s hogyan épülnek be egy modern narratív struktúra keretei közé. A kalandszerűség és az anekdotikusság formáit szándékosan nem a *Szindbád hazamegy* vagy a *San Gennaro vére* című kötetek alapján vizsgálom. Az előbbi esetében ugyanis a szöveg pastiche-szerű vonásai azt sugallhatják, hogy az imitáció csupán a megemlékező tiszteletadás egyszerű gesztusa. A *San Gennaro vére*vel kapcsolatban pedig erősen megoszlik a recepció véleménye a regény esztétikai értékét illetően. Éppen ezért egy olyan ciklusra – *A Garrenek művére* – esett a választásom, amelyet a szakmai közvélemény Márai legjelentősebb alkotásai között tart számon.² E cikluson belül elsősorban a *Féltékenyek* című regényre fogok koncentrálni, melyet a regénysorozat legsikerültebb alkotásának vélek.

A kalandszerűség és az anekdotikusság felhasználásának alapvető párhuzamát abban látom Krúdy és Márai művei között, hogy mindkét szerző esetében szembe-tűnő a megidézés kettős modalitása, azaz a parodisztikus jelleg és a komolyság

¹ Vö. FÁBRI Anna, *Ciprus és jegénye*, Bp., Magvető, 1978, 7–53. Különösen: 18–20. és 39–45.

² Így látja ezt többek között Szegedy-Maszák Mihály is: „*A Garrenek műve* [...] megkülönböztetett figyelmet érdemel. Nemcsak jelentős művészi értékei miatt, de úgy is, mint a magyar polgárság átfogó igényű regénye s egy öntörvényű alkotó legnagyobb szabású vállalkozása.” (SZEGEDY–MASZÁK Mihály, *Márai Sándor*, Bp., Akadémiai, 1991, 148.)

együttélése.³ További paralel vonás, hogy – különösen a kalandos regényesség atmoszférájának narratív megidézésben – meghatározó szerephez jutnak a hasonlatok.⁴ Közismert, hogy Krúdy stílusának egyik legszembeűnőbb vonása a szóképek, s ezen belül elsősorban a hasonlatok előfordulásának rendkívüli gyakorisága.⁵ E trópus Krúdyra jellemző változatait a részletezés, az enyhe – gyakran iróniával párosuló – archaizálás, a romantikus regényesség melankolikus-humoros evokálása jellemzi. (Egyéb fontos sajátosságaira, mint például a kép szerkezetének asszociatív struktúrája, dolgozatomban nem térek ki, mert a vizsgált regény narrációját ez a sajátosság kevésbé jellemzi.)

A *Féltékenyek* szövegében meglehetősen nagy számban fordulnak elő olyan hasonlatok, melyekben a hasonlító kifejezetten regényes, kalandos atmoszférát teremt, amit az elbeszélés gyakran komikus, ritkábban melankolikus modalitással kapcsol össze. E kalandos regényesség nem mindig a Krúdy által imitált regényes toposzokat követi. A detektívregény, a sivatagi történet, a tengerészhistória nem tartozik a leggyakrabban megidézett műfajok közé Krúdy írásaiban. Az intertextuális utalások egy része Verne Gyula regényvilágát idézi, akinek művei olyasfajta pozícióba kerülnek, mint Krúdynál a Dumas-k művei. Ugyanakkor a hasonlat részletező tendenciája, olykor önálló történetté kerekedő volta, mely mintegy kitérőt iktat az elbeszélés menetébe, ezekben az esetekben sem fed el a strukturális hasonlóságot.⁶ A Krúdyra jellemző hasonlat evokálása természetesen látványosabb azokban az esetekben, amikor a trópus Krúdy toposzait variálja. A történelmi kalandregényt, az orientális világ mesés miliójét és a vidéki magyar életet idéző hasonlatok igen látványosan utalnak vissza Krúdy narratív nyelvére.⁷

A kaland ugyanakkor nemcsak a hasonlatok szintjén képezi fontos alkotóelemét a regényciklus szövegének. Szembeűnő, hogy Tamás alakját az elbeszélés mindvégig a kalandor és az ál-kalandor pozíciójának határán tartja (akárcsak Krúdy vagy Cholnoky Viktor némely műve az életmű egy-egy jellegzetes figuráját: például Hermant – *De Ronch kapitány csodálatos kalandjai* – vagy Trivulziót), s ebben a minőségében a komikum és a Garrenek művész voltának hangsúlyozásából fakadó, gyakran

³ A kaland érvényben hagyott, nem ironizált jelentéstartalmait Fried István így írja le: „Márai [...] olyanképpen volt a »kaland« írója, hogy a kalandot igyekezett megfosztani az eseményességtől, s a világra csodálkozás, s a világban-lét látszólagos eseménytelenségét szintén kalandként próbálta elfogadtatni. A *Vendégjáték Bolzánóban* Casanovájának szinte negatív szerelmi történetét helyezi a középpontba, retorikájával pályafordulatát, íróságát készíti elő, azt sugallván, hogy a nevéhez tapadó kalandosságnak készül hátat fordítani. Másutt azt jegyzi meg Márai, hogy egy pálma élhet olyan kalandosan, mint egy tigris, a szerves növekedés érdekesebb lehet, mint a kockázatokkal járó zsákmányszerzés, a rejtőzködés az őserdőben, hiszen a hétköznapi életben is jócskán van őserdő.” (FRIED István, *Író esőköpenyben*, Bp., Helikon, 2007, 155.)

⁴ A *Féltékenyek* beszédmódja kapcsán már Rónay László is kiemelte a hasonlatok jelentőségét: „A stílushatás eszközei közül külön figyelmet érdemelnek a hasonlatok. Hatalmasra növeszti őket, s mögöttük olykor ellentétes jelentésárnyalatokból rajzol holdudvart.” (RÓNAY László, *Márai Sándor*, Bp., Akadémiai, 2005, 231.)

⁵ Vö. KEMÉNY Gábor, *Szindbád nyomában*, Bp., MTA Nyelvtudományi Intézet, 1991, 67–69.

⁶ A *Féltékenyek* szövegéből kigyűjtött ilyen jellegű hasonlatokat a dolgozat végén függelékben közlöm.

⁷ Az ilyen típusú hasonlatok a függelék második részében olvashatók.

pátoszra hajló hangnem egyaránt érinti figuráját. A kaland a Garrenek művész létének egyik bizonyosságaként jelenik meg a ciklusban. *Az idegenek* egyik részletében arról olvashatunk, hogy Anna „kezeibe fogta az apa finom, kalandban és művelt, céltalan munkában megneumesedett kezét”.⁸ Ez a szöveghely arra utal, hogy Garren Gábor identitásának és művének a kaland ugyanolyan fontos része, mint az Aiolos kereskedelmi cég sajátos tevékenysége. E kalandos életfelfogás elsősorban abban nyilvánul meg, hogy egy igazi Garren végül mindig „megcsinálta vagy elkövette azt, amihez igazán kedve volt, s amiről mindig is tudta, hogy hasztalan tér ki előle.”⁹

Ez a kalandvágy nyilvánult meg az apa Lucyvel kötött házasságában, amely úgy fejeződött be, mint egy ironikus Krúdy-novella: a vörös hajú és kissé közönséges Lucy egy téli napon megszökött egy vándorszínésszel. Ennek az apai kalandvágnak nem éppen emelkedett változata az a Krúdy-művekben is gyakran feltűnő cselekménymozzanat, amikor az időződő úriember igénybe veszi a barátságos házak szolgáltatásait. A szerelmi kalandvágy első megnyilvánulása Garren Gábor életében az első vizit, amely – akárcsak az ifjú Szindbád esetében¹⁰ – egy színésznőhöz vezetett. Az érzékeny látogatásról adott szereplői beszámoló ugyancsak Krúdy-műbe illő jelenetet vázol: „Azt mondtam, ő Ernesztin, számomra. De nem tudott semmiféle Ernesztinről. A cipőjét nézte, és tudomásomra adta, hogy ő Erzsike, egyszerűen Erzsike. Csak a művészneve Kamilla. Aztán csak ültünk és hallgattunk.”¹¹

Ezt a szerelmi kalandvágyat öröklő Péter, akit Karnakban Edithez, a színésznőhöz és Lához, a prostituálthoz egyaránt erotikus kapcsolat fűz. Utóbbival folytatott szerelmi viszonyát a szereplő nézőpontját magára öltő elbeszélő úgy jellemzi, hogy az „jóízű volt és kalandszerű”.¹² Az egykori banda ugyanezt a kalandot jelentette Tamás és Péter számára, így részben éppen a kaland motívuma az, amely a *Zendülőket* hozzákapcsolja az évtizedekkel a regény megjelenése után konstruált ciklushoz. S ugyancsak ez a kalandvágy vezeti Tamást a *Jelvény és jelentés* lapjain a nácik közé, akiknek világnézetét Berten, a házi őrizetben élő író egy sajátos kalandregényforma, a May Károly műveiben megjelenő stílus életre keléseként értelmezi.

A kalandregény bizonyos értelemben tehát az irodalmi öntükrözés alakzatává válik, az elbeszélés nem csupán a May-féle kalandregénytől való elhatárolódásával értelmezi önmagát, hanem e tagadó formájú önmeghatározás mellé állító változatokat is illeszt. A *Féltékenyek* retrospektív narratívája felidézi Tamás és Péter gyermekkorának két fontos olvasmányát, a *Grant kapitány gyermekei* és *A bégum ötszáz milliója* című regényt. Az utóbbi Verne-mű különösen fontos szerephez jut, hiszen az elsőszülöttségért, az apai örökség folytatójának szerepéért vívott egykori küzdelemben *A bégum ötszáz milliójának* birtoklása jelezte az aktuális rangsort Péter és Tamás között, s ez a generációról generációra hagyományozódó kötet az, melynek elolvasását használt volta miatt a családban talált gyerekként viselkedő Edgár finnyásan elhárítja. A *Félté-*

⁸ MÁRAI Sándor, *Az idegenek*, [Bp.], Helikon, 2006, 224. (A továbbiakban: *Az idegenek*.)

⁹ *I. m.*, 183.

¹⁰ *Az első virág*

¹¹ *Az idegenek*, 17.

¹² MÁRAI Sándor, *Féltékenyek*, [Bp.], Helikon, 2006, 29. (A továbbiakban: *Féltékenyek*.)

kenyék narratív szerkezete némi leegyszerűsítéssel a testvérek jellemképeinek egymást követő soraként vázolható. A ciklus az apa művének lezárulta előtt mintegy sorra veszi a lehetséges örökösöket, (nem Grant kapitány, hanem) Garren Gábor gyermekeit. *A bégum ötszázmilliójának* cselekményét két város és a bennük testet öltő szellemiség oppozíciója szervezi, ennek az ellentétnek párhuzamaként kézenfekvően kínálkozik Emmanuel és Garren Gábor alakjának, valamint a két város értékrendjének regénybeli szembeállítás. A Verne-párhuzamok ugyanakkor a kettős modalitás, a komikum és komolyság határán egyensúlyozó beszédmód megteremtéséhez is hozzájárulnak, hiszen e regények kissé naiv szemléletmódja, s enyhén idejétmúlt jellege humoros-ironikus fényt vet a Garrenek kalandképzeteire és városfogalmára is.

A kalandszerűség aspektusainak vázlatos számbavétele után rátérek az anekdotikus vonatkozások tárgyalására, melyek egyébként sok szállal kötődnek a kalandos elemekhez. Milyen értelemben lehetséges egyáltalán anekdotikusságról beszélni egy olyan narratíva esetében, amely több olyan szembeötlő vonást is mutat, amely távol esik az anekdota műfajára jellemző sajátosságoktól? Márai regényciklusa vonzódik az esszészzerű beszédmódhoz, s ez az intellektuális karakterű nyelvhasználat idegen az anekdotikus elbeszélés 19. századi magyar hagyományától. Míg az anekdotikus előadásmód általában az élőbeszéd spontaneitásának képzetét igyekszik kelteni, Márai műveinek beszédmódja gyakran erősen retorizált.¹³ E jogosan felmerülő ellenvetésekre azt válaszolhatom, hogy az anekdotikusságot átsajátított, átformált, nem pedig változatlanul megőrzött poétikai kategóriaként fogom fel. Örkeny egypercesei vagy Esterházy Péter regényei egyértelműen megmutatták, hogy az anekdotikus vonások jól megférnek a próza intellektuális karakterével, míg a retorikus mondatszerkesztés terén éppen Krúdy művei kínálhatnak kézenfekvő példát az anekdotikusság és a beszélt nyelvre egyáltalán nem jellemző, többsoros mondatokat is alkalmazó, hangsúlyozottan artisztikus beszédmód együttélésére. Ugyanakkor a Márai-művek köznyelvhez közel álló stíluszinten megszólaló nyelvét nem választja el áthidalhatatlan távolság a társalgó modor beszélt nyelvi formáitól.

A *Féltékenyek* és *Az idegenek* szövegét elsősorban a komikum és a kollektivitás familiáris formáinak összekapcsolása köti az anekdotikus hagyományhoz.¹⁴ Az előadásmód humora – bár ez az utóbbi regény esetében némiképp visszaszorul – mindkét műben meghatározó szerephez jut, ami annál is inkább feltűnő, mert a cselekményidő kereteit az apa haldoklásának híre, illetve halála jelöli ki. A Garren-családot művészi hajlamai a város különceivé teszik, akiket megmosolyog, de akikre egyben büszke is a közösség, mivel kimondatlan vágyait látja megtestesülni bennük.¹⁵ A Garren-család életének szinte valamennyi mozzanata társadalmi esemény:

¹³ SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Márai Sándor*, i. m., 90.

¹⁴ Vö. például: „Mosolyogva emlékeztek a művészi hajlamú családról; ez a mosoly kissé fölényes volt, ahogy csak egymás családi titkaiba beavatott emberek tudnak mosolyogni egy kedves családtag különsegein; fölényes mosoly volt, s nem éppen szeretetlen. Mindez hozzátartozott a köztudathoz [...]” (*Féltékenyek*, 132.)

¹⁵ A Garrenek életformájának közösségi funkciójáról SZEGEDY-MASZÁK Mihály is megemlékezik: „Mí is a Garrenek műve? Többféle válasz is adható erre a kérdésre. Talán az a legmegfelelőbb, amelyik

az volt az apa első találkája, házasságai s végül halála is, ahogy az idegenbe szakadt Garrenek hazatérése és viselkedése is közfigyelem tárgya. A kettős nézőpontból szemlélt különcök történetének előadása határozottan a 19. századi anekdotikus elbeszélő hagyományhoz kapcsolja a „művészcsalád” megjelenítését.

Érdekes hangsúlyozni, hogy az egyszerre humoros-ironikus és elismerő szemlélet nem korlátozódik a közösség fókuszát mintegy átélt-beszédszerűen megidéző szakaszokra, hanem a narrátori szót is jellemzi, noha az elbeszélői horizont soha nem azonosul maradéktalanul a közösségi nézőponttal. Jóllehet, *A legenda* című fejezetnek már pusztán a címe is arra vall, hogy az elbeszélés némiképp ironikus-humoros távolságtartással szemléli a városlakók mítoszképző hajlamát, ez azonban nem jelenti azt, hogy kétségbe vonná a közösségnek a családra vonatkozó legfőbb megállapítását, a Garrenek művész voltát. Ezt a meggyőződést a narrátor is osztani látszik, igaz e sajátos művészlétet az elbeszélő némiképp eltérő optikán át szemléli. Míg a közösség Garrenekhez fűződő viszonyának jellemzések kitér rá, hogy a városlakók nagyon furcsán néznének arra az idegenre, aki feltenné a kérdést, hogy miben is áll a család művész volta, ha egyszer nem alkottak semmiféle kézzelfogható művet, addig a narratíva egésze mindvégig ébren tartja ezt a kérdést. A Garrenek művész mivolta ugyan nem válik kérdésessé, hiszen az arány- és formaérzék, a kaland igénye és így tovább mind e művészlét tartalmasságát jelzik, ugyanakkor az elbeszélés folyamatosan fenntartja azt a humoros feszültséget, amely a mű nélküli művész paradoxonából adódik. A Garren család művész alakjai ezen a ponton jól érzékelhető szállal kapcsolódnak a Krúdy-hagyományhoz, olyan alakokat idézve az olvasó emlékezetébe, mint Rezeda Kázmér, Józsiás, Herman vagy akár Szindbád. A narrátor egy ízben arról tudósít, hogy Garren Gábor a Lucy-korszak idején a kávéházakban „ál-hírlapírók” társaságában szokott időzni, márpedig ezt a kifejezést véleményem szerint a virtuális Krúdy-szótár alapszókincséhez kell sorolnunk.

A művészlét egyik regénybeli metaforája, a szökőkút, szintén egyszerre komikus és tartalmas „műalkotás”. Meglehetősen szegényes kivitele, programszerű felállítása s e cselekedet jelentőségének túlbecsülése a humoros-ironikus regisztert képviseli, másfelől éppen oda nem illő volta testesíti meg a művészlélek kalandos elvágódását az adott viszonyok közül, s így a garrenség jelképeként valóban értékeket testesít meg. A művészléthez hasonlóan a polgárlét is a komikum és a komolyság kettős perspektívájában válik láthatóvá. Az Aiolos cég furcsa üzleti filozófiája, melynek lényege, hogy kereskedelmi vállalkozás létrejöttére óvakodik attól, hogy bármit is eladjon, ugyancsak anekdotába illővé teszi e vállalkozást a pincében elhelyezkedő hangjegy-

»szertartás és gyakorlat« egységére, olyan polgári hagyományra vonatkozik, amely céllal és értelemmel látja el a közösséget [...]» (Márai Sándor, i. m., 150.) – A Garrenek és a város szoros kapcsolatát RÓNAY László szintén szóba hozza: „A Garrenek adják a városnak az arcot, a tartást.” Illetve: „[Az apa] művészetének épp az a lényege, hogy nemcsak a családot tudja formálni, nemcsak a családnak ad tartást, hanem a városnak is, mely megérti művésze lényegét, és készségesen követi útmutatásait, ha azok végső jelentése nem is tudatosodik polgáraiban.” (Márai Sándor, i. m., 221, 241.) – FRIED István az apa „közösségteremtő viselkedésformáját” jelöli meg a regényben ábrázolt polgári életforma lényegé-
ként. (Író esőkönyben, i. m., 153–154.)

nyomdával együtt, amelyben soha egyetlen lapot sem nyomtattak ki.¹⁶ Bár az elbeszélés jól érzékelhető törekvése e komikusnak tetsző ügyvitelben feltárni a rejtett mentalitásbeli értékeket, mindez aligha törli el a humoros-anekdotikus perspektíva egyidejű érvényességét.

Az idegenek szövegében a bál megrendezése lesz az a középpontba állított mozzanat, amelyet hasonlóan kettős nézőpontból láttat az elbeszélés. A bál – mint az ellenállás leghatékonyabb eszköze – annak ellenére is megőriz némi humoros vonatkozást, hogy az ellenállás lelki színterén az elbeszélő és a hipotetikus szerző egyaránt nagyon is jelentős eseményként tekint rá. Bár *Az idegenek* szövegében a pátosz előtérbe kerülése megbontja a komikum és komolyság kényes egyensúlyát – ami nem válik javára a szövegnek –, a műalkotás nélküli művész szerepének humoros különyszerűsége mindvégig az olvasó emlékezetébe idéződik. Az utolsó előtti fejezetben például így közvetíti az elbeszélés az apa gondolatait Edgár születendő fiáról: „ház és bunda helyett talán a művészetet öröklí, a Garrenek művészi hajlamát, s talán – gondolta reménykedve – ő lesz majd az első, aki rögzíteni tudja valamilyen látható formában ezt a hajlamot.”¹⁷ E művészlét paradox komikumára tehát az utolsó lapok is felhívják a figyelmet. Ugyanakkor aligha kétséges, hogy a *Féltékenyek* utolsó fejezete ennél lényegesen explicitebbé teszi a maga humoros nézőpontját. Arról a részletről van szó, amely a Garrenek egyetlen irodalmi alkotását, a Garren-anyák receptkönyvét mutatja be. Az étkezés, a művészet és a rítus fogalmainak társítása aligha független Krúdy inspiráló hatásától, akinek kulináris elbeszéléseit ugyancsak a komolyság és a komikum összekapcsolása jellemezi:

Péter rajtakapta Annát, hogy elmerülten olvasgatja a receptkönyvet – nem azt a gyanús füzetet, melybe az orvosok írták napi rendelvényeiket, s amely, mint valami vizsgái dolgozat, ábrákkal, számokkal és kétes végeredménnyel, megfejtésre várt –, hanem a bőrbe kötött, vastag könyvet, melybe a Garren-anyák, ezek a nagyasszonyok és szakácsnők, évszázada rótták tapasztalataikat, őzcombos vagy piskótatekerceses képzelődéseiket, ábrándozásaikat a fácánról és a malacaprólékokról s a borban pácolt sonka egyik farsangi változatának lehetőségeiről. Péter szerette azt a könyvet. Olyan volt, mint egy klasszikus mű, bőrbe kötve, egy könyv, amelyet többen írtak, nem is eszméletükkel és értelmükkel, hanem gyomoridegeikkel. Néha fellapozta, s az elsárgult lapokon fakult írással apró verseket olvasott, egy-egy Garren-ósanya kis szonettjét prózában. A vers így kezdődött: »Végny nyolc tojást, habard el...« S a zöngemény vége néha tragikusan csattant, valahogy így: »levélben sülni hagyjuk, nyáron tálaljuk.« Az apró találmányok, képzelődések, változatok irálya áhítatos és szakszerű. Sehol egy pajzán, felületes fordulat, gondolta meghatva Péter. A marhahúst tanácsos három órán át főzni. Ez a családi szertartáskönyv, egy bevált életmód és igény szertartáskönyve, melyet most Anna őrzött, mint a legidősebb Garren női ágon, csak ünnepek előtt került elő Anna fiókos szekrényéből.¹⁸

Az anekdotikus jelleg az eddig érintett területeken túl a szereplők jellemzésében is gyakran tetten érhető. A testvéreket többször is olyan cselekedeteik elbeszélésével jellemzi a narrátor, amelyek anekdotaszerűek, s maga az előadásmód is poénra

¹⁶ *Féltékenyek*, 139–143, 255–256.

¹⁷ *Az idegenek*, 250.

¹⁸ *Féltékenyek*, 147–148.

hangolt. Tamás gyöngédségigénye – amely abban nyilvánul meg, hogy boldogboldogtalantól folyton kölcsön kér –, a mutatóban hordott egydolláros bankjegy,¹⁹ Albert furcsa felfedezései, melynek során „rábukkan” – és rá is teszi a kezét – olyan tárgyakra, amelyek pontosan rendeltetésszerű helyükön vannak,²⁰ vagy éppen Edgár sajátos követelései mind ilyen mozzanatai az elbeszélésnek. Egyes családtagok megjelenítése (például Albert, Edgár, Erzsébet) éppen ezért meg is marad a humoros zsánerkép keretei között. A narráció olykor mintegy kitérőt képezve iktatja be egy-egy anekdotikus alak megjelenítését az elbeszélés menetébe. A különös zenésznek, Josuának,²¹ valamint az angol táncmesternek és korszakos találmányának bemutatása²² vagy a hamiskártyás márki alakjának fölillantása²³ egyaránt epizódyszerűen szakítja meg az egyébként igen eseménytelen cselekmény szórványos történéseit. Klasszikus anekdota a helytartó öreg szeretőjéről Péter emlékeiben felidéződő történet:

Megismert néhány házat, a csúcsos, magas háztető alatt szendergett a helytartó, szeretőjével, az öreg Júliával, a közös, széles ágyban, melyben egy német herceg szeretkezett és halt meg a múlt század vége felé; a helytartó minden bizalmas látogatójának megmutatta az ágyat, mint egy hódító az elfoglalt területet, ahol a maga módján, önkényesen uralkodik; az öreg Júlia ilyenkor mögötte állt, aggályosan és ünnepélyesen, talpig lila selyemben, vén, okos szeméi alatt lila festékkel, mint egy jelenés az északi fényben, s mély, férfias hangján dörmögve mondta: »Ágoston szereti a történelmi emlékhelyeket.« S nevetett dörgő hangon, mintha egy hadimozsár kezdene nevetni.²⁴

A Garren család különtségét nemcsak a városlakók emlegetik folyton, hanem a családi hagyománynak is fontos részét képezi az a „családi mondanakör”, mely az egykori és az élő családtagok különös tetteit, szokásait kedvtelve és humoros árnyalattal idézi fel. Ez a szinte rituálisan ismétlődő felemlítés és megemlékezés nem más, mint maga az anekdotaképződés folyamata, melyben tehát a várossal együtt a család is aktívan részt vesz. S nyomban hozzátehetjük: akárcsak maga az elbeszélő, aki ugyan kevesebb hajlamot mutat a mítoszképző elbeszélésre, mint a szereplők többsége, de abban a tekintetben mégis csatlakozik hozzájuk, hogy az adott szereplőről beszélve rendre megemlíti a sajátos gyengédségigényt, az egydolláros bankjegyet, a csodálatos megtalálásokat, Erzsébet asszony „én csak megülök itt a konyhában” fordulatát, s az ehhez hasonló mozzanatokot. Ami azt jelzi, hogy bármilyen gesztussal határolódik is el a városlakóknak és számos szereplőnek tulajdonított legendásító eljárásoktól, maga is használja az anekdotaképzés narratív eljárásait, s az előadásmód egyes anekdotikus megoldásait, miközben nézőpontja összetettebbnek mutatkozik a városlakók vagy a családtagok fókuszánál, jóllehet ezek sem tekinthetők egyneműnek.

Az anekdotikusság egyik sarkalatos vonása, a közösségi jelleg, ebben az értelemben is érvényre jut. A családtörténet elbeszélésében a tágabb közösség, a család és a

¹⁹ *I. m.*, 173–174.

²⁰ *I. m.*, 201.

²¹ *I. m.*, 49–51.

²² *I. m.*, 76–77.

²³ *I. m.*, 82–83.

²⁴ *I. m.*, 118.

narrátor olyan módon vesz részt, hogy e történet színrevitele során részben egymáshoz kapcsolódó, egymás variációjaként értelmezhető eljárásokat alkalmaz, jóllehet sem a család, sem az elbeszélő identitása nem oldódik fel valamiféle kollektív szólamban. A kollektivitás vonatkozásában érdemes röviden *Az idegenek* címadására, illetve a cím és a cselekmény kapcsolatára kitérni. A könyv születése aligha független a trianoni határok meghúzásával előidézett nemzeti traumától. A ciklus harmadik darabja azonban korántsem a nemzeti sors elbeszélésére koncentrál, mivel az idegen megszállást nem annyira az események okaként, mint inkább egyik szimptomájaként kezeli. Az az egymásra tekintés, amely összekapcsolta a várost és a Garreneket, már korábban meglazult. A művészhajlamokat öröklő családtagok, mint Péter vagy Tamás, már rég elhagyták a várost, s idegen helyeken éltek, ami azt jelzi, hogy az apai mű, melyben az individualitás megőrzése mellett a közösség vágyainak kifejezése egyenrangú elem volt, már régen megbomlott. Az az életmód, amelyet az apa képviselt, nem folytatható, s így a kollektivitásba annak szerves részeként beépülő külön művész szerepe sem tartható fenn. A familiaritással, a bensőségesen ismerőssel szemben egyre nagyobb teret nyer az idegenség, amely e szerepkör közösségi funkciójának felbomlását jelzi.

Függelék

1. Azok a hasonlatok, amelyeknek struktúrája Krúdy hasonlattechnikáját idézi:

Mintha ékírással vagy képlekkel írta volna Anna a levelét. Olyan messziről érkezett a hír, mint egy történelmi felfedezés híre, valamilyen évezredekkel ezelőtt lezajlott, különösen véres ókori ütközet híre, amely tele van sebesültekkel, hőstettekkel, ármánnyal és diadalmenettel; s lehet, hogy egy ősről ott harcolt ez ütközetben, irtózatos régen, a gyermekkor előtt; talán hegyes szakállat hordott és kék tunikát, homlokát arany abronccsal övezte, gőgösen és komoran haladt a diadalmenetben. Erről az ősről érkezett most hír. (*Féltékenyek*, 20.)

Nézte a párnákat, a dunyhát, a finom, csipkés fejpárnát, melyet La önkényesen és önfeledt mozdulattal hajított az ágy elé, s egy pillanatra az afrikai sívatagban, kiásott városban érezte magát, ahol pogány és erkölcstelen ókori szobor darabkát illesztik össze hatvanfokos, krémizású napsütésben régész és a napszámos. (25.)

Ebben a szobában, ahová Péter mindig érdeklődő, tartózkodó mosollyal lépett be, kissé szertartásosan, mint egy nagyvilági magánnyomozó, aki mindenestre ellátogat ide is, beszél a lakás úrnőjével, kesztyűjét és kalapját fél kézzel tartja, bókol és mosolyog, s nem gyanakszik határozottan senkire, de kegyetlenül szemügyre vesz minden apró részletet – ebben a szobában Péter megismert valamit, ami valóságosabb volt, mint amit az eddigi nők adtak neki, valóságosabb, mint Edit szerelme, jóízű volt és kalandszerű, s amellet mégsem lehetett biztosan számítani rá. Mindegyre párolgott ez a megismerés. A szoba nem bírta biztosan és maradéktalanul magába zárni, veszedelmesen párolgott és elillant, mint a nagyon nemes illatszerek a gondosan zárt kristályüvegekből, azok a keleti illatszerek, melyeket tévék és hajók hoznak a nyugati városokba, s egy napon az üveg dugón is átpárolognak, valahogy hazatérnek napkeletre, mint egy érzés vagy mese. (29–30.)

Mindezt elzárta s gondosan kulcsra rakta szekrényében; lelkében is oly mélyen és aggályosan rejtegette, mint egy vidéki menyasszony a vágyat, melynek alanya nem a vőlegény, hanem a szakállas, selyemfényű porköpenybe öltözött úr, aki egyszer bőgő gépkocsival átrohant a városon. (30.)

Az elébb még itt élt, La karjai között, s most már úgy álldogál a szekrény előtt, mint hatóságú becsüs, aki unalmában, szabad órájában meg akarja becsülni Nagy Károly koronáját; künn esik az eső és alkonyodik, mindjárt becsukják a gyűjteményt. (33.)

Mintha valamilyen háremet tartana Emmánuel, ahol az odaliskokat és kéjfiúkat vegyészek és könyvelők helyettesítették; s e láthatatlan háremben, melynek Emmánuel volt a pasája és parancsolója, a kegyencek és örök is rabságban éltek. (72.)

A bárónő kisír szemekkel állott, vörös köpenyben, mint egy érzelmes hóhér, aki letérdel az elítélt előtt. (84.)

A sötét tapon át csónak haladt, vörös lámpással, s a tó véres volt körülötte, mintha megöltek és vízbe dobtak volna valakit. (87.)

A szoba olyan volt, mintha Péter kinötte volna; szigorú és féltékeny anyák járatják ilyen kinőtt ruhában, kinőtt gyerekszobában fiúgyermeküket, akiktől nem bírnak elszakadni, akiket féltenek a könyvektől, a sportoktól, a nőktől, a nemibetegségtől és a politikától, s mintegy fazékban nevelik, mint az afrikai törpe törzsek asszonyai a férfiakat. (94.)

[...] Edit is ritkán tért csak be ide, éjjel, lefekvés előtt, kopogás nélkül; soha nem ült le, gyors léptekkel haladt el a tárgyak és bútorok között, ahogy finnyás emberek veszedelmes sikátorokon lépdelnek át, ujjheggyel érintett tárgyakat és könyveket, mintegy kesztyűben és kalapban lépett be a szobába, sietős nagyvilági látogató módjára, aki csak éppen benézett egy pillanatra, hogy meglátogasson egy beteg és különc rokont. (94.)

A szobát nem »rendezte be« senki; ezek a bútorok valahogy összeálltak a szobában, mintha idemenekültek volna, mint szegény rokonok, akik a padlásszobában tanyáznak és élnek a maguk óvatos, sértődött életét, míg a gazdag és előkelő családtagok az alsó termekben gótikus tárgyakat gyűjtenek, vagy reggelenként lovagolni járnak, s az elfajzott házikisasszonynak viszonya van a levélhordóval. (95.)

Ezek a tárgyak már húzták vissza, lefelé, egy másik világ mély vizébe, mint a zsebekben felejtett apró nehezékek a hajótöröttet. (103.)

A mező ébredt és libabőrösen pihegett a hideg fényben, mint egy fiatal leány, aki meztelelenül aludt el az áprilisi éjszakában, álmában lerúgta a takarót, s most arra ébred, hogy hideg a bőre; s félni kezd. (115.)

A szag, amely a jövevény göndör hajából és vastag, vörös nyakából áradt, emlékeztetett a déli vizeken kóborló hajók fedélzetének szagára; hajók, melyek gyömbért, cukornádat, ámbrát és rabszolgákat visznek, párologhatnak így a melegben. (149.)

Eljött, mert mi mást is tehetett? – a kötelesség szólította. De nem evett a közös ételből, szemöldökrántással, pipafüst-eregetéssel, sértően nyájas mosolyokkal, »eh!«-ekkel és idegen, többnyire indián hangzású indulatszavakkal társalgott csak, mint egy jóindulatú, kissé különc, napbarnított és hatvanéves hajóskapitány, kinek hajója lenn horgonyoz valamely déli kikötőben, s ő maga csak éppen hazaruccant egy kis időre. Kissé már elszokott a városi, szárazföldi társalgástól – legalább így mutatta. Krokodilbőr poggyászát nem is meri beállítani a család tiszta szobáiba, de hozott ajándékba egy font aranyport, cápafogat és néhány liter rumot; csak még nem csomagolt ki, s ezért nem adhatja át az ajándékokat... »Igen, én már csak ilyen mogorva, ügyetlen, öreg tengeri farkas vagyok!« – ezt hirdette a viselkedése. – »Különc aggelegény! Szelektől és forróságtól cserzett vén kapitány! Csak megülök itt, az asztal végiben, pöfékelek öreg pipámból, hallgatom a városi társalgást, igénytelen, egyszerű, világi élettől elszokott ember vagyok! A magam módján, persze, sokat gondolok a családra, de az ételekből nem kérek, isten ments! – az ételeket csak egyék meg Péter, Albert, Edgár és Anna meg a kedves sógorasszonyok – én el nem eszem előlük, nem én! Bízatom bennem, végrendeletemben megemlékeztem mindenkiről! Szerencsére gyűjtöttem néhány lat aranyport odakünn, a rézbőrűek között – ne féljete, nem szorulok senkire. Sajnos, kissé már öreg és törődött vagyok ahhoz, hogy részt vehessek afféle családi bohóságokban, mint a keresztelő, halál vagy közös ebédek! Eppen csak benéztem hozzátok, egy pillanatra, Peruból!« Így hallgatott. (172–173.)

Mintha nem is pénzt kért volna; csak az a fontos, hogy ezek a holmik, a bankjegyek feltétlenül és szigorúan belföldiek legyenek; mint ahogy a szenvedélyes gyűjtő és kutató kérhet egy benszülöttől valamilyen értéktelen népművészeti holmit, amelynek tárgyi jelentősége csekély, de a műgyűjtő számára mégis van bizonyos néprajzi érdekessége. Így kért pénzt. (173–174.)

Valakinek vállalni kellett a családban ezt a szerepet. A családi tájképben voltak sivatagok, s ebben a sivatagban Anna volt a teve. Mindenki árulta Annát, mint egy csontos, nem nagyon tetszetős, de házimunkára még értékesen használható rabnőt a régi szmurnai piacon. (220.)

Most már értette Anna: Márta tisztátalan, mint a hitetlen a hívők között, mint egy gyaur a muzulmánok templomában. Márta nem húzott filcpcapucokat cipőjére, mikor belépett a Garren-imaházba. (235–236.)

Kissé olyan volt homlokán a varázskendővel, mint egy sebesült dalmát harcos, aki nemes, de idegen ügyért vérzett el a tengerparton, sziklák között. Így állt a parton, vörös kendővel a homlokán, csípőre tett kezekkel, s volt benne valami a vérbosszúból. (236–237.)

Nem. Edgár soha nem tette le az esküt, gondolta Anna. Már a pólyában úgy feküdt, olyan tartózkodó és szemlélődő előkelőséggel, mint az elcsérélt gyermek, akinek ízlése ellen való, hogy kényszerű helyzete ellen tiltakozzon; de soha, egyetlen pillantással, mozdulattal sem egyezik bele idegen környezete szokásaiba. (241.)

S mint ahogy száműzetésből hazatért, előkelő származású kivándoroltak ödöngének az ősök szobáiban, ahol éltek egykor, mintha minden szavukkal a régi ütemet és illemet keresnék, mintha egy fájdalmasan szétzúllott, hajdan jó hírű zenekar újból összeverődött, kissé megkopott és elfáradt tagjai hangolnának, készülve az alkalmi hangversenyre szülővárosukban: így ültek délben és este, a kerek asztal körül, így beszéltek éjjel, Sebestyén óvatos és tapintatos vezénylete mellett, a zöld szobában. (258.)

Egy üvegszekrényben knikebájnt is talált Péter; s mint a régész, aki fáradságos kutatás közben végre meglegli egy elsüllyedt kor csalhatatlan bizonyítékát, egy kősöntyút vagy csörögöt, melynek anyaga és díszítése vitathatatlanul bizonyítja a tárgy származási idejét, diadalmasan mutatta az egybegyűlt családnek, s mind felkiáltottak a lelet láttára, még a botfűlű és színvak Albert is:

- Ó, Lucy! (258–259.)

Jártak a lakásban, mint felfedező úton egy régen porrá omlott városban, melynek oszlopaikat, használati tárgyait, köntösmaradékait egyenként ássák ki a mélyből a kutatók, s óvatos kézzel illesztik össze a törmelékeket. (259.)

2. *Azok a hasonlatok, amelyek a szerkezeti hasonlóság mellett a megidézés direkterebb formáit is alkalmazzák:*

Péter úgy érezte, hogy itt a pillanat, mikor ő is »ki meri mondani«, s a hazaúton, a kocsiban, mely téli erdőn át gurította őket, a behavazott fák között, melyek dermedt és tehetetlen szomorúsággal silbakoltak az út mentén, mint egy régi orosz képen a zsarnok kocsiját őrző testőrök, megragadta az ellágyult, szipogó és nyögdecslő Emmánuel kezét, s halkán kérte: - Kérem, mondja meg, Emmánuel: mi a célja az egézsnek? (70.)

Mínta Péter hűtlenségre készülne, s Emmánuel már tud az összeesküvésről, de úgy viselkedik, mint a zsarnok, aki a tervezett merénylet estéjén is megjelenik az összeesküvők között, s különösen nyájias és kegyes azokhoz, akik vacsora után hurkot készülnek nyakába vetni. (74–76.)

Ebben a pillanatban megszólalt Jósua. Fuvoláját villámgyorsan emelte ajkához, mint egy bérgyilkos a tört. Péter nem emlékezett reá, hogy valaha is ilyen mérgesen szólt volna. Három erős, rikácsoló trillát hallatott, mint a vadmadarak alkonyatkor, mikor köd száll a rétek fölé, a világot nem lehet tisztán látni, sem érteni többé, s félelem és düh érzete lepi meg őket a sziklák között. (90.)

[Edit] Péter ágyába úgy feküdt be, mintha kalandra érkezne, messziről, palotájából, lenn az utcasarkon várja a csukott batár, fekete lovakkal és malaclopó köpenybe burkolt, kürtökkel, hűsleges kocssal. Olyan halkán sugdosott e szobában, mintha tartani kellene attól, hogy szavát meghallja valaki, ittlétét felfedezi a cselédség, s reggelre kitör a lapokban is a botrány. (95–96.)

„[...] ez a belülről előkelő, csendes ember [ti. Emmánuel] olyan alázatosan takarta be pokróccal Edit lábát, mint egy kivándorolt katonatiszt a száműzött hercegnőt, aki külföldön varróműhelyt nyitott, és szolgálatába fogadta apja háziezredének egykori főhadnagyát [...] (97.)

Péter szeretett hajnalban lábujjhegyen átmenni az ilyen üres társalgón, ahol a bútorok selyemszövetét átpácolta az éjszaka a finom dohányfüst s a nők testének és ruháinak nyers illata; az aranyozott lábú márványasztalokon félig üres, talpas poharak állottak, s a levegőben a pezsgő és a hideg füst fanyar szaga úszott, mint egy megzavart dorbézolás után, mikor filozófusok, forradalmárok, bankárok és nők rebbennek szét valamilyen nagyon finom összeesküvésből, a reggel első, figyelmeztető csöngetésére. (118.)

Ő maga, Júlia is olyan lehet az ágyban, mint mohos és dohos várrom egy történelmi táj közepén, gondolta Péter. (118.)

Anna érezte, hogy körülötte mindig egy kissé hideg van. De szürke szemei ködben úsztak; s ez a köd fénylett, mintha messze valahol elkallódott ibolyántúli sugarak, fények, meleg tájak lángolnának mögötte. (219.)

A világ tele van újdonságokkal. A nők, így hallotta Mártától, hajukat csigába göndörítik, mint az erkölcstelen keleti táncosnők kétezer év előtt. (225.)

Úgy élt és növekedett közöttük, mint dajkaságba adott gyermek, akiről csak öreg, száműzött államférfiak tudják, hogy eredete államtitok, és származásának rejtélye a francia udvar nyírott lugasainak homályába vész. (241–242.)

POMOGÁTS BÉLA

Kelet-európai történetek

Vázlat Bodor Ádámról

A hatvanas évek közepén fellépő ifjú erdélyi magyar írónemzedék olyan irányban találta meg útját, amely addig igazából ismeretlen volt az ott kibontakozó elbeszélő irodalomban. Részletekbe menően ismerte a körötte élő, nem ritkán kaotikusnak tetsző emberi világot, a „hagyományos” realista ember- és társadalomrajzzal azonban nem érte be, valamiképpen a tapasztalatok mögé kívánt hatolni, mélyebben kitapintható összefüggéseket, rejtve maradt törvényszerűségeket keresett. Szilágyi István mítoszregényei, Bálint Tibor fantasztikus elbeszélései, Pusztai János groteszk epikai pamfletjei, Sigmond István képtelen történetei tulajdonképpen az általuk érzékelt tapasztalatok mögöttes világát kutatták, szinte mindig azzal a tanulsággal, miszerint nem a tolluk nyomán létrejött ábrázolás visel magán abszurd vonásokat, hanem ennek tárgya, az az úgynevezett „létező szocializmus”, amelynek világa (a maga képtelenségeivel) mára a történelem süllyesztőjébe került, és a mögöttünk lévő két évtizedben fellépő fiatal nemzedékek már valamiféle rémtörténetként, aligha valószínű rémtörténetként ismerkednek meg idősebb pályatársaikkal a ma is a szorongásos lélekállapot bélyegét magukon viselő beszámolóival. A nagyjából közös kelet-európai tapasztalat Romániában még inkább értelmetlen és embertelen volt, mint más kelet-közép-európai országokban: a Ceaușescu neve által fémjelzett romániai zsarnokság – a maga kíméletlenségével és abszurditásával – jóval értelmetlenebb és könyörtelenebb volt, mint az, ami a többi kelet-európai szovjet-vazallus országban volt tapasztalható. Bodor Ádám művei ennek az abszurd világnak a képét mutatják, törvényeit keresik, sohasem rejtik véka alá írójuknak azt a meggyőződését, miszerint a szülőföldjén talált hatalmi, társadalmi, emberi viszonyok szöges ellentétben állnak az ésszerűség és az emberség elemi követelményeivel. Teljességgel dehumanizált és irracionális világrenddel találkozunk írásaiban, ez a világrend nem kíván magyarázatot, legfeljebb bemutatást – ez utóbbira vállalkoztak Bodor Ádám írásai.

Kolozsváron született 1936. február 22-én hivatalnoki-földbirtokos családban. Apja, Bodor Bertalan banktisztviselő volt, 1944-ben Budapesten a Pesti Takarékpénztár és Hitelbank, valamint az Országos Pénzügyi Központ igazgatója lett, s minthogy ismert volt demokratikus elkötelezettségéről, szóba került, hogy a Debrecenben felállított ideiglenes kormány minisztere legyen. Ezt nem vállalta, családjával hazautazott Kolozsvárra, ahol kifosztott villája várta; ez később a Securitate kolozsvári központja lett. Az író kora gyermekkorában megismerte a zsarnoki hatalom kíméletlenségét, édesapját 1950-ben elítélték a Márton Áron püspök ellen folytatott kirakatperben, öt esztendő múltán megrokkanva szabadult. Bodor Ádám a kolozsvári Református Kollégium diákja lett, 1952-ben néhány barátjával, így Palocsay Zsigmonddal és Veress Zoltánnal ifjúsági ellenálló szervezetet (Illegális Kommunis-

taellenes Szervezet) hozott létre, felháborították őket köznapis tapasztalataik, ahogy később minderről *A börtön szaga* (2001) című interjúkötetében beszámolt:

A történelmi háttér ismeretes: pár évvel korábban történt meg a kommunista hatalomátvétel, és javában folyt a leszámolás. A hatalom erejét, erőszakosságát, szigorát minden lehető eszközzel demonstrálta, főleg azzal, hogy tömegesen hurcolt el minden bírói ítélet nélkül, jobbra teljesen véten embereket különböző börtönökbe, bányákba, kényszermunkatáborokba, például követ törni a Duna-csatornához. De ha szükségesnek mutatkozott, egy-egy politikai per megrendezése sem állította különösebb gond elé a hatóságot.

A szervezkedő diákok valójában azokat az elképzeléseket fogalmazták meg, amelyek a Márton Áron-féle tervezetek is, így az önálló Erdély gondolatát, ez ugyanis szabad teret nyithatott volna valamennyi ott élő nép előtt, és egyenrangú nemzetek uniójaként kapcsolódhatott volna mind Magyarországhoz, mind Romániához – illetve mindenekelőtt egy egyesült Európához.

Az illegális diákszervezetet a román hatóságok hamarosan felszámolták, számos magyar fiatal került börtönbe, így Bodor Ádám és barátai is. Kemény megpróbáltatásokat kellett kiállaniuk a szamosújvári és más börtönökben, ráadásul az egykori vasgárdistákból toborzott „kápók” minden alkalmat felhasználtak, hogy megalázzák és megkínózzák a magyar fiatalokat. A fiatal író itt tapasztalta meg azt, hogy a 20. századi zsarnokságok milyen mértékben képesek tönkretenni az emberi személyiséget.

A különböző fázisokból álló tortúra – olvassuk a visszaemlékezésben – addig tartott, amíg a kiszemelt áldozat teljesen megtört, megtagadta múltját, családját, elveit, hitét, úgymond átnevelődött, és önmaga folyamatos gyalázásával minden tekintetben alávetett engedelmességről tett bizonyosságot. Ekkor gondjaira bízták egyik társának átnevelését. Ez rendszerint legközelebb barátja, sorstársa, vagy éppen rokona volt, akivel szemben ugyanolyan módszereket és válogatott kínzásokat kellett alkalmaznia, amilyeneket nemrég ő szenvedett el.

Bodor Ádám szuverén egyéniségét mutatja, hogy a rettenetes testi és lelki tortúrák ellenére személyisége épségben maradt, belső szuverenitása nem tört meg, ellenkezőleg, alkalmassá vált arra, hogy bemutassa és értelmezze az átélt szörnyű megpróbáltatásokat.

Szabadulását annak köszönhette, hogy társa, Palocsay Zsigmond édesapja, akinek Kolozsvár határában neves kertésze volt, időközben állami kitüntetést kapott, és a bukaresti kormány ennek következtében amnesztiában részesítette a fiatalokat. Bodor Ádám ezután gyári munkásként dolgozott, majd beiratkozott a református teológiára, 1960-ban fejezte be tanulmányait, a kolozsvári egyházkerületi levéltár munkatársa lett, 1964 és 1968 között egy másoló-fordító iroda alkalmazottja volt. 1965-ben jelent meg első elbeszélése az *Utunkban*, majd 1969-ben közreadták *A tanú* című novelláskötetét, ettől kezdve folyamatosan publikált romániai magyar és budapesti könyvkiadóknál. *A borbély* című elbeszéléseiből *Forró vizet a kopaszra!* címmel 1972-ben Bacsó Péter, *Plusz-mínusz egy nap* című írásából 1973-ban Fábri Zoltán, majd *A részleg* című elbeszéléseiből 1994-ben Gothár Péter készített filmet. A romániai diktatúra által bevezetett magyar-ellenes intézkedések miatt az író 1982-ben eltávozott szülőföldjéről, és Budapesten telepedett le, a Magvető Könyvkiadó szer-

kesztője lett. 1991-ben a Holmi című folyóirat szépirodalmi pályázatán *Természetrajzi gyűjtemény Sinistra körzetben* című novellájáért első díjat kapott, ennek nyomán jött létre a nevezetes regény. A Holmi szerkesztő bizottságának tagja, 2003-ban Kosuth-díjjal tüntették ki.

Az első elbeszéléskötetet K. Jakab Antal előszava vezette be:

Bodor Ádám novellái a megvilágosodásszerű felismerésnek azzal a kettősségével hatnak ránk, amely Platónnál a megismerés maga: meghökkentenek, mintha sohasem tapasztaltunk volna hasonlót, és megnyugtattak, mintha csak visszaemlékeznénk valamire, amit elfelejtettünk. Valahogy így vagyunk a szerzővel is. Meghökkenünk: hogyan lehetséges, hogy ez a Bodor Ádám a »kísérletezés«, a »szárnypróbálgatás« szakaszát egyszerűen átugorva, egyik napról a másikra a hazai magyar prózairodalom élvonalába emelkedett?

Ezt a hatást csak fokozták a továbbiakban az olvasók elé került írásai: 1974-ben a *Plusz-mínusz egy nap*, 1978-ban a *Megérkezés északra*, 1980-ban a *Milyen is egy hágó* című válogatás, 1981-ben *Zengazur hegység*, 1985-ben *Az Eufrátesz Babilonnál*, majd 1992-ben a *Sinistra körzet* című regény (vagy inkább elbeszélésfüzér) és a *Vissza a fülesbagolyhoz* című, addigi életmű egészéről áttekintést adó kötet. Tárcaelbeszéléseit 2010-ben *Az utolsó szénégetők* című kötetében jelentette meg, 2001-ben *A börtön szaga* címmel az ugyancsak Budapesten letelepedett erdélyi író társ, Balla Zsófia kérdéseire válaszolva tekintette át élettörténetét és adott képet írói munkásságáról, valamint elveiről. Az írói bejelentkezésről vallomást tevő, imént idézett vélemény érvényesnek tetszett a további elbeszélésekre is. Valóban, az írások magától értetődő természetességgel szőtték egymásba a valóságot és a képtelenséget, az élet köznapi folyását és a rémálomszerű eseményeket, a megszokott és a teljességgel szokatlan motívumokat. Igaz, az Erdélyben élő vagy ott jártas olvasó ismerősként mozog Bodor Ádám világában, ismerősek számára a színterek: az átalakulóban lévő régi városok, a havasok alatt megbúvó apró falvak, ismerősek az emberek, akik köznapi gondoljaik szorításában próbálják valahogy elviselhetővé tenni sorsukat, aztán ha kibuggyan belőlük a szó, furcsa emberi drámákat világitanak meg az érdeklődő előtt. Ezek a kisebb és nagyobb drámák alkotják a novellák tárgyi anyagát, nemegyszer groteszk konfliktusokat, amelyeket az író tömör és ötletes előadásmódja olykor még fel is erősít, képtelen helyzeteket teremtve, a közép-európai „abszurd” irodalom hagyományai szerint.

Az elbeszélő hang tárgyilagos nyugalmát és a párbeszéd mozgalmas realizmusát ezek a váratlanul fellépő groteszk fordulatok teszik félreérthetetlenül közép-európaivá. Bodor Ádám történetei mindig pontosan megrajzolt térben játszódnak, szereplőit néhány vonással is plasztikusan ábrázolja, párbeszédei olyanok, mintha az utcán, a piacon, a hivatalban leste volna el őket, az alakot öltő cselekmény mégis nehezen megfoghatóan bizonyul, legalábbis a novellaolvasás hagyományos mód-szereivel. A kronológiai rendre, analitikus lélektanra, drámai kompozícióra épülő klasszikus novellaformát a cselekmény különös sűrítése, a pusztán jelzésekre szorítókozó jellemzés váltotta fel, a történet végső kifejtését az olvasó csak sejtheti. Az abszurdba hajló groteszk történeteknek inkább az atmoszférája igazítja el az olvasót az író szándéka, mondanivalója felől, mint cselekménye, környezetrajza és dialógusai.

Jellegzetes példája ennek az atmoszférikus: sejtelmes és szorongató elbeszélés-módnak a többek által külön is méltatott (ahogy már szó esett róla, filmre is került) elbeszélés, *A részleg*, amely egy elhagyatott, szinte abszurd körülmények között élő büntetőtelepre küldött, bizonyára ártatlan asszony fogságának első néhány napját beszéli el. Az asszonyt, aki valamikor vélhetően kommunista funkcionárius volt, minden indoklás nélkül száműzték a világ végére egy hideg odúba, egy mentálisan sérült vénember társaságába, akitől sem segítséget, sem felvilágosítást nem remélhetett. Jóformán közönyösen fogadja vigasztalan sorsát, mint aki tudja, hogy a hatalmasok akarata ellen úgyszemint tehet semmit. A kiszolgáltatottság, mint a köznapi emberre kényszerített végzet, mondhatni a kelet-európai irodalmak nem egy alkalommal bemutatott jellegzetes élethelyzete, az erdélyi magyar irodalomban például Sütő András, Szilágyi István és mások írásaiban is rendszeresen megjelenik, mögötte nyilván személyes tapasztalatok állnak. A szorongásos elbeszélésről Balassa Péter *Az Enfratesz Babilonnal* című kötet ismertetésében a következőt írta:

A történelmi kiindulópontok világosan érzékelhetők [...]: ötvenes évekbeli retorziók, értelmetlen el- és meghurcolások, amikor az elhurcolók és a népbüfét betiltók sem tudják igazán, mi micsoda, mi miért történik, kik ők; árvaság és terror valahol Romániában, a Duna-delta környékén eltűnt apák, férfiak, széthullott családok. Ez a valóságos élménysorozat transzponálódik későbbi írásainak elbeszélőmódjává [...]

Valóban, a sztálinista terror és különösen a szinte elviselhetetlen romániai zsarnokság embertelen és képtelen atmoszféráját kevesen mutatták meg olyan érzékelhető hitelességgel, mint Bodor Ádám – a kiszolgáltatottság tapasztalatait ő maga is abban a kegyetlen világban szerezte meg.

Az elbeszélések írója mindazonáltal nem maradt meg a személyes élmények körében, „hőseit”, pontosabban esendő alakjait többnyire jelzesszerű, absztrakt térben helyezte el, ezek az emberek sohasem maguk irányítják sorsukat, mindig kiszolgáltatottak körülményeiknek, magának a történelemnek és a hatalomnak, pontosabban mások önzésének vagy rosszindulatának. Epikai absztrakciója mégis más, mint a nyugat-európai abszurd irodalomé: nem az emberi lét eleve adott, mondhatni, sorsszerű képtelenségét próbálja igazolni, inkább a társadalomban és a történelemben terjedő erőszakot, ésszerűtlenséget, a kártékony mítoszokat leplezi le. A közép-európai „abszurd” irodalom tulajdonsága ez, a magyar Örkény István, az ugyancsak erdélyi Páskándi Géza és Szócs Géza, a lengyel Sawomir Mrożek, a cseh Bohumil Hrabal, a román Marin Sorescu műveiből ismerős; ezek az írók nem az emberi lét tulajdonságának tekintik az emberi életet kíméletlenül korlátozó és pusztító képtelenségeket, hanem az emberi történelem bűnös kisiklásának, amelyet a hatalmi érdek, az uralomvágy és a fékezhetetlen erőszak okoz. Ennek a közép-európai abszurdnak a képviselője Bodor Ádám is, midőn kiszolgáltatott hőseiről groteszk képet ad, és szerencsétlen hányattatásaikat nyomon követi. Az abszurditás, itt a közép-európai régióban, mindig is jelen volt a történelemben, és ennek az abszurditásnak volt az ijesztő (és mindmáig tulajdonképpen feldolgozatlan) példája mindaz, ami a magyarsággal az első világháború (majd a nagyhatalmi ítéletet mintegy megismételve a második világháború) után történt. A kétszeres Trianonra gon-

dolok, amely nemcsak az ország természetes egységét számolta fel, nemcsak a magyar kultúra ősi székhelyeit és műhelyeit szolgáltatta ki az új államok sovén hatalmi érdekeinek és indulatainak, hanem a nemzet egyharmadát is idegen és nagyrészt ellenséges uralom alá rendelte. Az erdélyi magyarság kivált fájdalmasan élte (és éli) meg mindezt, ez a történelmi trauma hatja át Bodor Ádám írásait is. Minderre még az is rárakódik, hogy mint áttelepült erdélyi író, Budapesten sem érezhette igazán otthon magát, a nemzeti sérelmekből fakadó szólamszerű „hazafiság” csak elidegenítette mindattól, amit Magyarországon kellett tapasztalnia. Önéletrajzi interjújában olvasom a következőket:

Én Erdélyben is egyenrangú polgárnak és egyenrangú magyarnak éreztem magam. Bár azt sem állíthatom, hogy e szándékkal bizonyos gyakorisággal ne találkoznék. Ám ha én ezzel érzelmileg megpróbálok azonosulni, akkor máris elismerem, hogy létezhetnek nálam magyarabbak, akik ezt velem akár éreztethetik is. A hülyeség, a fennkölt bunkóság, és nyilván a sovinizmus egy bizonyos állapotáról van itt szó: a magyar-magyar sovinizmusról. Ez egy osztódásra hajlamos nemzet tulajdonsága, amelyre a Trianon utáni állapotok meglepő módon, a várhatóval ellentétes módon hatottak. A nemzet egy bizonyos hányada kilencszáz-húsztól fogva kétségtelenül tudatlanabb, gögösebb és üresebb lett.

A nagyromán sovinizmus kíméletlensége mellett Bodor Ádámnak ezzel a Magyarországon tapasztalt, szólamokban kimerülő üres és ostoba nemzetieskedéssel is meg kellett küzdenie.

Mindez természetesen nyomot hagyott írásainak szellemi stratégiáján, az elbeszélésekben érvényesülő látásmódon és prózapoétikán, ennek természetéről, úgy tesszük, Balassa Péter adott érvényes jellemzést. Az imént idézett elemzésében írta:

Bodor Ádám kötetének és egyes darabjainak egyaránt súlya, ereje van, talán nem utolsósorban attól, hogy világában a titok és a mélységes realitás szokatlan élességgel ütközik össze. Ehhez azonban különleges fegyelemre, feszítettségre, sűrítés és arányérzék kivételes keverékére van szükség. Ezekben a novellákban teljes világot, univerzumot kapunk, mégis szűkszavúan, minden mellébeszélés és – manapság ez meglepő – minden szubjektívabb ábrázolási technika nélkül.

Balassa Péter az elbeszélések szerkezeti zártságára és balladaszerűségére is felhívta a figyelmet:

Bodor írálya valószínűleg semmitől sem viszolyog jobban, mint bármiféle értelmezéstől, filozófiától, reflexiótól; csak a világ képét adja, emberi reakciókat és működéseket. Novellisztikája éppen ezért univerzumszerű – nem nyelvi, hanem atmoszférikus és tárgyi értelemben –, mert sikerül az elbeszélés, az elmondás pusztá, kopár fenntartásával, ezzel a pokoli malommal érzékeltetni a kelet-közép-európai táj egyik fő jellegzetességét, hogy eredményes kísérletek folytak és folynak a történelemérzékelés megszüntetésére. A balladisztikus novella ilyen értelmében az archaikus és brutális szabadságnélküliség formája.

Értelmetlennek tetsző köznapi küzdelmek, nemegyszer groteszk konfliktusok, képtelen emberi helyzetek – ezek adják Bodor Ádám novelláinak jellegzetes atmoszféráját. Ilyen atmoszférája van a *Vissza a fülesbagolyhoz* című elbeszélésnek is, ennek cselekménye különben a *Sinistra körzet* nyomasztó világát készítette elő. Szereplői kiszolgáltatott emberek: egyes szám első személyben beszélő narrátora a rendőrségnek tesz kisebb szolgálatokat, egy másik szereplője Musztafa Mukker-

mann, embertelenül kövér német-török kamionsofőr, akit a főszereplőnek meg kellene figyelnie, harmadik szereplője ugyancsak török, Adam Szelim, aki végül egy felrobbanó öngyújtó tragikomikus áldozata lesz. A történet színhelye egy határ menti város, ahol különféle emberek, különféle nemzetiségek, különféle civilizációk találkoznak. És a fülesbagoly? Ez a madár az erdőben él, s az erdő a természetes élet, az egyszerűség, a biztonság szimbóluma: ide vágyik vissza az elbeszélés ismeretlen erők között őrlődő, kiszolgáltatott főszereplője is. Idegenül sodródik a városban, a társadalom kiismerhetetlen labirintusában, de a „fák között jól érzi magát”. A groteszk motívumokból építkező elbeszélést enyhe nosztalgia szövi át: az elveszített belső béke, a társadalmi lét zűrzavarában elérhetetlen biztonság és nyugalom iránt, amely talán csak a természeti létben található, ha egyáltalán megtalálható.

Az idegenség, hogy az egzisztencialista bölcsélet egyik kulcskifejezését használjam: a „világba vetettség” szorongató lelkiállapota hatja át Bodor Ádám mind ez ideig leginkább sikeres regényét: a *Sinistra körzetet*, amely „egy regény fejezetei” alcímmel jelent meg 1992-ben. Hősének tulajdonképpen nincs neve, azaz volt neve valamikor, az azonban irataival együtt elveszett, amikor a politikai száműzöttekkel, az élet hajótöröttével benépesített különleges övezetbe érkezett. Új nevét egy hegyivadász ezredestől kapta: Andrej Bodor. A vezetéknev bizonyára nem a véletlen műve, arra utal, hogy a regény írója valamiképpen azonosságot vállalt szerencsétlen hőisével, aki öt esztendőn át rótt a sinistrai büntetőtelep zezugos erdei útjait, s miután úgy érezte, mindent megtapasztalt, ráadásul száműzetésbe hurcolt nevelt fiát is megtalálta, megszökött egy fagyasztott marhahúst szállító kamionnal. Az ő sinistrai kalandjainak leírása adja a regénytörténetet. Kétségtelenül: szorongató történet, a kiszolgáltatottság, a megalázottság története egyfelől, és az erőszak, a hatalmi önkény históriája másfelől.

Sinistra erdős és hegyes vidék, valahol a Kárpátokban, a román–ukrán határon: elhagyott táj, barátságatlan, a regényben szüntelenül ős és tél van, mindig esik az eső, fú a szél, havazik. A körzetben összetört életű és megroppant gerincű emberek élnek, valamennyien magányosak, különcök, remeték. Erdőkerülő, útkaparók, az állami medvenevelő telep alkalmazottai, hideg főtt krumplival és répával táplálkoznak, denaturált szeszt kortyolgatva melegítik fel fázós tagjaikat, előbb persze faszé-
nen vagy valami rongydarabon szűrik át a veszedelmes italt, hogy ne legyenek betegek. Így is pusztít közöttük a „tunguz náthának” nevezett fertőző betegség, amely a messze ázsiai pusztákról érkezik rejtélyes utakon. A szerencsétlen száműzöttek és a talán még szerencsétlenebb őslakosok fölött a hegyivadászok az urak. „Itt minden a hegyivadászoké – világosítja fel a sinistrai körzetbe érkező Andrej Bodor álnevű álszáműzöttet az egyik őslakos. – Az a hely is, ahol lakni fogsz. Ők gondoskodnak itt a népről.” Ők, pontosabban parancsnokuk, a mindenkori ezredes, először Borcan ezredes, majd Coco Mavrodin. Erdőbiztosok, hegyivadászparancsnokok, élet és halál urai, akik mit sem haboznak, ha úgy látják jónak, hogy a „tunguz náthában” megbetegedett erdőlakókra rá kell gyújtani a kunyhót, legfeljebb jótékonysági cselekedetnek álcázzák a műveletet, és a mindenben kiszolgáltatott száműzöttekkel végeztetik el.

A *Sinistra körzet* nyomasztó világa a 20. század nagy politikai ellen-utópiáinak rokona. Azoknak a kasszandrai jóslatoknak vagy éppen tapasztalati tényekre épülő szorongásos vízióknak, amelyek a diktatórikus társadalmak veszedelmeire hívták fel a figyelmet. A kiszolgáltatottságra, az elidegenedésre, a törvényekkel nem szabályozott totalitárius hatalom irracionális következményeire. Kafka *Kastély*a, Huxley *Szép új világa* vagy Orwell 1984-e voltak ilyenek vagy éppen a mi irodalmunkban Szathmári Sándor *Kazochiniája*, Déry Tibor *G. A. úr X-ben*je, Karinthy Ferenc *Epepéje*. Mindegyik a totalitárius társadalmakat (a fasizmust és a kommunizmust) jelezte előre és leplezte le. Bodor Ádám *Sinistra körzete* sok tekintetben hasonlít hozzájuk, leginkább abban, hogy ez is a teljesen hitelesnek tetsző, apró valóságmozzanatok egymásra halmozása által hozta létre a szorongató irrealitás súlyos légkörét. Ezt a légkört tették azután még nyomasztóbbá a regény szürreális motívumai, például Borcan ezredes bőrből készült esernyője, amely gazdájának váratlan kimúlása után éjszakánként mint súlyos denevér szálldos Dobrin City sötét egén. Vagy a kegyetlenség módozatai, az erőszakos halál rafinált változatai: a történet egyik hőstét be-deszkázzák, nehogy továbbadja a kórt, egy másik szereplő karóba húzza magát, másokat felgyújtanak.

A Sinistra körzet mégis más, mint Kafka mitikus vagy Orwell racionalizált anti-utópiája. Mondhatnám, jellegzetesen román, pontosabban Ceausescu-korabeli. Mindezt nem pusztán a regényszereplők által viselt román, ukrán, magyar nevek (csupán néhány példát idézek fel: Puju Borcan, Elvira Spiridon, Aranka Westin, Izolda Mavrodin, Béla Bundășian, Nikifor Tescovina, Cornelia Illafeld és így tovább) teszik, nem is a geográfiailag körülhatárolható és azonosítható színhely: a Kárpátok hegyei, a Tisza, a ruszin határ, hanem elsősorban a regény által felidézett atmoszféra, társadalmi légkör és politikai szokásrendszer. Ennek a rendszernek valóságos „liturgiája” és „folklorja” van: egy sajátos (az idősebb magyarországi vagy romániai olvasók körében bizony jól ismert) „kultúra”, amelynek törvényeit, rendjét, lelki folyamatait az erőszak és a hazugság szabja meg. Sajátos „ellenvilág” épül ennek nyomán, olyan világ, amelyben a legkevésbé sem érvényesülnek azok a hagyományok, értékelvek és erkölcsi normák, amelyek az „emberi lényeket” teszik. Erre a különleges világra ugyanakkor nem a kirívó kegyetlenségek, nem a tobzódó erőszak a jellemző, nem is a titokzatosság vagy a rafinéria, azok a jellegzetességek, amelyeket a náci vagy a kommunista rendszerek erőszakos működését leleplező regények olvasója korábban megismert. Inkább a primitívség, az általános sivárság és bornírtság, a lélekölő unalom, az, hogy mindenki, nemcsak a száműzöttek és az őslakosok, hanem a foglárók, a hegyivadászok, a „gúnároknak” nevezett civil fogdomegek, sőt az ezredesek is csupán vegetálnak, még hozzá az emberi létezés alsó szintjén. Igazi emberi élet, értelmes munka, valamicske halovány remény itt nem jut senkinek. Bodor Ádám regénye – elbeszélésfüzére – így vált egy térben és időben meghatározható kelet-közép-európai rémálommá: a Ceausescu-féle kommunista diktatúra nagyszabású és hiteles epikus metaforájává. Metaforává, amelynek érvényességét a romániai diktatúra csúfos bukása sem szüntette meg.

A *Sinistra körzet* szorongató epikai világa: a romániai kommunista zsarnokság hiteles ábrázolása – a korábbi, hasonló témájú elbeszélések után – valóban kijelölte írójának előkelő helyét a kortárs magyar elbeszélő irodalomban. Tekintélyes szakirodalmi visszhangot keltett, Bodor Ádám munkásságát kismonográfia dolgozta fel, külföldön is sikert aratott: német, francia, olasz, norvég, dán, bolgár, szerb fordításban is az olvasók kezébe került. A következő regény: *Az érsek látogatása* (1999) valójában ugyanazt az elhagyatott és kiszolgáltatott világot mutatja be, mint a száműzöttek sorsát bemutató regény, csak hogy a történet idején, azaz a kommunista rendszer bukása után már nem a korábbi rendőri apparátus tartja kezében az emberi sorsokat, hanem az ortodox egyház néhány vezetője, akik különben azonosak a korábbi titkosrendőrség tagjaival. Az emberi kiszolgáltatottság, a hatalmasok dölyfössége egyébiránt ugyanazokat a kíméletlen társadalmi viszonyokat mutatja, mint amelyeket a korábbi regényben megismertünk. Az író ez idő szerint legújabb munkája, *Az utolsó szénegetők* (2010) című tárcagyűjtemény úgyszintén Bodor Ádám szorongásokkal küszködő hősei köré vezet, rövid rajzokban mutatja be a reménytelenül küszködő emberi sorsokat, a kiszolgáltatottság és a hatalmi önzés szomorú példáit, a rövid, nem egyszer abszurd és gyakran költői történeteket elégikus érzés hatja át.

Nem lehetne azt állítani, hogy az a történelmi szorongás, amely korai írásai óta áthatja munkásságát, idővel enyhült volna: Bodor Ádám ma is meglehetősen sötéten ítéli meg társadalmi tapasztalatait, és ma is a mítoszok látásmódjával és nyelvzetén értelmezi őket. Írásait és nyilatkozatait nem a bizalom, inkább a szorongás hatja át, és figyelve a hazai, illetve az erdélyi eseményeket, ez a szorongás csak erősödik, különös tekintettel a korszakos nemzedékváltás várható következményeire. A fent idézett önéletrajzi interjújának végén olvashatók a következők:

Nem az asszimiláció rémétől tartok, sokkal inkább attól, hogy az a társadalmi közeg, amelyben ma az erdélyi magyarság él – túl politikai érdekeken, mesterségesen gerjesztett indulatokon –, egyszer csak valóságosan is elridegül, és irántunk ez az új nemzedék természetes indíttatásainál fogva is érzéketlenné és idegenné válik. Akkor pedig nincs többé maradás. Érzelmileg a kirekesztettség tudatával nem lehet megmaradni, sem tisztességgel helytállni. A megmaradás, a méltóságteljes túlélés távlatait csak kiegyensúlyozott gazdasági és társadalmi viszonyok között lehet elképzelni, egy sokkal érzékenyebb partnerség körülményei között. Egymás érdekeinek, értékeinek megbecsülése, kölcsönös tisztelete csakis harmonikus egzisztenciális és morális viszonyok között lehetséges, olyan fokú stabilitásban, amelyben az ember saját sorsával már annyira elégedett, hogy fogékonyvá válik szomszédja mássága, sajátos intézményei iránt, sőt közelségének, mint tulajdon gazdagságának örülni is tud. Jelenleg minden jel arra mutat, ettől mérhetetlen távolságra vagyunk.

PARÁDI ANDREA

Kosztolányi-versek Csáth Géza füzetében

Örvendetes módon kutathatóvá vált Dévavári (Dér) Zoltán értékes gyűjteményéből egy füzet, mely verseket, terveket, novellákat, esszéket tartalmaz Brenner József (Csáth Géza) kézírásával.

A kéziratot a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattára őrzi, de magántulajdonban van, s Beszédes Valériának, Dévavári özvegyének köszönhetően az MTA–ELTE Hálózati Kritikai Szövegkiadás Kutatócsoport számára immár hozzáférhető.

A füzetben található Kosztolányi-versek ismertetését azért is tartom sürgetőnek, mert műveinek kritikai kiadássorozatában tavaly megjelent az első műfordításokat tartalmazó kötet,¹ s már a latin és olasz műfordítások előkészítő munkálatai folynak, nem is beszélve *A szegény kisgyermek panasza*i ciklus sajtó alá rendezéséről, így nem érdektelen, ha egy-egy vers, versfordítás újabb szerzői variánsa, esetleg eddig nem közölt szöveg bukkan elő.

Köszönettel tartozom Arany Zsuzsának, aki a kéziratot már 2005-ben lefotózta, annak betűhű átírását elkészítette, s az anyagot a rendelkezésemre bocsátotta.² Az ő átírását vettem át és javítottam, majd egészítettem ki lábjegyzetekkel, így az esetleges szöveghibákért természetesen engem terhel a felelősség.

Külön nehézséget okozott magának a kézírásnak az azonosítása, mivel a füzet elején található Kosztolányi-versek egyszerűen *Kosztolányi Dezső* vagy *Kosztolányi* névvel vannak szignálva, nincs jelölve sem a forrásuk, sem a másolás ténye. A kézírás duktusa mutat bizonyos hasonlóságokat Kosztolányiéval az 1900-as évek elejéről, ezért felmerült az a gondolat is, hogy a kötet autográf verseket tartalmaz. Elképzelhetőnek tartottam, hogy Kosztolányi bemásolta verseit Csáth füzetébe, aki a versek után saját műveit, vázlatait jegyezte föl. Azonban a kézírást összevetve a század első évtizedéből való levelekkel³ és kéziratokkal szinte bizonyossá vált, hogy a Kosztolányi-verseket Csáth Géza másolta be füzetébe autográf kéziratokról (melyeket unokatestvére esetleg levélben küldött a számára) vagy már nyomtatásban való megjelenésük alapján. A versek után található aláírások közül viszont néhány tekinthető autográfnek is (például a 9. lapon lévő szignatúra a *Holdfény* című fordítás alján).

¹ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Spanyol műfordítások*, s. a. rend. VÉGH Dániel, szerk. JÓZAN Ildikó, Pozsony, Kalligram, 2011 (KOSZTOLÁNYI Dezső összes művei 4).

² Munkacíme: *Kézírt anyagok (szövegek, kiadások, szövegváltozatok) Dér Zoltán tulajdonából* (Szabadka, 2005. december)

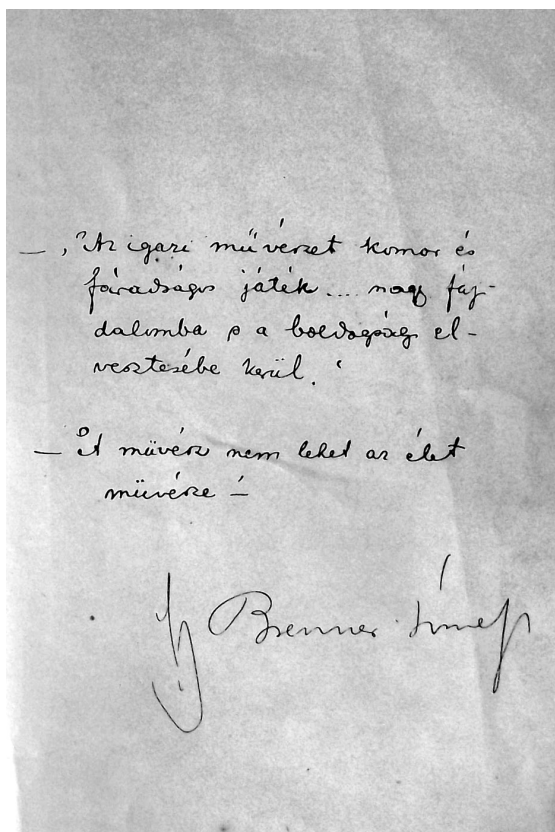
³ KOSZTOLÁNYI 1906 és 1910 között Horvát Henriknek írt leveleit (lelőhely: PIM, Kézirattár, jelzet: V. 2298/2-8) és az 1901-es keltezésű, Goethe *Mignon* című műfordításának kéziratát vizsgáltam (fotómásolatban megjelent: DÉR Zoltán, *Az első műhely. Kosztolányi Dezső önképzőkori évei*, Szabadka, Életjel, 1970, 13–14).

Az azonosítást tovább nehezítette az anyag heterogenitása; a javításokat alig tartalmazó, ezért bizonyosan másolt, letisztázott verseket többszörösen javított, áthúzásokat, vázlatos bejegyzéseket tartalmazó vegyes formájú szövegek követik, melyek a sietős, kapkodó írás miatt szinte más kéz nyomának tűnnek.

A szóban forgó füzet kis alakú, mérete 12 x 19 cm. Három részből van összefűzve, az első két rész 10 x 2 lappárból (40 lap), a harmadik rész 8 x 2 lappárból (16 lap) állt eredetileg, ám ebből 4 lapot kivágtak, így most a füzet 52 vonalas lapot tartalmaz. Ezeket elől és hátul egy-egy sima formátumú (vonalazást nem tartalmazó) előzéklap védi, kívül pedig a fekete aprókockás borítófedél, melyen kék tintával, csupa nagybetűvel nehezen kibetűzhető felirat áll:

TERVEK
ÉS KÉPEK [?]
[...]⁴

Az első előzéklapon fekete tintával, apró betűkkel két mottó olvasható:

A vázlatfüzet címlapján lévő mottó - Brenner József (Csáth Géza) jegyzetfüzete, Magántulajdonban

⁴ A szögletes zárójelben lévő kérdőjel bizonytalan olvasatot, a három pont olvashatatlan szöveget jelöl.

– ‚Az igazi művészet komor és
fáradtságos játék.... nagy fáj-
dalomba s a boldogság el-
vesztésébe kerül.‘

– A művész nem lehet az élet
művésze –‘

ifj Brenner József⁵

Az oldalak be vannak számozva (fekete tinta), ahol nincs számozás, azt külön fel-
tüntettem.

A füzet (2. oldal) Kosztolányi egyik saját versével kezdődik, mely *Éjjélkor* címmel
jelent meg a *Négy fal között* című kötetben.⁶ Réz Pál 1906-ra keltezi,⁷ s a nyomtatás-
ban megjelent szöveghez képest a füzetbeli változat néhány helyen eltér. Feltehető,
hogy Csáth Géza kéziratból másolta a verset.

– Éjjél –

Fülemben cseng egy kábító komor szó
Csillagtalan fullasztó éj időn
S ágyam szorít⁸ mint egy fehér koporsó
Vérem kavargó örvénybe rémitőn.

Égő szemmel búsan feltekintek
Görcsös gomolyba hullámszik velőm
S érzem, hogy álmodom ezt sorra mindet
Azt is, hogy ott nyögök most szenvedőn

Fejem mint egy halott tagját fogom
Tapintom a szám,⁹ szemem homlokom
Mint vészharang ver dobbanó szívem

Gyertyát gyújtok; szobám sötétjében
Kacagva, sírva füstgomolyba tűnő
Vészfellegen¹⁰ ül egy bús kékszemű nő.

Kosztolányi Dezső

⁵ A kézirat szövegét betűhű átírásban közlöm, a központosítást, helyesírási sajátosságokat megtartva. Az
elírásokat, tollhibákat javítom, de lábjegyzetben mindig közlöm. Szögletes zárójelben a szövegközlő
megjegyzései, a lábjegyzetekben dőlt betűvel szedve a kézirat szövege olvasható.

⁶ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Négy fal között. Versek*, Bp., Pallas, 1907, 72; sajtóban: *Bácskai Hírlap*, 1907.
október 20., 5. – Vö. KOSZTOLÁNYI Dezső *napilapokban és folyóiratokban megjelent írásainak jegyzéke 2.*
Határon túli lapok 1. Bácskai sajtó anyaga, szerk. ARANY Zsuzsanna, Bp., Ráció, 2009, 121. tétel, 56. –
Online változat: <http://kosztolanyioldal.hu/sites/default/files/biblio-2-kd.pdf> [2012. 02. 16.]

⁷ KOSZTOLÁNYI Dezső *összes versei*, s. a. r. RÉZ Pál, Bp., Osiris, 2000⁴, 45.

⁸ A szó utólag, ceruzával beszúrva a sor fölé.

⁹ Az *m* betű *j*-ből javítva.

¹⁰ Ceruzával javítva, először: *Vészfellegeken*.

A 3. oldalon Kosztolányi egy verse és egy műfordítása található. A versek először Dévavári (Dér) Zoltán közlésében¹¹ jelentek meg, az elsőt Réz Pál is közreadja a *Zsengék, hátrahagyott versek* között, s 1905-re datálja kérdőjellel.¹² Kosztolányi valószínűleg nem adatta ki őket, legalábbis egyelőre nem leltem nyomát. Elképzelhető, hogy kéziratban maradt, bár ennek ellentmond az a levél, melyet minden bizonnyal Csáthnak írt Bécsből 1904/05-ben.¹³ Ebben a levélben ugyanezt a versét és versfordítását küldi unokaöccsének, nem lehet véletlen, hogy épp ebben a sorrendben. Az első vers szövege csak központoszásában tér el a füzetbe másolt versétől, Réz Pál a levél központoszását veszi át, némi javítással (ez persze nem jelenti azt, hogy ez a levél volt a forrása). A Heine-fordítás szövegében már található lényegesebb eltérés is, ezért lábjegyzetben a levél szövegvariánsát is közlöm. A javítások alapján feltehető, hogy Csáth forrása a levél volt.

A visszhang románca.

– Szeret-e? – kérdezi a lány,
És szól a hang a bércfalán:
– Szeret!, szeret, szeret.

– Szeret-e? – kérdezi a lány
S hang nem felel a bércfalán
Csak csönd, csak néma csönd.

Szeret-e? – újra kérdezi
S a csöndesség felel neki:
– Halál, – halál, halál.

Kosztolányi

¹¹ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Mostoha: és egyéb kiadatlan művek*, bev., jegyz. DÉR Zoltán, (Újvidék) Novi Sad, Forum, 1965, 127.

¹² KOSZTOLÁNYI Dezső *összes versei*, i. m., 519–520.

¹³ [KOSZTOLÁNYI Dezső levele vsz. Csáth Gézához. Bal felső sarokban ceruzával: 1904–5 Bécs.] Kedves öcsém! Vedd ezt a két költeményt s ennek fejében az istenre kérlek, küldd már el a Deák munkákat.

A visszhang románca. [... ..] A Heine költeménye pedig itt van

Hegy visszhang./ / Csüggedt lovas megy csendesen./ Halkan, busan üget./ „A kedves karja vár ma rám/ Vagy tán a sirüreg?/ S hang szól a bércfalán/ A sirüreg”./ / S tovább megy a csüggedt lovag/ Az arca oly komoly/ bús komoly/ „Ifjan főd el a bús lepel/ S alatta csönd honol.”/ A bérci hang felel/ „Ott csend honol.”/ / S csak mén a csüggedő lovas/ Arcán köny látható./ „A béke vár reám alatt/ A néma sirba jó”/ S felel reá a hang/ „A sirba jó.”

Mellesleg megjegyzem én is ezt tartom. Ez a legnagyobb igazság! Dezső. [ARANY Zsuzsa átírásában közlöm, a *Kézírtatos anyagok*... munkacímen említett kéziratából, a 25. oldalról.]

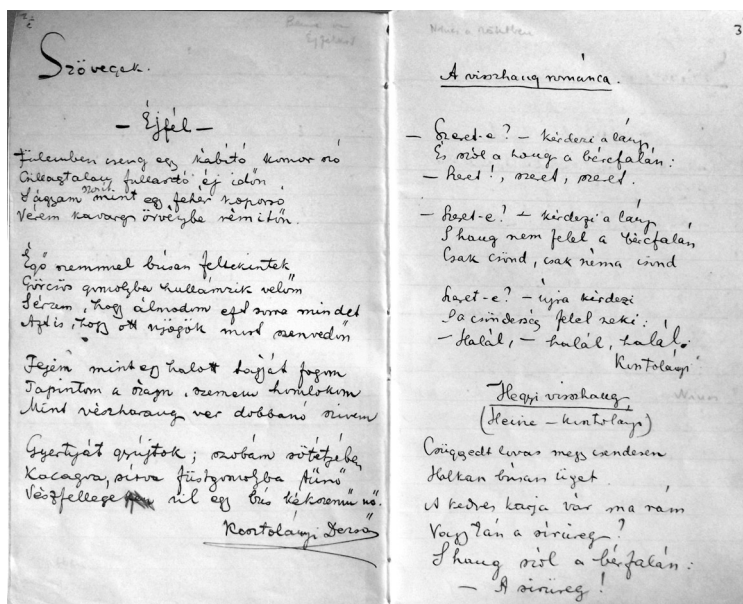
Hegyi visszhang.

(Heine – Kosztolányi)

Csüggedt lovas megy csendesen
Halkan búsan üget.
A kedves karja vár ma rám
Vagy tán a sírűreg?
S hang szól a bércfalán:¹⁴
– A sírűreg!

S tovább megy a csüggedt lovag
(S tova üget a bús lovag)¹⁵
Az arca oly komoly
– Ifjan föld el a bús lepel
S alatta csönd honol –
A bérci hang felel
– Ott csend honol! –

S csak mén a csüggedő lovag,
Arcán kín látható
– A béke vár reám alant
A néma sírba? jó!
S felel reá a hang:
– A sírba jó!¹⁶

Kosztolányi versei
Brenner József írásával

¹⁴ A kéziratban tollhiba: *bérfalán*.

¹⁵ A zárójelben lévő mondat az előző sor javítása is lehet, talán Csáth Géza javaslata (?). A következő versszakban ismétlődő *csüggedő* szó indokolná a változtatást.

¹⁶ A kéziratban aláhúzott szövegek a jelenlegi szöveggözlésben kurzívvá szedve.

Az 5. oldal egy eddig ismeretlen, valószínűleg Kosztolányi tollából származó fordítást tartalmaz. Az eredeti vers szerzőjét eddig nem sikerült azonosítani.

Dal.

Add ide lányom a gitárod!
Hadd dalolok új dalt neked,
Új dalt, amely forró szívemhez
Csábítsa hűvös szivedet.

Add ide lányom a kehelyt
Hadd igyam nagyszerűt belőle
Ha ajakamhoz¹⁷ emeled¹⁸
pezsgő¹⁹ lesz nekem a lőre.

Add ide lányom ajkadat
Hadd csókolom véresre szádat
Hadd csókolom lelkedbe azt,
Hogy meghalok és hogy imádlak.

Caesare [...] ²⁰

A 6-8. oldalon szintén a *Négy fal között*ből ismert, ám ott *Tűz* címmel megjelent vers szerepel jelentős szövegváltozatokkal.²¹ Réz Pál 1904-re datálja a keletkezését.

A tűzoltók

– Kosztolányi Dezső

Midőn mindenki már ágyába tér
Csendesül a lármás ucca, tér
Őrült zsvajjal, nyargalászva furcsán
Rohan tovább a csendes éji uccán
A tűzkocsi a rémes éjfogat
S dagadt nyakakkal fújnak a lovak.²²

Riad az ember reszket és előjön²³
És szivdobogva néz ki a redőkön.
– Tűz van! kiáltja mindenik torok.
S előtte a vad zürzavar forog.
Sodrott kötél szivattyú csáklya balta
Remeg a fáklya fényű zürzavarba.
A vészre szánt csákós, nyakas alak
Égő szemével a homályba hat

¹⁷ Ceruzával javítva, először: *ajkamhoz*.

¹⁸ A szó előtt áthúzva: *be*.

¹⁹ A szó előtt ceruzával áthúzva: *Úgy*.

²⁰ Utólag, ceruzával írt bizonytalan olvasatú szerzői név: *Toln/Tohn/John* [?]

²¹ Elsőként a KOSZTOLÁNYI Dezső, *Mostoha* című kötetben jelent meg (i. m., 134.).

²² A *k* betű *g*-ből javítva.

²³ Először: *reszketőn előjön*.

És szíve társíval összedobban
Egy reszkető és kéjes borzalomban
S rémlik szemüknek a sötét borúbol
A láng, a már füstfogta drága butor,
A nő, ki tördeli fehér kezét
A rémülő kiáltás szerteszet²⁴
S létrára mászás megfeszült inakkal.

Az üldözött ló²⁵ vad haragba nyargal
Fehér fogával a zablát harapja
Bósz orrlyukát dagasztja tűzharagja,
S a míg a kúrthang az éjet bejárja,
Miként a tűz sikongó vészmadárja
A már habos ló édes kéjét érez.

A lángvihartól az ég alja véres.

A kőkockákon ők tovább rohannak
De még soká hallszik visszhangja annak.
Az ember áll ott álmosan tekintve,
A könnyű széltől megleng vékony inge.
Aztán remegve hült ágyába készül
És álmodik a tűzről, a lidércről.

A 8–9. oldalon ismét műfordítás található: Paul Verlaine versét 1905-ben nyomta ki a Bácskai Hírlap,²⁶ kötetben a *Modern költők*ben jelent meg, jelentős szövegváltozatokkal, *Febér hold* cím alatt.²⁷ A szöveg lábjegyzeteiben megadom a Bácskai Hírlap variánsait, a kötet változatát nem közlöm, mivel az újabb kiadásokban is elérhető.

Holdfény

(Paul Verlaine)

Fehér a hold,
Némán dereng,
Súg a hajolt
Ág zengve lent;²⁸
Szavát lesem...

Ó édesem!

²⁴ A kéziratban tollhiba: *szerteszet*.

²⁵ Az / betű *b*-ből javítva.

²⁶ Paul VERLAINE, *Holdfény*, ford. KOSZTOLÁNYI Dezső, *Bácskai Hírlap*, 1905. január 8., 1. (Vö. *Kosztolányi Dezső napilapokban és folyóiratokban megjelent írásainak jegyzéke* 2, i. m., 153. tétel, 64.

²⁷ *Modern költők. Külföldi antológia*, szerk. és ford. KOSZTOLÁNYI Dezső, Bp., Révai, 1914, 139. – A jelenlegi szövegvariánst Dér Zoltán is közölte: KOSZTOLÁNYI Dezső, *Mostoha*, i. m., 131.

²⁸ [A Bácskai Hírlapban – a továbbiakban BH –] *Ág zengve fent*.

A tiszta tó
Száz árnyat úz,
Rajt' látható
A barna fűz.
A szél zokog...

Fel álmodók!

Erős szelid
Elernyedés
Száll most le itt²⁹
S foszol, enyész³⁰
Halk fény ömöl...

Gyönyör, gyönyör...³¹

Kosztolányi [?] ³²

A következő oldalakon (10–11.) található vers *Gyilkosok* címmel megjelent a *Négy fal között*ben, Réz Pál 1906-ra teszi a keletkezését. A füzetbeli változat jelentős szövegeltéréseket ad.

A gyilkosok.

Jelige: „Übermensch”

Állnak komor homlokkal félve sorba
Mint elfogott nemes vadállatok
S birkóznak a valóval fogvicsorgva
Merev feszült ajkkal hazudnak ott.

Szemükben égő olthatatlan³³ örvény,
Arcuk fakó de nem könnyharmatos
S mellükre Themis³⁴ enjővolta örvén
Hízott, fehér lábával rátapos.

Dicső erő,³⁵ űznek, bömbölve marj hát
Csavard ki csak a festett szajha kardját
Hajrá! ... a mérleg serpenyője kong.

Cibáljátok köpennye szegletén!
Ha nincs erőtök majd segíték én
A boldog örült, ki mindent leront.

²⁹ [A BH-ban:] *Repül le itt.*

³⁰ [A BH-ban:] *S terjeng, enyész.*

³¹ [A BH-ban:] *Ó kéj, gyönyör!*

³² Nehezen olvasható aláírás.

³³ A kéziratban tollhíba: *olthatlan*.

³⁴ **Az igazság istennője kit mérleggel és karddal ábrázolnak.* [Csáth Géza jegyzete a kéziratban.]

³⁵ A kéziratban értelemzavaró vesszőhiány van, ezért kivételesen javítottuk a központozást.

A további oldalakon ismeretlen szerzőségű vers áll, melyet Dévavári (Dér) Zoltán³⁶ Kosztolányi átköltéseként közölt. Egy levél szerint³⁷ Sztrókay Kálmán gyöngécske poémáját dolgozta át, de így sem lett igazán meggyőző a végeredmény.

Az utcán.

Tavaszi lehe repdes ide oda

a nagy – s most vidám – paloták között;³⁸
a kék ragyogó ég vidáman köszönt
minden embert, kik járnak szürke gondba.

—
A kőkockák fölött hangos zugás kél:
a³⁹ lelkekbe leszáll most a tavasz
Halk⁴⁰ sóhajjal súgja: virágot szakassz!
... A rétekről bekóborol a szél.

—
Majd gondfelhő ül a vidám homlokra.
Tova siet a sokaság zajongva.
Dolgozni kell most az öröm helyett!

—
Egy ember vált ki csak a nagy tömegeből;
egész⁴¹ teste gyönyörben összerездül
... a melle tűzben ég s zihálva törtet
ki a szürke gondjain keresztül.

—
S a vére isteni nagy kedvre pezsdül.

—
A költő az⁴² ne bántsa senki ötét.

A következő lapon Csáth Géza verse *A faluból* [sic!] címmel sok törléssel és javítással (14–15. o.), majd ceruzával írt ötletek, vázlatok (13. o.).

A 16. oldal műfordítása ismét tisztázatlan maradt fenn, nagy valószínűséggel Kosztolányi a szerzője, bár nincs jelölve. Kötetben, periodikában tudomásom szerint nem jelent meg.

Májusi dal⁴³

Jer, hí a május fénye, lángja,
Hí a virulás;⁴⁴ jer velem!
Oh fénybe lángba, virulásba
Borítson bűvös szerelem!

³⁶ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Mostoba*, i. m., 149.

³⁷ *Uo.*, nincs pontos hivatkozás.

³⁸ A kéziratban tollhiba: *között*.

³⁹ Előtte áthúzva: *A lel*.

⁴⁰ Először: *Halkan*.

⁴¹ A szó előtt áthúzva: *Egész*.

⁴² Utólag a szó után fölülről beszúrva, majd végül törölve: *dalol*.

⁴³ Ceruzával beszúrva az oldal jobb felső sarkába: *A kedv eltulajdonítása*.

⁴⁴ Az *u* betű *a*-ból javítva.

*

Jer ittasulj meg velem újra
A vágyak lázas ünnepén!
Ne intsen őszi rémek újja
Míg üdvöt esdek tőled én.

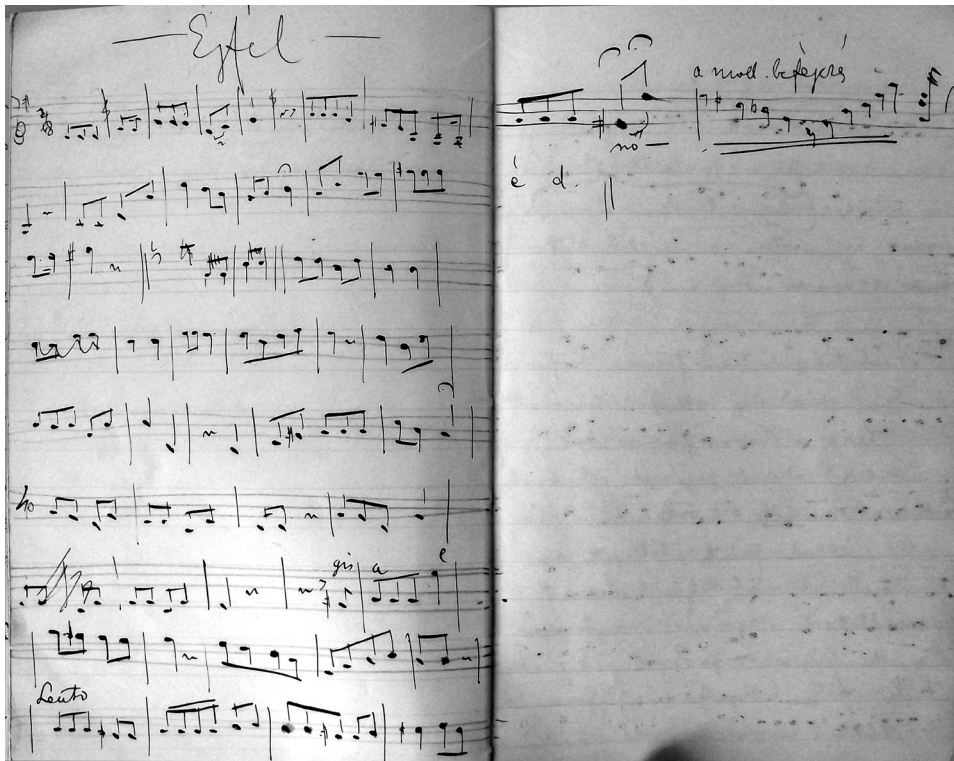
*

Hol minden csak kéjért sovárog,
Feledve multat és jövőt:
Aláhanyatló⁴⁵ lepkepárok
Sorsáról⁴⁶ az álmot ne szódd.

*

Gyönyört sugárzó nap tüzébe
Szeretnék szállni veled én
S elégni – soha ősz nem érve
Szerelmes május idején.

Gabrielle [I] D'Annunzio

A 89. kéziratoldalon Brenner József szerzeménye

⁴⁵ A kéziratban tollhiba: *Aláhanyatlo*.

⁴⁶ A kéziratban tollhiba: *Sorsárol*.

A további oldalakon Csáth vázlatos gondolatait, novellakezdeményeit, értekezéseit találjuk az alábbi címekkel: 20–29.: *A Kossuth nóta* [Csáth Géza esszéje, zenei téma]; 30–36.: *Különböző mesék. I. A festő és a madarász, II. A szürke csarnok, III. A gróf, IV. A lányfej*; 38–39.: *A biciklista*; 40–42.: *Az ő baja*; 44–48.: *Az erdőben*; 50–51.: *Vasúton*; 51–55.: *Álmaimból I, II, III*; 56–59.: *Józsika*; 60–67.: *Jézus – a festő*; 68–72.: *A pásztor*; 72–74.: *György doktor*; 76–84.: *Mit is akartam mondani?*; [négy lap kivágva] 86.: *Foglalat* [értekezés vázlata hat pontban]; 88–89.: *Éjjél* [című dal kottaképe]; 90–93.: *A gyilkos meg a fia, A közösség*; 94.: [vázlatok]; 96.: [vázlatok]

Lelet egy legendás könyvtárból

Lakatos István (1927–2002) költő, műfordító, az Újhold folyóirat, majd négy évtizeddel később az Újhold Évkönyv egyik szerkesztője ismert és megszállott könyvgyűjtő volt. Könyvtáráról legendák és anekdoták keringenek. Halála, majd az őt néhány hónap múlva követő felesége halála után a könyvtár sajnálatos módon és nagyon gyorsan szétszóródott. Mivel Lakatos katalógust nem készített, tartalma mára már rekonstruálhatatlan. Nyomtalanul azonban mégsem tűnt el. Részben szemtanúk elbeszélései alapján lehet információkhoz jutni. Egybehangzóan állítják, hogy a könyvtár páratlanul gazdag és színvonalas volt. Különösen a klasszika-filológia tárgykörébe eső rész színvonalát dicsérik, ami a Vergiliust fordító Lakatos esetében éppen nem meglepő.

amikor börtönbe kerültem, küldött perköltségeimre 500 Ft-ot / L. J.

Az utalvány szelvénye Lakatos jegyzetével

Lakatos István könyvei antikváriumokba (sajnos használt-könyv-kereskedésekbe is) kerültek, meg könyvárveréseken bukkantak, bukkannak fel. Így kisebb-nagyobb részletekben gyűjtőkhöz vándorolnak. Ha a gyűjtők összefognának, a könyvtár jelentős részét adatolni lehetne.

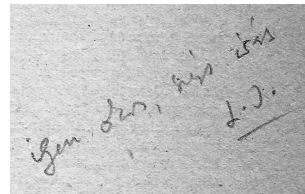
Lakatosnak kedves és hasznos szokása volt könyveibe helyenként jelöléseket, bejegyzéseket tenni, esetenként különböző kapcsolódó dokumentumokkal felszerelni (szaknyelven „grangerizálni”), amiért az utókor és a gyűjtő nem lehet neki eléggé hálás. Tette ezt Basch Lóránt neki dedikált tanulmányával is (*Adalék az Ady-Babits kérdéshez*, különlenyomat a *Studia Litteraria* 1964. évi kötetéből, Debrecen, 1964). Mellé-fűzte Basch két másik tanulmányát (*Egy literáris pör története az Irodalomtörténet* 1959. évi 3–4 számából, valamint *Mester és tanítvány*, Kortárs, 1966 február). *A literáris pör...* szintén dedikált, a végén Lakatos megjegyzése: „igen okos, szép írás / L. I.”. A kolligátumba befűz-

te még Basch Lóránt neki címzett gyász-jelentését, s beragasztott egy rövid nekrológot a Magyar Nemzet 1966. április 1-i számából, U. T. (véltetően Ungvári Tamás) tollából. A nekrológ mellé ragasztva található az igazi lelet, ami különlegessé, egyedivé teszi a kolligátumot. Egy pénzesutalvány szelvénye, Basch Lóránt írásával, 500 Ft-ról szól. Rajta jól olvasható postabélyegző, mely szerint Basch 1957. május 9-én adta fel. Alatta Lakatos István jegyzete: „amikor börtönbe / kerültem, küldött / perköltségeimre / 500 Ft-ot / L. I.”.

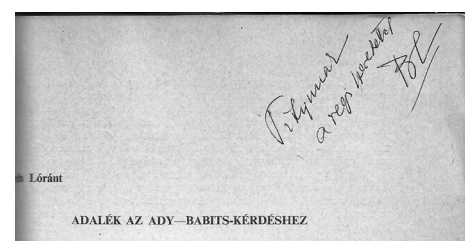

Az Egy literáris pör története dedikációja

Basch Lóránt (ügyvéd, 1885–1966) a Baumgarten-alapítvány kurátora, Babits Mihállyal, majd annak halála után Schöpflin Aladárral. Lakatos István az alapítvány egyik utolsó díjazottja volt 1949-ben. Kapcsolatuk innen könnyen eredeztethető, ám hogyan mélyült, mivé alakult, azt taglalni ezen írás tárgya nem lehet. A kolligátumban található két dedikáció szövege alapján azonban nem túlzás sejteni, hogy Basch a Baumgarten-díj után is figyelt Lakatosra, mi több, kapcsolatuk barátsággá mélyült. („Lakatos Istvánnak / régi barátság- gal / BL” az *Egy literáris pör története* élén és „Pityunak / a régi szeretettel / BL” az *Adalék... előtt*. A „Pityu” megszólítás ebben a kolligátumban minden kétséget kizáróan Lakatos Istvánt jelöli). Az 1956-os tevékenysége

Lakatos István méltató szavai az *Egy literáris pör története* után

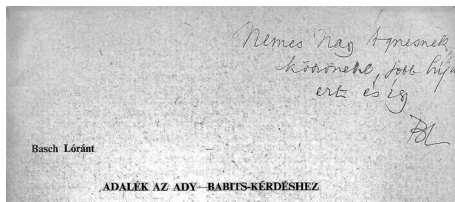

Az *Adalék...* Lakatos Istvánnak szóló dedikációja

miatt bebörtönzött Lakatos Istvánnak perköltségeire pénzt küldeni mindenképp több mint baráti gesztus. Nemes emberi helyállás nehéz időkben.

Basch már a Baumgarten-alapítványt megelőző időkben, tehát 1929 előtt is tevékenykedett Babits Mihály és a *Nyugat* szerkesztősége mellett. Irodalmi érdeklődése és műveltsége, jogi képzettsége, tájé-

kozottsága folytán a *Nyugat* körének nélkülözhetetlen személyiségévé vált. A Baumgarten-alapítvány fennállásának húsz éve alatt végig annak jogi kurátora volt. Kass János így mutatja be őt: „a Baumgartner alapítvány kurátora, ügyvéd, műgyűjtő, Babits Mihály egykori jobbkeze”.¹ S természetesen tanúja a szerkesztők, különösen a jó barát Babits munkájának, küzdelmeinek, részese szakmai és személyes kapcsolataiknak. A Baumgarten-alapítvány felszámolása (1950) után tanúként írja visszaemlékezéseit, irodalomtörténeti jelentőségű tanulmányait. (Ez menti némiképp azon források tévedését, amelyek Basch Lórántot irodalomtörténészként említik). Közben kapcsolatba kerül a *Nyugat* megszűnése, majd a háború befejezése, pontosabban az Újhold idején jelentkező fiatalokkal. S nem csupán Lakatos Istvánnal. Házában „a földszinten albérlőként lakik az ifjú Fodor András és Domokos Mátyás, Lator László

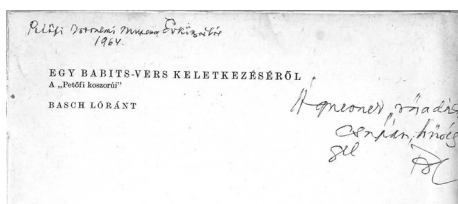

Az *Adalék...* Nemes Nagy Ágnesnek szóló dedikációja

gyakori vendég náluk”.² Nemes Nagy Ágnesnek (aki szintén kapott Baumgarten-díjat, 1948-ban) is dedikálja az *Adalék az Ady-Babits kérdéshez* című tanulmányát. A dedikáció szövege: „Nemes Nagy Ágnesnek / köszönettel, jobb híján / ezt és így / BL”.

¹ Kass János, *A kortárs levelei. Negyvenöt év*, Alföld, 1996/9, <http://epa.oszk.hu/00000/00002/00009/kass.html> [2012. 04. 14.]

² *I. m.*

A másik Nemes Nagy Ágnesnek szóló dedikáció

Nemes Nagy Ágnes is hozzáfűzött egy másik, szintén neki dedikált Basch Lóránt tanulmányt: *Egy Babits-vers keletkezéséről*, a Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyvéből, 1964. Itt a dedikáció szövege: „Ágnesnek »ráadásul« / csupán, hűség / gel / BL”. A cím fölött látható forrásmegjelölést szintén Basch Lóránt kézírásának vélem.

Fodor András, már az albérteti idők után, így számol be egy látogatásáról: „Délután Basch Lóránt-hoz vagyunk hivatalosak Domokos Matyiékkel. [...] beadta a *Csillag*-hoz a József Attila – Babits-viszonyról írt tanulmányát. (Olvastam, nem éppen rossz, bárha szemmel láthatóan elfogult Babits javára.)”³ Itt nyilván az *Egy literáris pör története* című tanulmányról van szó, ami eszerint már 1955-ben készen volt, de a *Csillag*ban nem, hanem majd csak 1959-ben az Irodalomtörténetben jelenik meg. S mint fentebb láttuk, a tanulmányról Lakatos Istvánnak lényegesen jobb véleménye volt, mint Fodor Andrásnak. Fodornak abban igaza van, hogy az írás láthatóan elfogult Babits javára. Ám azt se felejtsük el, hogy az ellenkező irányban elfogult írásokkal, a Babitsot méltatlanul ért támadásokkal küzd benne.

Basch Lóránt hatalmas műveltségű, kifogástalan ízlésű, kiváló értékítéletű ember volt. Nem tudom megítélni, hogy fél évszázada megjelent tanulmányai mennyire kerültek be az akkori irodalmi köztudatba, mára azonban meglehetősen feledésbe merültek (sajnos Basch Lóránt személye is). Indokolt volna megfelelő újraközléssel feleleveníteni őket.

Lakatos István gondossága, a szelvény megőrzése, adatolása, pedig lehetővé teszi számunkra, hogy Basch Lóránról ezzel a szép vonással is gazdagabb, árnyaltabb képet alakítsunk ki.

³ FODOR András, *Ezer este Fülep Lajossal*, Bp., Magvető, 1986, 1955. 02. 04-i naplóbejegyzés.

Szemle

Elbeszélés a 19. és a 20. század fordulóján. Narratív párbeszéddek

L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2011, 246 l.

Nehéz helyzetben van a recenzens, amikor megkapja a feladatot, hogy írjon kritikus ismertetést erről a kötetről, ugyanis ezt már elvégezték maguk a kötet szerkesztői, Hajdu Péter és Kroó Katalin, bevezető tanulmányukban. Esetleg elkövetkezett volna a recenziókról írt recenziók boldog kora? Nem kis *geg* lenne, ha ezzel a felkiáltással egyszerre odautalnánk az olvasót a könyv megfelelő részéhez (9–22.), majd befejeznénk a recenziót. Persze ez több problémát is felvet, valamint sportértéke is kétséges. Dolgunk megkönnyítése érdekében ezért elfogadjuk a recenzió *műfaji* kereteit, megjelölését és megszorításait. Ugyanúgy, ahogy a recenzió tárgyát képező kötet szerkesztői és szerzői „megengedik a *századfordulás elbeszélés* fogalmának fenntartását és irodalmi szövegjelenségének körülhatárolását.” (10. – Kiemelés az eredetiben.)

2011-ben jelent meg a *Párbeszéd-kötetek* sorozat ötödik tagja, ami fizikai formájában követi a harmadik kötet óta állandó külcsínt, s elmondható, hogy alapvetően egy jól megszerkesztett darabot tartunk a kezünkben. Az előlapi borító kapcsán azonban már kérdések merülhetnek fel bennünk. Előttünk áll egy puritán és tárgyilagos főcím (*Elbeszélés a 19. és a 20. század fordulóján*) és egy ezt, ennek irányultságát meghatározó alcím (*Narratív párbeszéddek*), majd mindezek alatt egy kávéházi fotográfia. Érzésem szerint az alcím és a kép között némi feszültség van. Bár a kiadó nem jelölte meg a kép származási helyét, egy rendkívül közismert és előszeretettel felhasznált fotóról¹ van szó, amely a magyar történelmi és kulturális emlékezetben egyértelműen a „századfordulóra” mutat rá, ezért az *ismerős*, a nyugodt, a konfliktusmentes befogadás lehetőségét kínálja fel. Az alcím azonban másra hív minket, ezért ébredhetnek kérdések a könyvet kézbe vevő olvasókban, így akár a (valószínűleg véletlen folytán létrejött) enyhe disszonanciát inspirálónak is nevezhetjük.

A sorozat a „Poétikai-filológiai Párbeszédműhely”-ből indult, ezért nem kerülhetjük meg, hogy foglalkozzunk a tartalomjegyzéket is megelőző beköszöntővel, amelynek teljes változata a sorozat első kötetében lelhető fel. A második kötet óta ugyanaz a részlet szerepel ebből a szövegből, azonban az idézési megjelenés, az apparátus a külcsínnel együtt változott. A harmadik kötet óta az önidézet már idézőjelben szerepel. Ez látszólag megint csak rosszízű szórszálhasogatás, de valójában a változásra való képességet, ugyanakkor a kezdeti célkitűzésekhez való reflektált ragaszkodást is észrevehetjük benne.

¹ Csupán két példa, de ezek mellett még számtalan helyen megtalálható: ez szerepel a *Kávéház-sírató. Törzshelyek, írók, műhelyek*, vál. ERKI Edit, [Bp.], Officina Nova, [1995] című népszerűsítő szövegválogatás címlapján is. A fotóról annyit tudhatunk meg, hogy ismeretlen fényképész készítette 1910 körül, s a „tudós asztalt” ábrázolja a budapesti Centrál kávéházban. Ehhez lásd *Volt egyszer egy Magyarország. A századvég és a századelő világa*, GERÓ András, JALSOVSZKY Katalin, TOMSICS Emőke, Bp., Magyar Nemzeti Múzeum, 1996, 96–97.

A bevezető tanulmányban a szerkesztők világossá teszik, hogy poétika és filológia „kiegyezését” az előbbi felől kötik meg. Ez a bátor és őszinte gesztus általában jellemző a kötetre, azaz nem kertelnek bizonyos fogalmak, módszertan vagy megközelítés körül. De nem is doktrinerek, így van lehetősége és értelme vitatkozni a szerzőkkel, amire kimondottan fel is hívják a figyelmet. Nemcsak a kötetben belül kapnak teret eltérő szemléletű tanulmányok, de a sorozat minden darabja végén, így itt is, megtalálható a „Párbeszéd-rovat”, ahol új tanulmányokkal frissítik fel a korábbi párbeszédet. Ez a két tanulmány (Kocsis Gézőnek Turgenyev *Tanaszi vízkével*, és Földiák Vince *Aeneiszsel* kapcsolatos írása) és a már említett bevezető adják a keretet, ami közrefogja azt a tíz tanulmányt, ami immáron kifejezetten a századfordulós elbeszélésekkel foglalkozik. A tanulmányokat három nagy tematikus egységbe csoportosították: *Narratív kijelölések – Az elkülönítés és összerendezés alakzatai, Elbeszélés módok irodalomtörténeti és műfaji kontextusokban, A „valóság” reprezentációjának hangsúlyai – Verbális és vizuális tükrözés és elvonatkoztatás*. Azért is elbeszélésekről és nem novellákról van szó, mert találunk itt regényt, kisregényt, elbeszélést, novellát, vázlatot, s számos más műfaji megjelölést, kapcsolódási pontot. A magyar nyelvű szerzők közül elemzésre kerülnek Mikszáth, Bródy, Jókai, Tömörkény és Balázs Béla művei, a nem magyar nyelvű szerzők közül pedig Stevan Sremac, Csehov, Kafka és Eduardo L. Holmberg írásai. Önmagában ez a felsorolás azonban kevés, ugyanis áttételesen sokkal több szerző és műalkotás kapcsolódik be a párbeszéd-univerzumba. Az, hogy a tíz tanulmányból hat nem magyar nyelvű szerzőkkel foglalkozik, összehasonlító irodalomtudományi kontextusba helyezi a kötetet: felhívja a figyelmet arra, hogy a gazdag anyaggal rendelkező magyar századforduló nem egy zárvány a világ irodalmi között, s igenis felfedezhetőek egyezések, de eltérések is, melyek mind irodalomértésünket gazdagíthatják.

Röviden szemlézzük a tanulmányokat, melyeket Hajdu Péter és Kroó Katalin behatóbban és komplexebben ismertet a kötet elején (külön filológiai csemege a bevezető tanulmány szubsztrátumainak feltárása, hogy mely bekezdést melyikük írta), ami megenged a recenzensnek egy kevéske szubjektivitást. A sorrendben az első Török Ervin, aki a szatíra mikszáthi koncepcióját vizsgálja *A sípsíriában*, alapos felkészültséggel és fegyelmezett tudományos nyelvezettel. Több fogalmi javaslatot is tesz, például hogy az anekdotikus előadásmód helyett beszéljünk szabad fókuszú elbeszéléstről. Ezt az önkényesen kiragadott javaslatát még fel fogjuk használni a záró gondolatmenethez. Kálmán C. György a tőle megszokott önreflexióval vizsgálja Bródy „kegyetlen és szánakozó” humorát *Az adóisztné albumában*. Csak azért lehetünk valamelyest szomorúak, mert tanulmányának egy rövidebb változatát már 2009-ben publikálta. Hites Sándor az *Abol a pénz nem isten* utalás- és szimbólumrendszerét fejt fel, már-már zavarbaejtően sok idézetet kölcsönözve Jókai kisregényéből. Thomka Beáta Délvidéket idéző dolgozata a középkori életrajzírás egy, a görög-keleti kultúrájú népeknél honos válfaját, a *žitije* hagyományát mutatja be, majd ennek megjelenését követi nyomon a bácskai származású Stevan Sremac *Kir Geras* című elbeszélésében, amit részletesen bemutat és elemez.

Ezt követik a kötet szerkesztőinek tanulmányai. Kroó Katalin már két korábbi munkájának eredményeit, szempontjait viszi tovább nagylélegzetű írásában, ahol

Turgenyev és Csehov műveit olvassa egymásra. A keresztmetszetek és a „hídkeresés” során persze feltűnik Puskin is, sőt az egész 19. századi orosz irodalmi hagyomány. Hajdu Péter sem tudja – szerencsénkre – megkerülni, hogy Jókainak *A három királyok csillaga* című novellája kapcsán ne térjen ki a krimi általános műfaji kérdéseire, sőt a poszt(?)modern(?) elemzési és megközelítési szempontok vizsgálatára. Az ő példája mutatja, hogy humorosan is lehet találó észrevételeket tenni részről és egészről, miközben a lényegről beszélünk. Györffy Miklós Kafkának az 1912-ben íródott *Az ítélet* című művét elemzi az újabb német nyelvű szakirodalom alapján, s mint egyben az író egyik magyar fordítója, számos értékes és érdekes adalékot tár elénk, amikor összeveti az elbeszélés szereplőit és keletkezését Kafka életével, naplóbejegyzéseivel, leveleivel. Szilasi László Tömörkénynek *A tengeri városában* vizsgálja a képiség megjelenését, működését és annak hiányát. Kerek és egész tanulmányának értékét csupán az csökkenti szemünkben, hogy végkövetkeztetésében azt az átforduló apológiát éreztük, mintha mindenképp be *kellene* bizonyítania a műalkotás modernségét, korának meghaladását („nem markalfosan, adomásan, jókaisan archaikus, hanem szinte avantgárd módon modern” – 163.). Menczel Gabriella Eduardo L. Holmberg 19. századi argentin szerző *A csalóány és a művész*ben vizsgálja valóság és illúzió játékát, számos világirodalmi párhuzammal kiegészítve, amikor a műalkotás (jelen esetben a festő képe) valósága kerekedik a realitás fölé. Schiller Erzsébet számunkra kedves módon bizonyítja, hogy az önéletrajzi elemek vizsgálata és beemelése nemhogy csökkentené, de jobban megvilágítja Balázs Bélának *Az én orosz barátnőim* című írásának irodalmi megszerkesztettségét, valamint hatásosan érvel amellett, hogy Dosztojevszkij jelentős hatással volt Balázs élelmezésére, ami pedig irodalomszemléletére és műalkotásaira is nagyban hatott.

Csak ebből a vázlatos felsorolásból is kitűnhet, hogy gazdag tanulmánykötettel bővült a sorozat. Ahogy már korábban írtuk, bátor és őszinte vállalkozásnak tartjuk a századfordulós irodalomnak ilyen megközelítését, amely ugyanakkor nem csak megengedi, hanem igényli is a szakmai vitát. Értelmezői kísérletekről van szó, amit jól jelez az általunk kiragadott fogalomhasználat is. Hol megtartanak régi, összefoglaló terminusokat (*századfordulós elbeszélés*), hol átírják, cizellálják őket (*szabad főkecsű elbeszélés*). Ez egy teljesen érthető, az értelmes vita lehetőségével kecsegtető vizsgálati mód. A különböző megközelítések más oldalról fogják meg tárgyukat, ezért szükségszerűen árnyalnak, pontosítanak, transzformálnak fogalmakat, módszereket, de meghagynak egyes egységeket, hogy működtethető és befogadható legyen a rendszer. Mások, máshonnan közelítve, eltérő változtatásokat hajtanak végre, míg egyes elemeket a helyükön hagynak. Az itt felsorolt publikációk is eltérő módszereket alkalmaznak, de érezhető az az erőfeszítés, ahogy a „narratív egészhez” (14.) próbálnak közelíteni. Ezért ha valaki nem érezte a kötet bevezetőjében a kellő alázatot (például bizonyos fogalmak használatának *megengedése*), az megnyugodhat, és bátran a kezébe veheti a sorozat darabjait, így ezt a kötetet is.

Vigh Péter

Simone Weil, a fiatalon meghalt francia filozófusnőt Gabriel Marcel óta „az abszolútum tanújaként”, Camus óta pedig a 20. század egyik legjelentősebb gondolkodójaként tarthatjuk számon. A neves filozófus, Alain legjobb tanítványaként feltűnő lány gimnáziumi állásait odahagyva huszonévesen beleyötri magát a gyárak világába a munkások nyomora iránti szolidaritásból, részt vesz a spanyol polgárháborúban, aztán Olaszország egy kis templomában „eljön érte Krisztus”, és életében először térdre ereszkedik. S miközben szerencsétlen rabokkal levelezik, szindikalista mozgalmakban vesz részt, beteg kislányhoz jár mesélni, tíz vastag kötetet tesz ki szenvedélyesen hiteles életműve.

Még ha közhelynek számít is, fontos közhely számunkra, hogy Magyarországon Pilinszky János tette ismertté, akinek – saját bevallása szerint – tíz éves hallgatását alapvetően meghatározta a Weilel való találkozás. Olyan üzeneteket kapott a filozófusnőtől, melyek szervesen beépültek ars poeticájába (lásd *Juttának, S. W.-hez*), de a tizenöt kötetnyi mű, melyet eredetiben olvasott, látens módon végigvonul e lírán. Utólagosan pedig elmondhatjuk, hogy a reveláció szerű rátalálás hozzájárult az utolsó kötetek gyümölcsöző és érett, s ugyanakkor szikáran „szálkás” (lásd *Szálkáké*) lírai megújuláshoz. Ahogyan Sepsi Enikő is rámutat, egyenesen odáig terjed ez a hatás, hogy „olyan főnévi igeneves szerkezetekkel találkozhatunk, melyek a magyarban idegenül hatnak, de Simone Weil stílusának alapvető jellemzői.”(74.)

Simone Weil „a küszöb misztikusaként” is aposztrofálja a világszerte bőséges recepció, hiszen zsidó származásából, liberális szellemű neveltetéséből nem következne evidensen az a kereszténység melletti mélységes elkötelezettség, a krisztuskövetés folytonos és megalkuvást nem tűrő intenzitással lobogó, mégis szigorúan kordában tartott lángja, mely egész életét áthatotta. Mégsem keresztelkedett meg sohasem – a kérdés sokat vitatott: elitizmussal, elhatárolódással is megvádolták életművének kutatói, másrészt viszont az egyetemesség és az isteni akaratnak való feltételen engedelmség jegyében való kívülmaradást is többen hangsúlyozzák.

Aki azonban 2010 januárjában részt vett a Budapesti Francia Intézetben a Simone Weil születésének századik évfordulójára megrendezett konferencián – mely egy több állomásból álló nemzetközi konferenciasorozat egyik utolsó állomása volt –, nem maradhatott „a küszöbön”. Az alkalom rendkívüli volt, ahogyan az előadások anyagából készült, 2011-ben kiadott kötet is kétségtelenül tanúsítja, hiszen a filozófusnőről eddig magyar nyelven csak egyetlen monográfia jelent meg (*Simone Weil vallásos metafizikája*), amihez hozzá kell tennünk azonban, hogy a téma egyik legalaposabb és legavatottabb kutatójától, Vető Miklóstól származik, aki egyébként a konferencia egyik központi alakjaként is jelen volt, valamint aki a könyv lényeglátó *Előszavát* és mélyreható befejező tanulmányát is jegyzi – különös tekintettel misztika és „visszateremtés” kapcsolására.

A kötet, amellet hogy Weil legkiválóbb nemzetközi elemzőinek előadásait tartalmazza, rámutat életművének sokrétűségére is. A világhírű matematikus báty, André Weil árnyékában cseperedett kislány a matematikai geometrialitást alapvető viszonyítási pontként alkalmazza, misztikájában éppúgy, mint irodalmi elemzéseiben. A görög műveltség mellett a Bhagavad Gítát tanulmányozza, miközben a keresztrefeszülés legstízből formáit próbálgatja.

Bepillantást nyerhetünk tehát egy olyan intenzív és zseniális életpálya kibomlási fokozataiba, mely befejezetlenségében is a teljességre való irányultságot sugározza: vallás, szociális elköteleződés, művészet és politikai reflexiók mind-mind egybefutnak itt.

Emmanuel Gabellieri például európai horizontokat világít meg, kiemelve egy fontos Weil-jóslatot: „Európa számára nem lehet más módja annak, hogy elkerülje az amerikai befolyás által bekövetkező szétbomlását, mint a Kelettel való új, igazi, mély kapcsolat létesítése.” (53.)

Sepsi Enikő, aki egyúttal (Gutbrod Gizellával közösen) a tanulmányok fordítója és szerkesztője, az énkoncepciók kérdését veti föl, és a nem-cselekvő cselekvés, az önvisszateremtés (*décréation*) szemszögéből közelít a színház lépcsőin keresztül. (Meglépő, hogy a tanulmányok során a szerző tollából származó egyetlen ismeretes színdarab, a *Venise Sauvée (Megszabadított Velence)* milyen gyakori referencia-forrás ebben a terjedelmes oeuvre-ben.) Az én lerombolása és az Isten és Isten közötti találkozás lehetővé tételének mesterségéről van szó, aminek holdudvarában olyan központi fogalmak kapnak teret, mint engedelmesség, alázat és kegyelem. Paradox (avagy épphogy evidens?) módon a weili doktrína mégis az öröm köré épül („Az öröm az egyetlen valóság” – mondja).

A tanulmánykötet egy eddig magyar nyelven kiadatlan írással indít, az *Intuitions pré-chrétiennes* című műből, mely nagy vonalakban tartalmazza Simone Weil filozófiájának fő metszéspontjait. Álljon itt néhány izgalmas részlet: „Nincs hatalmunk megváltoztatni az oldalak négyzeteinek összegét a derékszögű háromszögben, de nincs összeg sem, ha az elme nem működik, és nem fogja fel a bizonyítást.” (17.); „a matematikai relációk használata teszi egyedül lehetővé, hogy az érzékelhető világot mozdulatlan anyagból, és nem megszámlálhatatlan szeszélyes istenségből állóként lássuk. Ez a matematika mindenek előtt egy Isten által írt misztikus vers.” (24.); „az anyagban rejlő szükségyszerűség és a bennünk rejlő szabadság alkotta ellentétpáros az engedelmisségben lép egységre, mert szabadnak lenni számunkra annyi, mint az Isten iránti engedelmisségre vágyani. Minden más szabadság hazugság.” (16.) Az ember tehát nem tud nem engedelmeskedni az isteni akaratnak, de két választása van: vagy beleegyezik az engedelmisségbe, vagy nem. Ezt az engedelmes beleegyezést csodáljuk a tenger hullámaiban vagy „a hegyek szökevény ráncában.” A „szépség labirintusának” metaforája pedig egy örökérvényű mítikus életszituációba vezérel, miszerint a szépség labirintus, melyben sokan elindulnak, de a legtöbben megtorpannak. Akik benn maradnak, azokat Isten bekebelezi, majd kiokádja. Ezek után már ők tessékkelik beljebb az arra járókat. A beavatás csakis az anyagon keresztül történhet, ami (testi és lelki) szenvedéssel jár. A lélek az anyag szerint gravitál

folytonosan, és ezzel csakis a kegyelem helyezkedhet szembe. Az „engagement immobile” szellemében pedig sem az örömet, sem a szenvedést nem szabad keresni – a weili szükségyszerűség tehát mintegy az istenséget magát jelenti.

A tanulmánykötet jól kiemeli a kereszténység fontos és sajnos sokszor háttérbe szoruló aspektusát, az egyetemességre, egységre törekvést. Azaz nem azt keresni, ami szétválaszt, hanem, ami összeköt. Weil logikusan szikrázó stílusában nem pusztán – Pilinszky szavaival – „patologikus műveltsége” csillan fel, hanem az emberiség lényegi problémáira, kérdéseire való figyelem és áldozatkészség. Nem véletlen az sem, hogy a figyelem iskoláját alkotta meg, és azt vallja, hogy az iskolákban elsősorban a figyelemre kellene megtanítani a gyerekeket.

Joël Janiaud írásából élénk tűnik egy megalkuvást nem tűrő emberi lény lélekrajza is, aki azonban mindig önmagához a legszigorúbb. A benső űr-üresség elfogadásával jut el odáig, hogy az álmódosásban látja minden rossz gyökerét. Akár szélsőségekbe is hajló igazság-hűsége az önviszateremtés olyan fokára juttatja, hogy halála nem történhet másként, mint az együtt-szenvedés fölemészttődésében. Így születnek olyan letisztult szövegek tollából, mint például a *Prologus*, melyről Gutbrod Gizellától, Simone Weil egyik legavatottabb magyarországi kutatójától olvashatunk. A misztikus írás érzékeny elemzéseiben valóban a legszebb részeket emeli ki, alázattal adva meg a mű irodalmi olvasatát, így ez a kötet egyik kuriózuma. Szó esik kereszttről, egységről, csendről, paradoxonról. Itt lelhetjük föl a következő, megkapó Weil-mondatot is: „Isten haragjának a gondolata csak szeretetet vált ki belőlem.” (154.)

Simone Weil erős olvasmány, és fontos tudatában lennünk, hogy a róla szóló elemzések ereje nagyrészt maguknak az idézeteknek az erejében, a zsenialitás átsejlesztésében rejlik. Elementáris erejét mindenkit másként megszólító, eredeti stílusa alapozza meg, amely nem engedi meg az üresjáratokban való kószálást, és éppen hogy szembeszegül minden személyessel. Mégis, a róla szóló elemzések tovább lendítenek minket, mert szövegeinek aktualitását és mély humanizmusát tolmácsolják. A szépség labirintusába invitálnak. A könyv egyik kulcsmondatát pedig talán egyik olasz méltatója, Giovanni Trabucco idézi: „a misztika az emberiség hatóerejének egyetlen forrása”. (165.) Ebből a tiszta forrásból meríthetünk tehát Weilt olvasva, aki éppen ellentmondásosságában ösztönözhet a magunkkal való szembenézésre és a benső figyelemre azzal a megnyugtató alaptétellel, amit *Jegyzetfüzetében* olvashatunk: „Ha leereszkedünk önmagunkba, úgy találjuk, hogy pontosan azt, amire vágyunk, már birtokoljuk.”¹ Remélhetőleg a kötet birtoklására sokaknak vágya kél, és elindulnak, leereszkednek – ezúttal első lépésként nem önmagukba, hanem a könyv beszerzésére.

Turai Laura

¹ Simone WEIL, *Jegyzetfüzet*, ford. JELENITS István, Bp., Új Ember–Új Mandátum, 2003, 18.

Kaktuszregény

Térey János: *Protokoll*

Magvető Könyvkiadó, Budapest, 2010, 404 l.

Térey János *Protokoll*jának megjelenése óta számtalan kritika született, ami nem meglepő, hiszen Téreyt szekértáboroktól függetlenül az irodalmi közélet minden szereplője hangsúlyos alkotónak tartja. Az eddigi recepció legnagyobb része persze ezúttal is csak a megszokott, elfogadó ismertetés szintjéig jutott el, de azért megjelentek olyan kritikák is, amelyekben az úgynevezett professzionális olvasók – a kortárs kritikaírás szükségszerűen affirmatív *protokolljától* eltérően –, saját szerepüket különösen pozícionálva arra is vállalkoztak, hogy a mű morálját is számon kérjék a szerzőn. Több recenzens és kritikus¹ megrökönyödött a főszereplő, Mátrai Ágoston életmódján és valóságérzékelésén, és olyan megközelítésből vizsgálták, mintha valóban egy élő és lélegző ember lenne a vizsgálat tárgya. Ráadásul Térey felé, mint amolyan morális kezes felé fordultak,² mintha a mindenkori szerző bárkinek is magyarázattal tartozna a művében feltűnő alakok viselt dolgaival kapcsolatban.

A *Protokoll* értelmezésének e romanticizáló tendenciája legfeljebb az egyéb esetekben körültekintő profik hermeneutikai farkasvakságával magyarázható: hogy éppen a politika hiányát kéri számon az utóbbi időszak egyik legpolitikusabb művén, nyilvánvalóan csak ennek tudható be. A befogadás nehézségei minden bizonnyal abban gyökeredznek, hogy a *Protokoll* valósága jelentős terjedelemben mutat átfedést az általunk élt valósággal, és nem csak azért, mert a Térey-szöveg realizmusra törő tulajdonságai közül az egyik legfontosabb elem éppen a valóságvonatkozások könnyű fölfejtetősége. A történet során feltűnő alakokon, az ismerős helyszíneken és a fodrozódó eseményeken kívül még a verssorokba tördelt élőbeszéd is a maiságot, a kortárs valóságra való ráépülést jelzi, de ezek összessége még nem lenne elegendő ahhoz, hogy a mű valóban minden elemében – így politikumában is – mai legyen.

Hogy nem azonos velünk, a tiszta életű, professzionális olvasókkal egy regénybeli hős sem, azt talán nem ildomos számon kérni egy szerzőn sem. Térey egy, a mai viszonyok között *lehetséges* ember egyik jellemző életszakaszát írta le, és a lehetségesen létező ember éppen attól válik nem csak logikai, hanem szépirodalmi értelemben is lehetéssé (nem csak valóságossá), hogy profilja beleilleszhető a rendszerváltozás utáni társadalom roncsolt struktúrájába. Mátrai Ágoston nem előkép nélküli még a szerző eddigi életművében sem. A *Jeremiás avagy az Isten hidege* című misztériumjátékban Nagy Jeremiás parlamenti képviselő is hasonlóan cinikus és csapodár, hasonlóan céltalan és semmibe futó életpályával bír, mint a *Protokoll* protagonistája. Igaz, a *Jeremiás* világa jóval kötöttebb, mivel a misztériumjáték műfa-

¹ Gondolok itt elsősorban az Élet és Irodalomban megjelent, negatív ÉS-kvartett beszélgetés lejegyzett változatára. Lásd: *ÉS-Kvartett Térey János Protokoll című kététről*, Élet és Irodalom, 2011/14.

² Vö. RADICS Viktóra, *Decens cinizmus, sznob világ*, revizor.hu, 2011. május 29. = http://www.revizoronline.com/hu/cikk/3250/terey-janos-protokoll/?label_id=204&first=0 [2012. 03. 01.]

jának sajátosan értelmezett felújítási kísérlete szerencsétlenül nehezedik rá a műben megbúvó, olykor csak jelzés-szinten megjelenő történetekre.

Takáts József szerint³ a *Protokoll*ból (bár Térey intenciója szerint kordokumentumként íródott az) egyáltalán nem derül ki, hogy valaha is volt rendszerváltás, ráadásul a szereplők egyike sem politizál, még annak ellenére sem, hogy többségük egy politikával erőteljesen terhelt közegben mozog. Takáts ezzel az állítással a verses regény hitelességét kívánta megkérdőjelezni, miközben éppen ezek a jellemzők azok, amelyek a *Protokoll* politikumának legigazabb, jelenkori referenciáját adják meg. A *Protokoll* nem csupán metaforikus szinten, vagyis magán a formaságok menedzselését jelentő protokollis munkán keresztül ragadja meg a jelenkorban levés autentikus politikai moduszát, vagyis a kiüresedettséget, hanem Mátrai és a mű összes szereplőjének életvitelén keresztül is. A felső középosztály szokássá merevedett életgyakorlatait Térey ebben a művében is hatásosan jeleníti meg, de mindvégig ügyel arra, hogy a bemutatott „osztály-rítusok” egyúttal a közelmúlt eseményeitől átitatódva folyjanak le a szemünk előtt, jelezve, hogy igenis van élet a politikán kívül is, még akkor is, ha a regényről véleményt formáló humánértelmiségiek csakis *politizálva* tudják elképzelni az e kaszthoz tartozók mindennapos létformáját.

Paradoxon, de a Mátrai-félék *politikuskus* emberek, abban az értelemben, hogy pontosan tudják, a hosszú távú fennmaradáshoz, a túléléshez magukévá kell tenni Párizs városának jelmondatát: *fluctuat, nec mergitur*, vagyis hánykolódva, de nem elmerülve kell a mindennapokhoz viszonyulni.⁴ A *Protokoll* egyik (és talán nem is a legfontosabb, de Mátrai működését leginkább megvilágító) tanmeséje éppen a politika Leviatán-karjaival való összegabalyodásról szól: Mátrai helyettese, Kovács úton-útfélen gáncsoskodik a főnökével, a hibáit lesi, és triumfál is, ha félrecsúszik valami Mátrai napi ügymenetében, de szükségszerűen elbukik, mivel túlélési stratégiája korszerűtlen, amennyiben nyíltan állást foglal egy tényleges politikai kérdésben. Ez a politikai ügy egyébként az a 2009-es, nagy port kavart diplomáciai affér, amely alkalmával Sólyom László köztársasági elnököt nem engedték be Szlovákiába. Kovács, mint a kísérlet protokollis tagja, kilépve rideg, pusztán formális cselekvésre lehetőséget adó szerepből a Mária Valéria-híd szlovák oldalát őrzőkhöz lép, és őrjögve „politizálni kezd”. Kovács szereptévesztése minden jelenlévő számára nyilvánvaló, a karrierje ettől kezdve megpecsétlődik.

Furcsa lehet, hogy túlélésről kell beszélnünk, miközben egy, a maihoz képest aranykorként kezelt korról, a Kádár-rendszerrel kapcsolatos narratívák értékkészletébe tartozónak tartottuk eddig ezt a szót is. A rendszerváltozás utáni „rendszer”, a

³ *ÉS-Kvartett*, i. m.

⁴ Ehhez kapcsolódóan érdemes szemügyre venni a szerzői mottót, amely a közismerten pesszimista és cinikus bölcselőtől, Émile Cioran-tól származik: „Élni annyi, mint teret veszíteni”. Nem bonyolódhatunk bele mélyebben abba, hogy az idézet mennyiben módosítja a *Protokoll* olvasásának stratégiáját, de az nyilvánvaló, hogy paratextusként kijelöli azt az értelmezési kört, amelyen belül egyáltalán autentikus értelmezés adható. A mottó és a szöveg kapcsolatának feltárására tehát nem vállalkozhatok, de az világos, hogy a mottó is jelzi: bármilyen életstratégiát alakítunk is ki, bármilyen formákon keresztül is igyekszünk túlnyújtóztatni önnön egzisztenciánkat, végső soron csak egyetlen lehetséges útra léphetünk rá. És ez a gondolat jól rimel a *Protokoll* többirányú lezárására is.

csakugyan sehol sem lévő utópiák kora új tartalommal töltötte meg a túlélést mint életstratégiát, főképpen annak a rétegnek a tekintetében, amelytől addig a fokozottabb felelősségvállalást, vagyis a lépten-nyomon jelentkező problémák megoldását várta a társadalom. A felső középosztály éppen úgy, mint a társadalom legnagyobb része, apatikussá vált, és a sikertelenséggel való szembesülés helyett inkább sajátos menekülési útvonalakat választott magának. A *Protokoll* legsajátabb elbeszélésrétege éppen ezeket az útvonalakat térképezi fel, mintegy jelezve, hogy van élet a meghasonlások túl; a zárványos művészvilág éppen úgy létezik, mint a közigazgatásba emigráltak világa. Az élet napos oldalán lévők árnyékvilága ugyanakkor kiüresedett, gesztusokba merevedett, klisékbe zárható: Térey valóságismeretét dicséri, hogy kliségyárában éppen ugyanazokat a paneleket mormolják (függetlenül attól, hogy a megszólaló festő vagy közszolga), mint amiket a valóságos Budapest valóságos alakjai.

Aki figyelmesen olvassa Térey művét, annak rögtön szembeötlik, hogy a *Protokoll* főszereplője végletesen magányos ember. Annak ellenére, hogy Mátrai Ágostonnak több nőügye is van (az unokatestvérrel való kalandtól kezdve egészen a parlamenti gépirókiasszonyig), Mátrai, partnereihez hasonlóan, mindvégig önző marad, és saját monológiába zárva vergődik csupán. Természetesen Téreyhez méltó, kendőzetlen nyelvel meg is örökítődnek az ugyancsak külsődlegessé váló szexuális aktusok és fantáziák is, de a szöveg és a közeg mégis aszexuális marad. Válságszextről van ugyanis minden esetben szó, ahol az önmaga identitását és helyiértékét tisztázni nem tudó ember menekülésként használja az elé vetődő másik embert. Éppen ezért, ha a kritika csökevényesnek érzi a *Protokoll* úgynevezett érzelmi szálát, akkor az csak azt jelzi, hogy Térey kiváló munkát végzett, hiszen a legmélyebb pszichoszociális megfontolások alapján mutatta be „korunk hősének” tulajdonképpeni érzelmi intelligenciáját.

„»[...] Szúrós vagy, tüskés, tényleg kaktuszember.« / »Tüskét. Mert hatványozottan csalódtam. / Csalódás a köbön. Körös-körül.«” (17.) Az idézett szövegrész a kötet felütésében lezajló, intimitást mímelő dialógusból származik, a két szereplő pedig Mátrai és unokatestvére, Blanka. Kevés olyan szöveghely van a *Protokoll*-ban, amelyben ilyen plasztikussággal jelenik meg nem csupán a tárgyalt típus legsajátabb jellemzője, vagyis a tulajdonképpeni elszigeteltség, hanem a teljes műnek a tétje és fő motívuma is. A csalódottság.

Zsolnai György

Schein Gábor: *Éjszaka, utazás*
Kalligram Kiadó, Pozsony, 2011, 132 l.

Sötétből kibukkanó testek, vagy abba visszamerülők. Árnyékok, ívek. Elmosódott foltok, „a formák féleber álma” a könyvborítón. Belül érdes papíron útirajz, három részben.

Míntha kép és szöveg egymást ellentételező és kiegészítő elemei lennének e kötetnek. A képiség nyelvben formálódó alakzatai szövik e költészet fonálát, amelyben az emberi test áll a középpontban. Amit szavak útján nem lehet feltárni, annak nyomába indul a test. Bár a szavak elégtelenek a kötet „nem helyének” leírására, mégis az egyetlen lehetőség bennük rejlik, hogy képet adjon a lírai én az önmagához vezető útról. („Sötét út vezet magadhoz.” – olvassuk majd a *Tizedik nap* cikluscímét adó versében.) Ez azonban a testi érzékelés tapasztalatához kapcsolódik, amennyiben a szavak súlya, zeneisége kerül előtérbe, hangsúlyozva a kimondás gesztusát. Egy kiáltás, egy sóhaj lehelete, egy kitörni készülő érzelem nyoma vagy egy létállapot nyelvben rögzített tükrözése lép tehát elénk. „A házak tövén, mint lassú folyó / hordaléka, gyűlik, vastagszik a szenny. Sovány eső hiába mossa. / Az ébredő és elfogyó / nap néma, nem üzen, s ha rákezd, az áradásban, / akár egy kitátott, óriás szájban / is csak úgy forog az idő, / mint haldokló száraz, csemcsegő / nyelve.” (*Földi sodrás*)

A testi valóság megélnéülése, illetve feltárlása, a földdel (anyaggal) való egyesülésének képe jelenik meg az *Algor* című versben. „Kihűlt az ősidei föld. A koponyaív / alatt olykor még feltör egy forrás” kezdetű sorokban a halál testi valóságával találkozunk a versbeszélő, és irányítja figyelmünket e tapasztalatra. A lírai én azonban nem csak az anyagi valóság elmúlásáról beszél, hanem az időnek a testben való feloldódásáról is, amellyel az időben való létezésnek egy másik arcát tárja elénk: „Minek lettem birtoka? Fáradtan fekszem, megnyugtat / a falak, a plafon fehérsége, s oldódik testemben, / mint alig hallható, távoli zene, a múltó nap.”

Schein Gábor verseskötetében így az ember teste jelek hordozójává válik, tekintetek karcolták, sebeztek azt; a külső környezet minden hatása testi élménnyé formálódik. Ezzel az idegenség érzettel, a férfi számára leleplező női tekintet közvetlen pillantásával találkozunk a *Felkészülés egy városra* című versben, amely az utazás kezdeteként értelmeződik. A valamivel, valakivel való szembenállás tapasztalata szólal meg a versben, s később rájövünk, egyaránt jelenti ez a lírai én önmagával való szembenállását is. Erre utalhatnak a vers végi sorok, amelyek a város testében való közlekedésről beszélnek, a házak között nyíló távolságról, „amit még egyedül kell bejárni, helyet adva a mélyebb szenvedélynek.” E sorokban, idézett sortörésekben érezhetjük, hogy többről van szó, mint pusztá városnézésről: a belül feszítő szenvedélyek tág terébe való „leereszkedésről” beszél e líra. Hasonlít ez a tükörbenézéshez, amellyel megnyílik önmagunk feltárlatlan területe. Ez azonban sokszor nyomasztó, belső feszültséggel járó tapasztalat, amelyről *A villám fényében* című versben olvashatjuk: „Eljön a pillanat, amikor bezárulnak körülöttem az utcák, és ha

nem / fejtet le magadról a házak szorítását, megfojtanak. A fulladás érzése / pánik-szerűen tör rád”. A versbeszélő itt is saját magával kerül szembe, amikor az utolsó versszakban saját érzéseinek az önmagától való elválasztásáról beszél: ekkor ezek az érzések tárgyakká lesznek, vagyis testi kiterjedésűekké válnak, amelyeket kézbe lehet venni. Így távolról válnak szemlélhetővé, amely távolság azonban az érintés által lesz áthidalható.

Az érzékelés tapasztalata a sejtek szintjéig átjárja a versek beszélőjét, behatol a test legmélyebb zugaiba, ahol „a szövetek azonnal / elszenesednek”. Egy-egy érzelemhez, feltörő vágyhoz, belső rémhez, félelemhez tehát nem lehet a szavak útján közel kerülni, de még a látás képessége sem elegendő; tapintani kell, a bőrön át érezni, közel engedni. A közelségnek egy, a „hagyományos”, vagy a hétköznapi értelemben vettől különböző tapasztalatával találkozunk tehát. Olyan közelség ez, amely a saját testbe rajzolt és a bőrbe karcolt térkép nyomait mutatja, amely egyszerre válik egy várossal való találkozás lenyomatává és kijelölt úttá afelé a hely felé, „amelynek / nincs bejárata, küszöbe, és ahol nem lehet megállni, megpihenni sem.” (*Éjszakai utazás*)

A „forgasd, ismerd meg őket! Ne a szemeddel, / az ujjaidal nézz, az ujjad hegyével, ahol még finom a bőr” (*A villám fényében*) sorok a lírai én önmegszólításaként is értelmezhetőek, visszanyúlnak a tapintás általi megismerés azon szándékához, kifejezéséhez, amely a *I. Felkészülés egy városa* című versciklus első szövegében jelentkezik. Első versszakában olvassuk: „Hallani akarom a robbanás zaját. / Én nem a szememmel, az ujjaimmal látok. Amit megérintek, rögtön a/ testembe hatol, és mielőtt megtudnám, / mi az, felrobban az idegek pályáin.” Az *Ott vess ki!* című vers így olyan határhelyzetet állít rögtön a kötet elején az olvasó elé, amely megelőlegezi a további haladást. E határ az utolsó versszakra bomlik ki: „még semminek nincs neve, de már minden beszél”. Ebben az állapotban megfogalmazhatatlan idegpályarobbanások mennek végbe; egy másik test érintés-lenyomatának képe is kibontakozni látszik előttünk. Annak a viszonynak a tanúivá válunk, amely a lírai én és környezete között: a tárgyak és a város teste között alakul, amely viszonyban a lírai én benne találja önmagát, és amely alapvető helyzetben saját magának a megközelítésére vállalkozik az őt körülvevő tárgyakon át.

A kötet verseinek olvasása során így a szavak ráirányítják figyelmünket az érintés fontosságára, amely elsődleges eszköze és útja lesz a lírai én önmegismerésének és a másikkal való találkozásnak. Ennek az útja a *Felkészülés egy városa* című ciklussal, és azonos című versével, a *Túl a kordonokon* cikluson és versen át a *Tizedik nap* ciklusáig (verséig) tart. E három pillére a kötetnek egy ismeretlen területre való behatolásról, belépésről tanúskodik. Ismeretlen terület, elkerített hely: Andrei Tarkovsky filmje juthat eszünkbe, amelyben a szereplők folyamatosan haladnak a Zóna belseje felé, amely végső soron saját lelkük legelrejtettebb szobájának feltárását jelenti, ahol beteljesülhet legmélyebb vágyuk. A kötet lírai énje is hasonló, feltáratlan hely felé indul. Ez azonban nem egyértelműsíthető. Több rétegű jelentést hordozhat ez a terület; lehet város, lehet a nő, a másik ember, amelyben a versbeszélő önmagát is felfedezi. Megjelenik a háború, a tüntetés, a szétdúlt utca képe, amely valamilyen

belső állapotra is reflektál. „Ha a kiégett / autók roncsait el is távolították, a feltépett utcakövek, a burkolat / hiánya így sem hagyta feledni, hogy a város közepe bizonytalan / övezetté vált.” (*Túl a kordonokon*) A belsőben, az egyén lelkében zajló forrongás mellett a fent idézett versben konkrét eseményre történik utalás: a 2006-os budapesti tüntetések hangulata idéződik fel a kordonokkal, a feltört utcakövekkel és forrongással.

Az utazás, érintés képei a sötétséggel forrnak egybe e lírában. Ebben a sötétben idéződik fel egy vonatút (*Éjszaka, utazás*), amely a szenvedély útjához hasonlít; ez a sötét, mint létállapot van jelen a versek többségében, így a már idézett *Túl a kordonokon* című versben, vagy az *Oszloptól oszlopig* címűben. „Készt a vonat, a peronon föl-alá jártam. / Alig múlt az idő. A sötétben hideg eső szitált, / a vizes talpfákon sörösdobozt zörgetett a szél. / [...] Én, ki mindig / magam voltam magam legfőbb társa, / sötét tó vagyok, tükre nem lát soha senkit, / és eszembe jutott, félrefordulva hányszor / gondolhattad ezt. Mégis téged hívtalak tanúnak,”. Itt már a külső sötétség belsővé válásáról olvasunk, illetve a külső és belső valóság egymásba ivódásáról, egymást tükrözéséről. Ez a belső sötétség köszön vissza a harmadik ciklus *Morpheus adománya* című versében, de a *Tizedik napban* is. Úgy tűnik tehát, a lírai én magához vezető útja egyet jelent a sötétségen való átkeléssel, a szenvedélyek, vágyak letapogatása mellett a sötétség ízlelgetésével, „oszloptól oszlopig” való kimérésével. A sötétben válik lehetségessé a tévedések, bűnök tapasztalása a versbeszélő számára, és ez ad „otthonot” a rettegésnek is. A peron, a vonatsínek, az állomásépület ismét egy elhagyatott táj, peremvidék képét idézheti meg, amely távoli párhuzamba állítható a József Attila-i téli tájjal.

A vers végén a lírai én megszólítása egy újabb kérdést szegez az olvasónak. Kit szólít meg, kihez beszél? Ezt a kérdést ugyanúgy feltehetjük a *Halévi*-versekkel kapcsolatban is. Kinek címzi az egyes szám első személyű lírai én e visszatérő tematikájú verseket? Ki az a másik, akinek levelet ír (*Halévi szerelmes*), ki az, akihez vágy űzi, mint zarándokot (*Halévi szerelméért bánkódik*)? Szeretőhöz, feleséghez, Istenhez? A saját magához való közel kerülésen kívül milyen vágy hajtja a versek beszélőjét? S ha a vágyak tárgya mindig más, a vágy által űzött versbeszélő minden versben ugyanaz? A vágyra vonatkozó végső kérdés válasza azonban rejtve marad előlünk. Érezzük, elementáris erővel szólít meg e költészet, hogy kutassuk mindazt, ami emberi lényünk mélységeiben szunnyad, vagy éppen kavarg.

Várkonyi Borbála

SZATHMÁRI ISTVÁN

Találkozásaim a szépirodalommal és az irodalomtudománnyal

Nyelvész létemre, mintegy a „magam mentségére” hadd mondjak el egyet s mászt ilyen címen: „Találkozásaim a szépirodalommal és az irodalomtudománnyal”. Nem feledve persze, hogy az általam művelt stílisztika úgynevezett köztes terület, vagyis éppúgy hozzátartozik a nyelvészethez, mint az irodalomtudományhoz.

Hogy az elején kezdjem, szüleimtől, a szomszédoktól, szülővárosom, Kisújszállás lakosaitól fordultas, tréfára hajló, *í-ző* nyelvjárást kaptam. Kitűnő, mai szemmel szigorú, de felkészült, igazán nevelő tanítóim voltak. Beszéd- és értelemgyakorlat órán például ki kellett menni a katedra mellé, és az osztály felé fordulva elmondani a korábban felolvasott történeteket. Hasonlóan jó kezekbe kerültem a kisújszállási Református Horthy Gimnáziumban (egyébként három Eötvös Kollégiumban végzett volt a tanári karban). A IV. osztály egész évi anyaga magyar irodalomból Arany János *Toldija* volt: megtanultuk az irodalmi művekkel való bánást, a stílisztikai és retorikai jelenségeket és természetesen könyv nélkül a teljes Toldit. A felső osztályokban tanáraink csaknem egyetemi szintű előadást tartottak Jókairól, Adyról, az erdélyi irodalomról (akkor, 1940-ben tért vissza Észak-Erdély!), mi jegyzeteltünk, és hozzáolvastunk az elhangzottakhoz a szakirodalomból. VII. és VIII. osztályos koromban az Önképzőkör elnöke voltam, többek között Tóth Árpádról tartottam előadást, és egy jó hangú osztálytársam olvasta fel az idézett versrészleteket. Ez jól jött akkor is, amikor Tiszaszőlősre mentem legációba (az elszakított területek egy részének visszatérével a debreceni diákság kevésnek bizonyult a legátusigény kielégítésére, ezért a református gimnáziumok hetedik–osztályos tanulóiból jelölt ki a vallástanár egy-két tanulót a jelzett feladatra), ugyanis Gáborjáni Szabó Gábor nagytiszteletű úr első kérdése ez volt: „Na fiam, ki a kedvenc költőd?” Én azt feleltem: „Tóth Árpád”, és mindjárt idézni is kellett belőle.

Megjegyzem még, hogy már elemista koromban hordtam ki a helyi ipartestület könyvtárából (apukám ugyanis férfi szabó volt, és a segédek, mesterek vizsgáztatója) Jókai, Mikszáth, Gárdonyi, Móricz Zsigmond, Herczeg Ferenc műveit, és élvezettel olvastam őket.

Debrecenben az egyetemen és a Református Tanárképzőben magyar–francia–német szakon folytattam tanulmányaimat, majd orosz nyelv és irodalomból is meg kellett szereznem a diplomát. A Református Tanárképző a debreceni Kollégium keretében a budapesti Eötvös Kollégium mintájára keletkezett ugyanazzal a céllal: jól képzett középiskolai tanárokat adni elsősorban a református gimnáziumoknak. Az öt évfolyamon összesen mintegy huszonötön voltunk. Itt is a debreceni legkiválóbb tanárok tanítottak, például nyelvészetből és finnől Papp István, irodalomból Péterfi Lász-

ló, germanisztikából Benigny Gyula és így tovább, rendelkezésünkre állt továbbá éjjelnappal a gazdag könyvtár. A tanárképzőben vizsgáznunk kellett mind a tanárképzői heti tizenkét órának az anyagából, mind az egyetemen felvett valamennyi tárgyból.

A magyar irodalmat az egyetemen Juhász Géza professzor adta elő. A hirtelen elhunyt Kerecsényi Dezső után ő mint Debrecenben közismerten a legjobb középiskolai tanár kapta meg az irodalmi tanszéket. Egyetemi tanárként viszont már nem jeleskedett, de volt egy jó tulajdonsága: óráin elsősorban az élő irodalommal foglalkozott (Móricz Zsigmond, Tamási Áron, Németh László és így tovább), és nem az általa elmondottakat kérte számon, hanem el kellett olvasni az illető írók, költők műveit, és azokról kellett beszámolnunk. Később aligha ismertem volna meg olyan alaposan például a *Gyász*, a *Bűn*, a *Kocsik szeptemberben*, az *Emberi színjáték* című Németh László-regényeket, valamint Tamási színműveit, novelláit. Hankiss János a francia irodalom legnagyobbjait adta elő, Pukánszky Béla pedig – páratlanul szép német nyelven – Goethét, Rilkrét, Hauptmannt. De talán ezeknél is többet jelentett irodalomtudományi ismereteimet tekintve az, hogy Bárczi professzor úr éveken át francia órát tartott a tanszékhez közel álló négyőnknek-ötönknek, és közben Marcel Pagnolt, Anatole France-t olvastuk, ezekről beszélgettünk.

Jóllehet már másodéves koromban a nyelvészethez és Bárczi professzorhoz csatlakoztam, később az irodalomhoz is közelebb vitt annak középiskolai tanítása. 1948 őszétől 1951 nyaráig ugyanis a Közgazdasági Gimnáziumban tanítottam (korábban Kereskedelmi középiskolának hívták). Nem volt akkor a háború után se tankönyv, se előírt tanterv, se szakfelügyelet, valójában néhány évig szabad kezét kaptunk a tanításban. Így történt, hogy Madách Imrének *Az ember tragédiája* című művét három óra helyett három hétig tárgyaltuk, mert nekem is kedvemre volt, és a diákságnak szintén tetszett. Még arra is utalok, hogy minden órára verset kellett a diákoknak tanulni könyv nélkül, nyolc sorosból egy versszakot, négy sorosból kettőt. Ezzel egyébként soha semmiféle baj nem volt! Megjegyzem még, hogy nagy kedvvel készültem minden órára. Magyarázataimat a tanítványaim gyorsírással leírták, és a tanév végén azzal leptek meg, hogy a gyorsírással leírt teljes évi anyagot legépelték, és bekötve átnyújtották. Úgy látszik, a leányiskola tanárainak is megtetszett, mert kérték, hogy azt taníthassák.

1951-től 1955-ig az újonnan létrehozott Idegen Nyelvek Főiskoláján voltam a magyar tanszék vezetője. Itt ugyan irodalomoktatás nem folyt, de stilisztikát tanítottunk, és ennek keretében sort kerítettünk a stílusnak a fordításban és a műfordításban betöltött szerepére, továbbá a költői-írói, azaz a szépirodalmi stílus megismertetésére.

1955-től máig az ELTE-n vagyok, és a stilisztika oktatását napjainkban is folytatom. Mindjárt ide kerülésem után Terestyéni Ferenc kedves barátom bevont *A magyar stilisztika vázlat*a című egyetemi tankönyv megírásába. Hármunk alkotása – a harmadik szerzőtárs Fábíán Pál volt – évtizedeken át máig jó szolgálatot tett a stílus és a stíloselemzés megismertetését illetően. Ez a tankönyv – *A magyar stilisztika útja* című korábbi munkámmal együtt – és az ELTE-n folyó stilisztikai oktatás nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy sok irányban meginduljon a stilisztikai kutatás, valamint a stilisztika oktatása az iskolákban. Ezek eredményeképpen is a stilisztika

visszanyerte a korábbi – Négyesy László, Zlinszky Aladár, Zolnai Béla és mások által megalapozott – rangját és tekintélyét. A stilisztika felvirágzásához egyébként hozzájárult az 1970-től 2008-ig az ELTE Mai magyar nyelvi tanszéke mellett működő Stíluskutató csoport, amelynek tagja volt az ország valamennyi egyetemének, főiskolájának minden stilisztikával foglalkozó tanára (kivéve a Pécsi egyetemet). Ez a csoport – számos konferencia, tanulmánykötet megjelentetése után – szerkesztette meg az *Alakzatlexikon*¹ című nagy és e nemben első munkát.

Ha lehet, még közelebb juttatott az irodalomtudományhoz az 1983-tól 1989-ig tartó vendégprofesszorság a Helsinki Egyetemen. Köpeczi Béla, az akkori művelődésügyi miniszter azzal a feladattal küldött Helsinkibe, hogy szervezzem meg a magyar nyelv és irodalom szakot, mert nálunk, az ELTE-n a finn nyelv és irodalom szak – akkor úgynevezett „b” szakként – már 1975-ben vagy 1976-ban létrejött. Ismeretes, hogy a Helsinki Egyetemen a magyar szakon rajtam kívül még egy tanár és a lektor állt rendelkezésre. Értelemszerű volt tehát, hogy nekem kellett valamilyen módon a nyelvészetén kívül az irodalmat is előadni. Ezt úgy oldottam meg, hogy középpontba állítottam az úgynevezett korstílusokat, illetve stílusirányzatokat. (Mintegy kitérésként megjegyzem a következőket. Tudom, hogy az irodalomtörténészek nem szívesen beszélnek ezekről a kategóriákról, de én Klaniczay Tibor 1963-as nézeteit fogadva el úgy gondolom, hogy ezek a kategóriák a nehézségek ellenére is léteznek, továbbá igen alkalmasak az egyes irodalomtörténeti korszakok elhatárolására és jellemzésére, amint ezt a legtöbb irodalomtörténeti összefoglalás és gimnáziumi magyar irodalmi tankönyv igazolja.) Az említetteknek megfelelően először tisztáztuk a stílus és a funkcionális stilisztika alapkérdéseit: a stílus mibenléte, létrejötte; stílusérték és szinonimitás, stíluszintek; a fő stílus kategóriák: stílusréteg, stílusárnyalat, korstílus, illetve stílusirányzat. Ezután megállapodtunk a stíluselemzés módjában, egyébként a francia *explication de texte* megújított formájára támaszkodva. Majd irodalmunk korszakolása után az egyes irodalomtörténeti korokat vettük sorra, úgy, hogy röviden megrajzoltuk a történelmi háttérrel, aztán beszéltem az illető korstílus, stílusirányzat kialakulásáról, ezt követően rámutattam röviden a fő stilisztikai vonásaira, és talán a leglényegesebb, legtanulságosabb az volt, hogy részletesen elemeztünk egy arra a korra és korstílusra nagyon jellemző verset. Felsorolom őket. Középkori irodalom: *Ómagyar Mária-síralom*; reneszánsz: Balassi Bálint: *Egy katona-ének*; romantika: Vörösmarty Mihály: *A vén cigány*. Aztán a 19–20. századi századforduló gazdasági, társadalmi és kulturális jellemzése után, mintegy átmenetként a romantikától a századforduló felé: Vajda János: *Hús év múlva*. Majd következett a szecesszió: Ady Endre: *A vár fehérr asszonya* (ebben a versben a szimbolista ábrázolás is jelentkezik) és *Sóhajlás a hajnalban*; impresszionista stílus: Babits Mihály: *Messze... messze...* és Tóth Árpád: *Esti sugárkoszorú*; avantgarde: stílárius nyomai József Attila költészetében; tárgyias-intellektuális stílus: Pilinszky János: *Apokrif*. Ezek az elemzések példát szolgáltatnak a finn hallgatóknak további hasonló munkára (az egyik igen jó képességű hall-

¹ *Alakzatlexikon*, főszerk. SZATHMÁRI István, Bp., Tinta, 2008, 595 p.

gató például Szilágyi Domokosnak a *Napforduló* című versét mutatta be igen eredményesen, majd a költő műveiről írt szakdolgozatot).²

Finnországból hazatérve tovább folytattam az ELTE-n a stílusztika oktatását, ezenkívül speciális kollégium formájában stílustörténetet is előadtam. Főleg a szecesszió jelentkezését tárgyaltuk Adynál és még inkább Szomory Dezső drámáiban (*Gyöngyike, drága gyermek, A nagyasszony, Bella* és a többi). Ezek a szemináriumok – tárgyilagosan szólva is – igen sikeresek voltak. Annak ellenére, hogy 1996 után – mint professor emeritus – csupán heti négy órát tartottam, és így engem kevesen ismertek, a speciális kollégiumokra mégis 15 és 23 közti számban jelentkeztek hallgatók. Aztán minthogy úgynevezett munkáltató szemináriumot tartottunk, egy-egy hallgató a csoport elé állva igen körültekintő és szépen elmondott előadásban fejtette ki a rá kiosztott témát. Egyébként többen két-három egymás utáni évben is részt vettek ezeken a szemináriumokon.

Közben nagy súlyt fektettem a stíluselemzésre. Ennek eredménye két munkám is, *A stíluselemzés elmélete és gyakorlata* és *Hogyan elemezzünk verset?*³ Közben nem hanyagoltam el a stílus- és stílusztikatörténetet sem, amelyek szintén érintkeznek az irodalomtudománnyal.⁴

Végül az irodalomtudományhoz való kapcsolatomat talán leghangsúlyosabban mutatja, hogy több költő, író nyelvéről, stílusáról, illetve az irodalmi nyelv kialakításában, alakításában betöltött szerepéről jelentettem meg hosszabb-rövidebb tanulmányt: Sylvester János, Balassi Bálint, Szenczi Molnár Albert, Verseghy Ferenc, Révai Miklós, Tótfalusi Kis Miklós, Mikes Kelemen, Bessenyei György, Kossuth Lajos, Czuczor Gergely, Arany János, Petőfi Sándor, Vörösmarty Mihály, Madách Imre, Vajda János, Ady Endre, Móra Ferenc, Tóth Árpád, Babits Mihály, József Attila, Áprily Lajos, Illyés Gyula, Márai Sándor, Weöres Sándor, Németh László, Pilinszky János, Nagy Gáspár.

Hadd utaljak arra is, hogy stílusztikát – hasonló módszerrel – tanítottam a Szegedi Egyetemen, a Kodolányi János Főiskolán és a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen.

Megemlítem még, hogy a hatvanas, hetvenes években Lőrincze Lajossal együtt mint zsűritag részt vettem a József Attila nevű gimnáziumok évenként más-más helyen megrendezett, József Attilát megszólaltató szavalóversenyén. Nem hallgathatom el azt sem, hogy a Kossuth rádió *Nyelvünkről néhány percben* és *Édes anyanyelvünk* adásában évtizedeken át többször beszéltem egy-egy jellegzetes versről, egy-egy költőről, íróról.⁵

Ezzel végére értem jelzett „találkozásaim”-nak. Mindig szerettem a szépirodalmat és kedveltem tudományát, az irodalomtudományt.⁶

² Az itt leírtakat lásd részletesen a Helsinkiben megjelent munkámban: SZATHMÁRI István, *Fejezetek a magyar költői stílus történetéből*, Folia Hungarica 5, Castrenianumin toimitteita, 38, Helsinki, 1990.

³ SZATHMÁRI István, *A stíluselemzés elmélete és gyakorlata*, Székesfehérvár, Kodolányi János Főiskola, 2003 (Kodolányi Füzetek 16); Uő., *Hogyan elemezzünk verset?*, Bp., Tinta, 2011 (Az ékesesszólás kiskönyvtára, 17).

⁴ *A magyar stílusztika útja*, szerk. SZATHMÁRI István, Bp., Gondolat, 1961 (Nemzeti Könyvtár); és ennek jelentős mértékben bővített kiadása: *Ua.*, szerk. SZATHMÁRI István, BIERNACZKY Szilárd, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Bp., 2008.)

⁵ Lásd például a következő kiadványt: *Kedves Hallgatóim! Válogatás a Magyar Rádió Édes anyanyelvünk című műsorából*, vál. és szerk. KÖVESDY Zsuzsa, Bp., Tinta, 2003.

⁶ A Toldy Ferenc-díj átvételekor az ELTE-n, 2011. május 4-én elhangzott előadás szerkesztett változata.

Irodalom

– összeállította: Petőcz András –

VASS TIBOR

Indulok Kereszttegeződésbe

Akár az útkereszt, a lámpa pirosa állít igazat.
Egybegyűjt, tartóztat.
Irtóztat, ahogy körvonalazódik a döntés illúziója,
hogyan akkor onnan merre is.

A jófele indulás lenne indokolt.

Nem ez a boldogság,
nem ez a szemmérték tapintható egysége.

(Marcella kiabál, pinaható az az egység,
költő barátom.
Imola a bokájáig tóba áll velem.)

Nem is szomorú ez a kert.
Apám kertje nem is közös anyáméval.
Bizonyos dolgokat örökre elhagyni vél,
a nemiskertről beszélek,
bizonyosokról mintha örökre le tudna mondani.
Vadon nemisnő pár dolog.
Többje nem is a korábban elgondolt
szabályos kiskertek, kis keretek között él.
Többje kerti tó, többje bokákig érő víz,
szem-telt vizek bámulatos tartója.

Indulok Folyóba

Elveszem tőled a bort, el a bárt,
és amelyik hangzó magánja jó még ide,
azokat is elveszem, és aztán legyilkollak újfent.

Nem lesz cigarettád, pultosod.
Mixelődöt kortyonként feliszom.
Tiszád Dunának nézed, anyádat,

megmondtam, madárnak.
Megmondtam, anyád hős szobacincér,
ahhoz képest viselkedjél. Hernádod magyar
nábob. Ami neked a Sajódozott,
Szinvádolt szavakból jut,
az, édes, kevés. Fizethetsz

átítatással. Ha a közlemény rovatba
az emberölés szót írod,
nem kérdem, alább miért jön:
apád túlterhelt hűtőajtó,
apád üres mélytányér.
Apád memoterápia, apád deltatorokolat.

Lesz egy nap, amelyen éppen annyi devel,
mint finícióval bír el a vérkép.
Végképp a véremlen lesz,
ahogy a gyilkosság szót lecserélem gyilkossárga,
kikeverni pedig másodjára éppúgy nem tudok,
mint kikeveredni abból a bajból,
amit az indulásokkal magamnak fokozok.

Meghatározás helyett
meghatározást akarnék pedig mondani,
beválhatna a májfunkciós értéked.
Jön egy mérhetetlen jelzés,
pl. széttéplek, mint foxikológus a lábtörőt.

Hőscincér, fizetek.
Előre tudom, mennyi lesz a bokatorés eshetősége.
Ekkor veszem el tőled a szerhasználatot.
El az abszintot.
Ekkor adok engedélyt fegyvertartásra.
Ekkor adok vissza bort, bárt,
ekkor veszem neked a két raklap cigarettát.
Cicád punának nézem,
Imolád, megmondtam, Marcellámnak.

Indulok Fúróba

Apám nem fúr jól,
igen sok gonddal készít egy akkora lyukat
is a panelbetonban,
mint amekkora a háta mögött
részéről ebben a lakásban utoljára keletkezik.
A fúrt lyukakkal egy laikus számára
az ütött lyuk összetéveszthető.
Apám nem laikus, igyekszik semmit

nem bízni a véletlenre.
Ha látná ezt a lyukat, büszke lenne rá.

Az előregyártott falelemek kemények,
akár a szív.
Kemény legyen a fiú szíve,
tudjon olyat kérdezni,
mekkora szívben mekkora a luk.

Hányat ütött volna még,
nem az óráról beszélek,
ha nincs szívfejen kívülés,
ha nincs szívészben kihülés,
ha van egy jó ütvefúró,
tán veszekednek annyit a lyukakon?
Feleség, életem:
halálod. Eszedbe ajánlom.

Egy rövid téli nap

Then he went over and sat down on the unoccupied twin bed, looked at the girl, aimed the pistol, and fired a bullet through his right temple.

Jerome David Salinger

NINCS, olvassa Hús az itallapon, a sörök felirat alatt a koszos matricán.

Eszter mindenhol ott van. Mindenhol Eszter van.

Vastagon fogó fekete filctollal, aprólékos műgonddal írt, szinte tökéletes betűk az etikett-matricán, és a ragasztás is igényes.

Hús, ha ül a parton és nézi a tengert, Esztert látja. Mosolyog rá, haját a szemébe fújja a szél, ezért a fejét is fordítja, amikor a távoli dombok felé mutat.

Ez már a hatodik hely a héten, a pincérek és csaposok szerint az itallap durva károsodása nélkül eltávolítani a matricát nem lehet, de mivel a forgalmat nem rontja, sőt, talán kicsit növeli is, hiszen a vendégek szeretik az efféle hülyeséget, nem foglalkoznak vele, majd lekopik.

Hús a dombokra pillant, hosszú pillantás, szinte végtelen, mert a dombok között, a buja völgykoszorúban Eszter fut nevetve. Hallja a hangját, elérzékenyül, ez túl szép, túl finom. Lobogó szoknyájának susogása a legszebb zene, amit valaha hallott.

– Neked meg mi bajod van?

Hús felemeli a fejét, a hang irányába néz. Csont az, az egyik legjobb barát. A szőke őrült, az író, a bölcsész.

Hús feláll, mert nem bírja tovább, és a dombok felé indul. A napozókat, hullámban ugrálókat maga mögött hagyja, közelít az erdőhöz, átlép a meseszerűen csobogó patakon.

– Elment.

– Mármint meghalt vagy elhagyott?

– Az ugyanaz.

– Ne hülyéskedj! Komolyan kérdeztem.

– Én meg komolyan mondtam. Elment. – Nehéz beszélni. Mennyivel jobb volt egyedül ülni csendben és a matricát bámulni. – Mire felébredtem, eltűnt. Még egy cetlit sem hagyott.

– Aha.

– Ne aházz!

Eszter a haját áztatja a patakban. Hanyatt fekszik a parton, az eget nézi, karját szétveti, gyönyörűfekete hajkoronája a gyors sodrású vízzel jár szerelmes táncot.

– Akarod, hogy elmenjek? Lefűjjük a mai estét?
 – Tedd el a telefont! Te is maradsz, és jöjjenek csak a többiek is. Tökmindegy, mit csinállok, de ha már megbeszéltük, legyen!
 Árnyék kúszik közénk. A jólléttól kövér Bőr. Hangja akár egy chihuahuáé.
 – A betyárját! Nektek meg mi bajotok van?
 – Hús kimagányosodott.
 – Már megint? Nem vagy semmi!
 – Kösz, Bőr.
 – Mit iszunk?
 – Mindent, ahogy szoktuk.
 – VÉR?
 – Szerintem mindjárt. Mire kikérjük, itt lesz, nyugi. Úgy szokta.
 Csont rendelni megy, Bőr előveszi a telefonját, nyomogatja.
 – Sajnos nem tudok sokáig maradni. Az asszonnyal megegyeztünk, hogy ma visszafogom magam. Holnap korán kelünk.
 – Három hónapja nem találkoztunk. Ne csináld már. Szerinted nekem mennyi kedvem van most itt cseszködni?
 – Nekem viszont családom van, hé! Az egy kicsit másfajta élet.
 – Amúgy ez ugyanaz a nő, aki megtiltotta, hogy Bőrnek hívjunk?
 – Hé, ezt ne!
 Hús megtorpan, nem mer továbbmenni. Itt kezdődik az erdő, Eszter rengetegje, és tudja, bármily gyönyörű, halálos. Csak eltévedni lehet benne.
 – Jó estét kívánok! Ez az a hely, ahol mindig lehet tejet kapni?
 VÉR megint időben érkezett, Csont épp hozza az italokat. Együtt mind a négyen, ahogy szokták.
 Hús reggel sokáig csak állt, az ablakon át nézte a telet. Zuhany után, a frissen főtt kávét kortyolgatva vette észre, hogy a város zúgását hallgatja. Eszterrel zenére kávéztak. Eszter imádta a zenét. Sőt, ragaszkodott hozzá. Hitte, hogy kizárólag a zenével lehet létrehozni a saját kis szigetet. Egy nagyvárosi lakásban a négy fal kevés, hang-fal kell.
 Hús soha nem szerette a telefont. Soha nem tudni, jó vagy rossz hírt kap, ha felveszi. De így is, úgy is beleszól az életébe, rákényszerülhet, hogy egészen mást csináljon, mint amit akár előtte egy perccel kitalált, eltervezett. Ráadásul az anyja volt. Nem akarta felvenni, mégis megnyomta a zöld gombot.
 – Szia!
 – Szia, anya! Hogy vagy?
 – Az mindegy. De jól vagyok, kösz.
 – Akkor jó.
 – Te hogy vagy?
 – Kösz, megvagyok.
 – Ennek örülök. Miért nem hívtál?
 – Tudod, hogy nem szeretek telefonálni.

Hús közben a kávéfőzőhöz sétált, a másik adag kávé is kitöltötte, belekortyolt. A francba is, Eszter, a бүdös francba, a kurva életbe, gondolta, és, persze, nem hallotta, amit az anyja mondott.

– Ne haragudj, de nem érttem, amit mondtál. Megismételnéd?

– Azt mondtam, tudom, hogy nem szeretsz telefonálni, de azért időnként jölessz, ha rám csörögnél. Elég ritkán találkozunk.

– Igen, ritkán, sajnós.

– Ez nem hangzott túl jól. Biztos minden rendben van?

– Persze.

Érezte Hús már az első pillanatban, az anyja tudja vagy legalábbis sejtí, hogy valami nem stimmel, sőt, az sem véletlen, hogy éppen most hívta, igen, ezeket mindig megérezte, de mindig. Biztosan álmódott is valamit Eszterről meg róla.

– Tudod, fiam, azért hívtalak, mert az éjjel veletek álmódtam.

– Mármint ki az a „veletek”?

Na, ezt nem kellett volna. Ennél butábban nem is reagálhatott volna. Ha az anyja eddig nem volt biztos a dolgában, most már mindent tud. Hús látta maga előtt az anyja arcát, látta, ahogy bólint, ahogy közben lehunyja a szemét, mély levegőt vesz, és támadásba lendül. Meg kell előznie!

– Apa hogy van?

– Apád nagyszerűen van. Egész nap a műhelyben barkácsol, azt mondta, év végére lecseréli az összes székünket.

– Ezt jó hallani.

– Téged viszont nem jó.

Mély csend mindkét oldalon. Jön, aminek jönnie kell.

– Mikor ment el?

– Ma reggel.

– Végleg?

– Mindenét elvitte.

– Búcsúüzenet?

– Semmi.

– Hazajössz egy kicsit? Ha akarod, még ma beszélek Trólya doktorral.

Nem, nem, nem.

– Nem megyek haza, anya. És ne beszélj a dokival!

– Segíthetnél apádnak. Az étkezőasztalhoz mindenképpen szüksége lett volna rád. És biztosan jót tenne egy kis rendes munka.

– Anya, nekem van rendes munkám, köszönöm. De ha kell, szívesen segítek. Csak nem most. Majd szólok, ha tudok menni. Most leteszem...

– Hát jó... Azért kár Eszterért. Szép volt. És jól főzött. Apád is szerette.

– Nagyon köszönöm, anya. Szia!

Hús iszik. A többiek is isznak. Itt mindenki iszik, hiszen ez egy kocsmá. Azért van, hogy igyanak. Ide inni járnak az emberek. Közben esetleg ezt-azt beszélnek és csinálnak.

Bőr a telefonját nyomkodja, közvetlen kapcsolatban van a feleségével. Csont a kritikusokat szidja, azok is csak a saját karrierjüket építik, semmi hivatástudat, semmi alázat. Vér a nőiről magyaráz, bár talán már unja őket.

Nyilvánvaló, hogy csupán ennyi az egész, ám ez most elviselhetetlen Hús számára. Legszívesebben szétrobbanna, hogy a cafatokkal beborítsa a falakat és az asztalokat, az ülőket és az állókat, jutna az italokba, a ropik közé, a nyitva felejtett táskákba.

Hús feláll és távozik. Nem néz hátra, pedig láthatná a döbbenettől mozdulatlan barátok bamba arcát. Kilép az utcára. A hideg téli levegő felébreszti és felfrissíti, szinte repül hazáig. Aztán amikor becsukja maga mögött a lakásajtót, remegni kezd. A hálószobába botladozik, leroskad a jéghideg franciaágyra. Felveszi a padlóról Eszter fényképét, mutatóját a lány jobb halántékához illeszti, hüvelykujját eltartja, majd az egyre erősödő zokogástól a paplanra dől.

KÁNTÁS BALÁZS

*Ma valamiféle szakállas,
hajléktalan Isten felülvizsgálja
a teremtés jegyzőkönyvét.*

Lapokat tép ki, satíroz,
átír, megszünteti, amit
korábban *m e g n e v e z e t t*.

Neked mindettől nem kell félned,
hiszen sohasem
(léteztél).

*A szemed alatti árkokban
ered újra folyásnak
az elapadtnak hitt Duna.*

(– Most éppen vörös a víz,
átfestette a várakozás,
a le nem jegyzett tanúságtétel. –)

*Magadból valóvá teszed,
elvezeted a vizet, amely már
gáttalanul hömpölyög vissza beléd.*

*A tündérek szájából
narancsillat helyett
kannásborszag árad.*

Egy lehányt asztalon
matatsz ujjaiddal –:
a megfelelő szavak után.

Folyik beléd
a sárga életelixír –
mégsem érzed *élő*nek magad.

Nem hiszek a megváltásban,
mindent lebetonoztak.
A kukák is
bezárkóznak,
ha meglátnak,
a rendőr pedig
szürreális pénzbírsággal
sújt, ha
nem-anyagi
dolgokról –: *beszélek*.

Veszélyes játékokat űzöl –:
a hírlapolvasással.
/Elfogadhatnád végre,
hogy amit éppen (látsz),
az legfeljebb: anomália./

Veszélyezteted –:
a kollektív (igaz)mondást.
Jobb lesz, ha
az elméleteidet
a whiskyvel osztod meg.

Fürdőzől
a félkomfortos magánpokol
csempézetlen medencéjében.

Néha alámerülsz,
de alapvetően azért
(még) kényelmesen lebegsz.

Magyarázol –: a célközönséged
shoppingolni ment
néhány órára.

Merülj el,
magadban, végre,
hátha megtalálod –:
a maradék aprópénzt.

Eszmetolvaj fél-istenekkel
üldögélsz,
egy bizonytalan körvanalú
asztal körül.

Haláltól,
egyéb patetikus
baromságoktól
mentes a fémes levegő.

Bizonyára meghívnak,
még valamire,
ha eldobod –: a világnézetedet,
meg egyéb haszontalan
ócskaságokat.

Létszámleépített,
leszázalékolt
Orpheuszként
kántálsz, betontárnákban –:
szabadságról és egyéb
értelmezhetetlen dolgokról.

A hang persze
valahogyan felkúszik, oda,
az áhított felszínre –:

A postás buzgón
hozza le hozzád a csekket
a csendháborítási bírságról.

Szemed helyén két kavics.
Nem sírsz. Nem könnyeznek.
Sem sirámot, sem imát
nem mondasz –: ezeknek?

Hátradőlsz – egy kocsmaszéken.
Rágódsz –: sörkortyokon.
Nehezen nyelsz, vagy távozol:
Ez az új otthonod.

Életdarbjaidat
egy sporttáskába
gyömöszölöd –:

nem sok maradt már
a korábbi, szétesés előtti
létállapotból.

Válladon a táskával,
betonlábakon –:
lépegetsz.

A vélt jobb-létek
ajtói nem nyílnak ki –:
most sem.

Kelte

Aludtamban, kezdeném, és kijavítasz. Álmodban! Jó, jó, de nem volt álom, csak a szemhunyás, a szuszogás erősödött. És néztél, arra még emlékszem. Igen, öt perc, nem több, és vége, mozdulatlan. Mosolyogsz, hajolsz, a csók álmos és lassú.

Munkába kelünk, már eldöntöd, hamarabb mész, hajtás előtti hajtás, vagyis: iskolafeladat. Tanulsz. Az is munka, jelzem, és nem hagyom, hogy kijavíts, hogy tudom, tudom, nem igazán az, mert feladat, amiért nem pénz, hanem jegy jár. Neked mindig jó.

Nem emlékszel rájuk, mégis álmodsz. A nő emlékszik és így egyben bizonyítékként szolgál. Én vagyok a bizonyíték az álmok létezésére.

Kimész rendbetenni magad, felkelek és a gépet kapcsolom, ej, mennyire ösztönből, el se hinném, ha mást hallanék, hogy első dolga, még a wc előtt, a zúgás elindítása.

Az álmok előtt, kezdem hangosan, hogy halld a csobogástól és a két ajtótól, még előttük, mennyi mindent csináltunk volna! Az öregedés az alvással rokon, vitalitás, vitamin... Mi van még? Alvás, alvadt vér szaga, aludttej, alom...

Milyen idő lesz? Ismersz, érzékeny vagyok a számokra, percek, hőfokok, mennyi ruhába menjek, a bringán másképp hat az idő, a hajtástól átmelegszem, a buszon fáznék.

Aludtam volna, jaj, még mennyit! Szorul a szemem a héjba, nem nyitom meg a levelezőt, csak a fokok érdekelnek, a híreket a munkába hagyom. Most hideg van, de jó időt ír. Szép az a sálad, még nem láttam.

Hajtod nyakra az anyagot és kéred a kulcsot, nem kell kijönnöd, nyitom, hozom, megyek. Kikapcsolom a gépet, a zúgás a fülembé költözik és folyik tovább.

Tőlem busszal mész, azt nem szereted, a metróra esküszöl, nem csak a hideg és a bűdös miatt. Jobban elférsz az idegenektől. Nekem könnyű tekerni, magamban vagyok, fagyban is csak az eszközök zúgnak mellettem és gyorsan eltűnő, fázós járdautasok.

Az ajtóból visszaveszem a kulcsot, mész, hogy hívták Popeye kedvesét? Megnézem, mondom és csókokat adok a gangról, a vaskapu álmosan hajlik a zárba. Kikapcsoltam a gépet, most bekapcsolom és írom az sms-t, miközben öltözök. Olive Oyl. Visszaírod, tényleg, nem nézünk meg egyet? Nem a filmet, a mesét!

Dehogynem, mondom a gépnek már a munkában és próbálok tölteni estére, egy epizód, egy rész, mese. Töltök, vagyis hát nézem tehetetlenül, ahogy vaskapusan-álmosan hajlítja és csikozza a gép az időt.

Egy vagy...

Te vagy az autó, mellyel magad után jársz.
Te vagy az étel, amit naponta zabálsz.

Egy vagy a házzal, melyben laktál,
magad vagy az álom, éjben vak tál,
ahová könnyed csorog,
levesnek edd meg,
s húsod alatt ropog
csontod, szopogasd le!

Ezer kicsi éren körbefolyod magad,
barna, csípős vérrel, mint szeretetével.
Növeszted a hajad,
dagadsz, mint a Hold,
és félsz, hogy minden éjjel kobold
vagy rák gabalyodik tincseid közé,
és óriás ollóival lassan megkopaszít.

Egy vagy a rúzzsal, amit vettél,
hervadt rúzsrózsza,
amit mosoly helyett kentél,
a mindig öreg tél
ellen, hogy kí ne szárítsa nevetésed,
lédús, hidratált örömeid,
hogy élvezhesd majd pénzvetésed
szaporodó hajtásait.

Hogy ne kelljen megöregedned,
pókháló ködében megnézni arcod,
ahogy még felsejlesz magadból...
szuper kocsidon: magad alá tolt mankón
menekülsz, míg megvált egy karambol!

CSÉPLEŐ CECÍLIA

Óratervezet Karinthy Frigyes: *Tanár úr kérem* című művének elemzéséhez 7. és 11. osztályos diákok számára

1. óra: Karinthy Frigyes élete és munkássága

Megelőző tevékenység:

- A *Tanár úr kérem* 16 novellájának elolvasása.
- Csoportok kialakítása. 5 csoportra osztjuk az osztályt. Minden csoportnak 3, illetve 4 mű rövid tartalmát kell majd elkészítenie és megosztania maximum 4 percben.
- A saját feladatukhoz egy csomagolópapírra karikatúrát, vagy képregényt kell készíteniük, amely segítségével a többieknek röviden felelevenítik az általuk kidolgozott részeket.
- 7. osztályban szorgalmiként feladhatjuk, hogy gyűjtsenek minél több Karinthy műcímet – később ennek fontos szerepe lesz! (lásd olvasónapló feladata)
- 11-ben önállóan is felkészülhetnek az életrajzból és művekből, mert a feldolgozás során szerepet kap a diákok közös tudása, előismerete.

A) Karinthy Frigyes élete -bemutató

Kellék: Digitális tábla, vagy projektor

Karinthy életrajzát ppt-os bemutatón tekintjük meg.

- a) Ha 7. osztályosokról van szó, készítsük mi a bemutatót – a tanár magyaráz.
- b) Ha 11. osztályos diákokról van szó, akkor ezt már rájuk is bízhatjuk a megadott szempontok szerint.

Szempontok:

- Születési adatok
- Szülők neve
- Iskolái
- Házasság
- Gyermek
- Munkahelyek
- Művek
- Betegség
- Halál

A(z órai prezentáció céljából az internetről is letölthető) képek – tanári magyarázatok is egyben!

1. kép: Budapesten született.
2. kép: Engel Karolina, az író édesanyja.
3. kép: Karinthy József, az író édesapja.
4. kép: Karinthy Frigyes, a Markó utcai főreál tanulója.
5. kép: 15 éves korában jelent meg a *Nászutazás a Föld középpontján keresztül* című regénye.
6. kép: A *Tanár úr kérem* 1916-ban jelent meg.
7. kép: *Így írtok ti*, 1912-ben jelent meg.
8. kép: Judik Etel, az első feleség (Spanyolnáthában meghalt.)
9. kép: Karinthy Gábor (első feleségétől született gyermek).
10. kép: Bhöm Aranka, a második feleség.
11. kép: Karinthy Ferenc (Cini), a második feleségtől született fiú.
12. kép: A Nyugat 25. évfordulója. Karinthy az 1. írói nemzedék tagja.
13. kép: Karinthy újságíró igazolványa Az EST című lapnál.
14. kép: Barátjával, író- és költőtársával, Kosztolányi Dezsővel. Neki ajánlja a *Tanár úr kérem* című művet.
15. kép: 1936-ban agyműtété volt Stockholmban.
16. kép: Agyműtété után.
17. kép: Budapesten, a Kerepesi temetőben található meg Karinthy Frigyes, és fia sírja.

Két feladat lehet a 7.osztályosok számára ezzel kapcsolatban:

- Ellenőrizték a bemutató alkalmával a kitöltött naplót, és az író életét közösen elevenítsük fel. Ebben az esetben a diák a digitális táblán a kép alá írhatja a legfontosabb adatokat!
- Házi feladatként adjuk fel az óra végén az olvasónapló kitöltését, hogy az ismétlést segítsük ez által is.

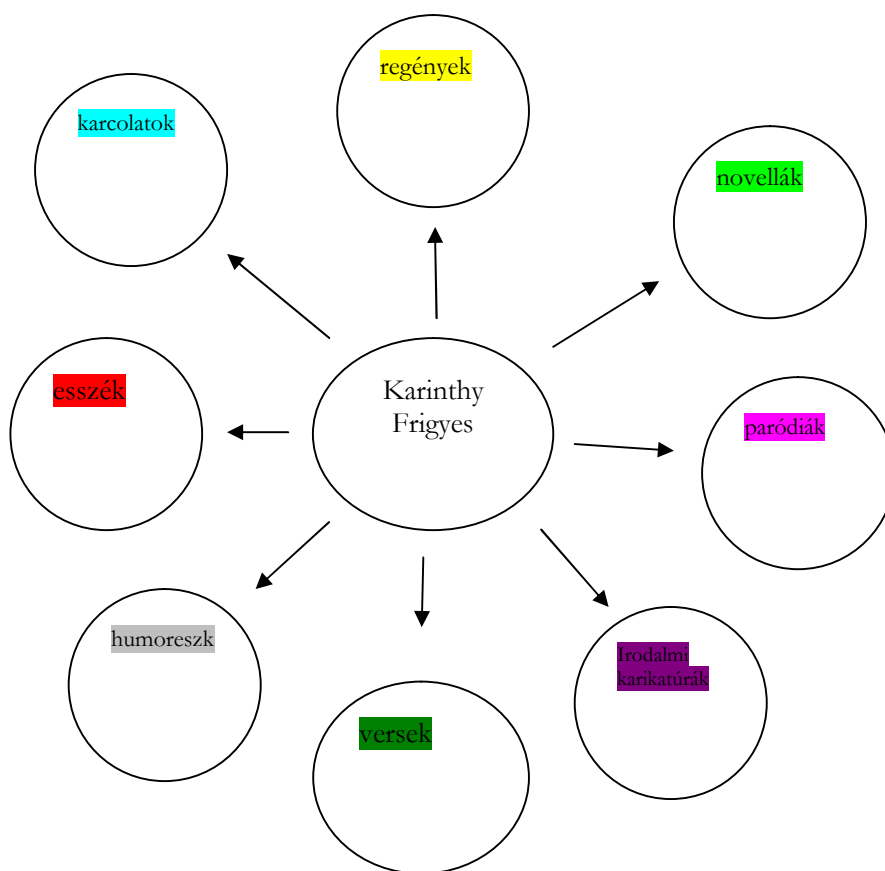
B) Karinthy Frigyes művei

Mivel Karinthy Frigyes életműve hatalmas, ezért az alábbiakban csak felvillantásként utalunk az író életművére. Minden műfajt megemlítünk, amiben Karinthy alkotott, de csak 2–3 művet említünk meg minden témában.

Kellék: digitális tábla

Feladat menete:

1. Középre írjuk fel Karinthy nevét, és halmazokkal jelöljük, hogy milyen műfajban alkotott. Közösen dolgozzunk a diákokkal. (Táblán, füzetben rögzítsük a tanultakat.)
2. A diákokkal közösen töltsük ki a diaképeket a megfelelő műcímeikkel.
 - a) 7. osztályban a szorgalminak feladott műcímeiket próbáljuk majd közösen feldolgozni.
 - b) 11. osztályban a közös előismereteink alapján osztályozzuk a műveket.

Regények:

- *Utazás a Merkurba*
- *Nászutazás a Föld középpontján keresztül*
- *Utazás a koponyám körül*

Novellák:

- *Grimasz*
- *Két hajó*

Karcolatok:

- *Beszéljünk másról*
- *Ó, nyájas olvasó*
- *Aki utoljára nevet*

Esszék:

- *Nevető dekamerón*
- *Ki kérdezett?*

Paródiák:

- *Így írtok ti*
- *Így láttátok ti, paródiák*

Humoreszk:

- *Tanár úr kérem*
- *100 új humoreszk*

Irodalmi karikatúrák:

- *Még mindig így írtok ti*

Versék:

- *Üzenet a palackban*

3. Közös en elevenítsük fel az egyes műfajok jellemzőit, meghatározását. Erre főleg 7. osztályban lesz szükség, mert még nem mindegyik műfajról tanultak a diákok.

Kellék: digitális tábla

Regény: A regény kötetlen modorban elbeszélte történet-sorozat. Nagy terjedelmű, rendszerint hosszú időtartamot felölelő történetet ábrázol szerteágazó cselekménnyel, fő és mellékszereplőkkel. Középpontjában a részletesen ábrázolt háttér előtt játszódó eseménysor áll, a történet szövege mellett azonban fontos szerepet kap a szereplők érzés- és gondolatvilága, esetleg a cselekmény folyamán kibontakozó jellemfejlődése.

Novella: A novella olyan, tömören előadott történet, mely nem törekszik a valóság teljes ábrázolására, rendszerint kevés szereplő vesz részt benne, az idő és a tér viszonylag szűkre szabott, szerkezete behatárolt, egyenes vonalú, rendszerint egy sorsdöntő esemény fordul elő benne, és meglepően, csattanószerűen zárul.

Karcolat: A karcolat (régibbi nevén karc, rajz) rövid, szellemes, egyetlen problémát felvillantó s a tanulságot világosan megfogalmazó szépprózai műfaj. Többnyire valóságosan megtörtént eseményből ragad ki egy-egy epizódot, amelyhez ironikus hangú, kritikus szemléletű, rövid, szellemes-tanulságos kommentárokat fűz.

Esszé: Az esszé a tudományos értekezések és a szépirodalmi művek határán lévő prózai írásmű. Olyan tanulmány, mely mások megállapításait új megvilágításban adja elő; nem ad aprólékos felvilágosítást, nem alapul nagy anyaggyűjtésen, tárgyát csak egy-két szempontból világítja meg, élénk szellem, mélyreható szem és írói művészet jellemzi.

Paródia, Irodalmi karikatúra: A paródia (görög paródeo 'dalt gúnyosan, eltorzítva előadni') valamely jól ismert mű, műfaj vagy stílus gúnyos, komikus hatású utánzása; célja a komikus hatás kiváltása, a nevetetés. Szerzője valamely mű formai jegyeit utánozza, annak tartalmától elválasztva.

Karinthy Frigyes *Így írtok ti* paródiagyűjteménye nemcsak szerzők modorát utánozza, hanem műfajokét, irányzatokét is.

Humoreszk: A humoreszk prózai kispikái műfaj. Fő jellemvonása a karcolatszerű, rövid terjedelem és az ennek megfelelő, fő vonásokra redukált kidolgozás, valamint a könnyed, kedélyesen derűs hangulatú humor.

C) *Karinthy Frigyes művei alapján készült filmek*

Kellék: digitális tábla

A cél az, hogy rámutassunk a diákoknak arra, hogy milyen széles körű a Karinthy életmű feldolgozása is. Semmiképp ne fogjunk hosszabb magyarázatokba. Ezt nem kell lejegyzetelniük.

- Mágia (1917) rendezte [Korda Sándor](#)
- Barátságos arcot kérek (1935) rendezte [Kardos László](#)
- Tanár úr, kérem (1956) rendezte [Mamcserov Frigyes](#)
- Utazás a koponyám körül (1970) rendezte [Révész György](#)
- Holnap reggel (1970) rendezte [Horváth Jenő](#)
- A Nagy Ékszerész (1978) rendezte [Karinthy Márton](#)
- 1 és a semmi (2004) (rövidfilm) rendezte [Molnár Péter](#)
- Utazás a koponyám körül (2005) készítette Chi Recordings
- Lux úr szabadalma (2006) (rövidfilm) rendezte [Gerő Marcell](#)
- T.Ú.K. – Tanár úr kérem (2011) Mátyási Áron filmje

D) *Karinthy Frigyes műfordítás*

Kellék: digitális tábla

A cél ismeretátadás. Ezt nem kell lejegyzetelniük. (Itt is mellőzzük a hosszas tanári/diák magyarázatokat, hiszen nem a művek bemutatása a cél.)

- [Charles Dickens](#): *Két város regénye*
- [Heinrich Heine](#): *Mit nekem már cifra zsoldár...* (Laß die heil'gen Parabolten)
- [Stephen Leacock](#): *Rosszcsirkeff Mária és társai*
- [Stephen Leacock](#): *Gertrúd, a nevelőnő*
- [A. A. Milne](#): *Micimackó* (átdolgozás)
- [A. A. Milne](#): *Micimackó kuckója* (átdolgozás)
- [Christian Morgenstern](#)-versek
- [Luigi Pirandello](#): *Hat szerep keres egy szerzőt*
- [Jonathan Swift](#): *Gulliver utazásai*
- [Mark Twain](#): *Tom Sawyer kalandjai* (fordítóként, majd [Koroknay István](#) új fordításának közreműködőjeként feltüntetve)
- [Metta V. Victor](#): *Egy komisz kölök naplója*
- [Franz Wedekind](#)-novellák

Megjegyzés:

11. osztályban tehát az életrajzot, a filmeket és a műfordításokat egy-egy diák is bemutathatja.

A művek csoportosítása azonban 7.-ben és 11.-ben irányított tanári munkával ajánlott.

2. óra

A *Tanár úr kérem* című mű elemzése

Felvezető beszélgetés:

- Emlékeztek valami vicces estre, diákcsínyre, amit elkövettetek az iskolában? (Puskázás, szerencsétlen felelet, stb.) Egy-két történetet meghallgattunk.
- Szerintetek mikor válhat egy diákcsíny bűncselekménnyé?

Fontos kihangsúlyozni, hogy a diákcsíny nem a másik ember (tanár vagy diák) megalázását jelenti).

A mai órán egy különös világot tárunk fel: Karinthy Frigyes diákéveit, ami talán nem is tűnik olyan távolinak. A *Tanár úr kérem* világa a maihoz képest nagyon megváltozott, de a diákcsínyek, jellemek ma is ismerősen hatnak.

A) *Életrajzi háttér*

A tanári felvezetés, magyarázat mellett a digitális táblán vagy projektoron kivetítjük a vázlatot, ami a füzetbe kerül.

Kellék: projektor/digitális tábla

Keletkezési háttér:

Tanári magyarázat:

Karinthy Frigyes a 19–20. század fordulóján volt középiskolás diák, a említett mű megírásakor még csak 27 éves.

A könyv részben személyes élményekből, visszaemlékezésekből fakad, részben a képzelet szüleménye.

Gyermekkori naplójának gyakori témája volt az iskola, az attól való félelem. A Markó utcai főreálba járó Karinthy – az életrajzi adatok szerint – rendkívül csapongó természetű gyerek volt, aki nehezen tanult. (7. osztályos korában megbukott franciából, pótvizsgáznia is kellett, majd később pedig mennyiségtanból és mértanból is elégtelent kapott.) Tanárai nagyszerű emberek voltak, de a kis írópalántával nem tettek kivételt, így Karinthy maga is átélhette a rossz tanuló sorsát, a bukott férfi állapotát, vagy a *Lógók a szíren* főhősének szomorú kiábrándultságát.

A századforduló szellemsége:

A kor szelleme érződik a műben, például

- a középiskolás diákok nevei németesen csengenek,
- a tanárok jellemzése alapján érezzük: hatalmas tekintéllyel bírtak, „élet-halál” urai voltak.
- a főszereplők még a frissnek ható természettudományok lázában égnek
- hat rájuk Verne, hiszen a diákok vagy katonaiskolába akarnak menni, vagy tengerésznek.

A *Tanár úr kérem* szereplői

A *Tanár úr kérem* diákjait részben egykori osztálytársairól mintázta – Steinmann, Walch, Eglmayer, Deckner, Kelemen – valóban együtt érettségizett Karinthyval; részben pedig kitalált figurák.

B) *A mű elemzése*

Az óra menete itt most már irányított tanári kérdésekkel megy tovább.

- Mi a műfaja?
- Mi jellemzi ezt a műfajt?

1. Műfaja: novellaszerű humoreszkek sorozata.

Humoreszk: A humoreszk prózai kispikái műfaj. Fő jellemvonása a karcolatszerű, rövid terjedelmű és az ennek megfelelő, fő vonásokra redukált kidolgozás, valamint a könnyed, kedélyesen derűs hangulatú humor.

Feladat:

- Soroljuk fel közösen, hogy milyen történeteket olvastunk a műben? (műcímek említése)

2. A kötet tartalma:

Bevezetés	Elkéstem
Reggel hétkor	Eladom a könyvem
A jó tanuló felel	Kísérletezem
A rossz tanuló felel	Magyarázom a bizonyítványom
A bukott férfi	A lányok
Magyar dolgozat	Naplóm
a) Háromnegyedes dolgozat	Lógok a szeren
b) Egyfeles dolgozat	A vésztanács
Röhög az egész osztály	Hazudok

Tanári magyarázat:

A *Tanár úr kérem* népszerűsége az *Így írtok ti* népszerűségével vetekszik. Sok kiadást élt meg, és kiadásról kiadásra bővült a kötet terjedelme. Az első alkalommal 16 írás jelent meg (mi is ezzel foglalkozunk), majd később a következő négy humoreszkkal bővült:

- Tanítom a kisfiamat
- Elnököltem az osztályvizsgán
- Szeretem az állatot
- A papám

A *Tanár úr kérem* eredeti darabja (16 novella) szorosabban összetartozik, a történetek lazán ugyan, de mégis kapcsolódnak egymáshoz:

- A szemléletükben.
- Megfogalmazásukban.
- Hangulatuk tekintetében.
- A lélektan, mint ábrázolás eszköze tekintetében.

Feladat: – Írjuk össze közösen, hogy mi jellemző ezekre a novellákra, miről szólnak, kik a szereplők, hol játszódnak az események... Közös munka. A (digitális)táblára egy-egy gyerek írhatja a megoldást, amit a többiek rögzítenek a füzetükbe. A végén összegezzünk mégegyszer!

Lehetséges megoldás:

A novellák jellemzői:

- Megmutatják a gyermeklélektant: a diákok vívódásait, kétségbeesései, humorát.
- Bemutatják a különböző diáktípusokat, magatartás formákat.
- Jól ábrázolja a különböző szellemi képességeket.
- A novellák csaknem mindegyikét áthatja az életöröm.
- Felidéz a korszellemet, amiben játszódik a történet.
- A közös téma: az iskola, a tanárok és a diákok kapcsolják össze a novellákat.
- Egy részük kerek történetet mond el.
- A novellák másik része magánbeszéd, monologizált formában, E/1 személyben íródott.
- A novellák a gyermek szemszögéből mutatják be az eseményeket, bár az élményeket áthatja az író saját diákkorára való visszaemlékezésének hangulata is.

A tartalom rövid ismertetése

Feladat: Az előre kiadott feladat megoldásait most mutathatják meg a tanulók.

A csoportok a csomagolópapíron lévő rajzok, képregények alapján felelevenítik az egyes történeteket.

Minden csoportnak maximum 4 perce van, tehát lényegretörőnek kell lenniük. A rajzokat jól látható helyre rakjuk, és amíg a Karinthy témakört be nem fejezzük, addig maradjon a teremben dekorációként, illusztrációként.

(Egyéni megoldások hangzanak el. Itt csak egy rövid lehetséges tartalmat közlök néhány képpel, melyet egy tanítványom készített.)

Lehetséges megoldások:

Bevezetés

Az író a valóság és a képzelet rendjét megfordítva meséli, hogy egyik reggel késve és lihegve érkezik meg az iskolába. Csendesen lép be a VI. B osztály termébe, és leül az utolsó padban az üres helyre. Szerencséje van, mert a tanár csak legyint egyet, azt hiszi, hogy ő az, aki öt perce kikéredzkedett. Karinthy örömmel érzékeli, hogy itt van újra a valóságos életben. Boldogan újságolja a mellette ülő osztálytársának, Büchnernek, hogy mennyire megkönnyebbült. Az éjszaka ugyanis azt álmodta, hogy már nem tizenhat éves, nem jár iskolába, hanem felnőtt. Huszonhét évesen ült egy kávéházban, író lett, és már sok könyve megjelent. Személyesen ismerte Molnár Ferencet és Bródy Sándort, de mégsem volt boldog. Nem érezte jól magát a felnőtt életben, hiába vágyott erre egész gyermekkorában. Amikor rájött, hogy ez csak álom, és valójában az iskolában van a helye, nagyon örült.

Reggel hétkor¹

Bauer nagyon nehezen ébred reggel. Még félálomban a következő gondolatok suhan-

nak át az agyán. Mákossy tanár úrnál felel földrajzból. A tanár Szerbia fővárosát kérdezi tőle, de nem tud válaszolni. Álom és ébrenlét összemosódik, s egy idő után már nagyon kalandozik Bauer gondolatban. Ő egy híres hadvezér, akinek el kell foglalnia Dániát. Most ő felelteti a tanár urat, aki nem tudja megmondani Szerbia fővárosát, pedig az Budapest, mert hozzácsatolták Magyarországhoz. Az érdekes álmok-

ból Erzsi, a szobalány riasztja fel Bauert, mert már nyolc óra, és elkésett az iskolából.

Elkéstem

Bauer reggel késésben rohan az iskolába, és útközben próbálja végiggondolni, hogy mi várható aznap. Az első óra mennyiségtan, ahol Fröhlich tanár úr valószínűleg feleltetni fog. Hősrünk a mennyiségtan dolgozatot nem készítette el, és a következő órára sem készült fel Vörösmarty nyelvzsépségeiből. Elég rosszak tehát a kilátások. Sietve rohan be az iskolába, ahol már becsengettek. Már Fröhlich is bent van a teremben, és Bauert már beírták a hiányzók közé. Lesütött fejfel ül be a padba, és ami még szörnyűbb felelés következik...

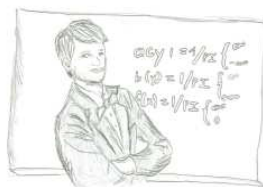
¹ Az illusztrációkat DOMBÓVÁRI-HOLL Gábor, az esztergomi Szent Erzsébet Középfiskola diákja készítette.

Eladom a könyvem

A főhős aznap iskola előtt a Múzeum körüti antikváriumba megy, hogy eladja a tavalyi természetrajz könyvét. A könyv azonban lényegesen meg van kopva, és hő-sünk ki is dekorálta, különböző rajzokat, karikatúrákat készített bele. Ahogy egyre közelebb ér a bolthoz, és meglátja az öreg antikváriust, úgy lesz egyre kevesebb az önbizalma, és már gondolatban egyre kevesebbet kér a könyvért. A könyvárús végül negyven fillért ígér érte, ami még mozira sem elég. Hirtelen jött ötlettől vezérelve előkapja a vadonatúj Stiliztika könyvét, amire aznap is szüksége van, és eladja. Szomorúan távozik a boltból, és elhatározza, hogy másnap visszaveszi a Stiliztikát.

A jó tanuló felel

A tanár hosszas naplólapozgatás után végül Steinmant, az osztály legjobb tanulóját hívja ki felelni. Egy érdekes matematikai feladatot kell megoldania egy csonka gúlával kapcsolatban. Ám nem kétséges az eredmény. A jó tanuló mindent tud, és felelete rövid, meggyőző. Bizalmasan beszél a tanárral, szinte félszavakból is értik egymást a matematika világában, akár egy gróf és a grófnő.

A rossz tanuló felel

A rossz tanuló nagyon szerencsétlen. Mikor a nevén szólítják, szinte el sem hiszi, és csak nagy nehezen botorkál ki a táblához. Útközben ismételgeti magában az aznapi leckét. Egy másodfokú egyenletet kell megoldania, de nem boldogul vele. Nagyon lassan ír a táblára, hogy ezzel is időt nyerjen, de semmi sem segít. A tanár megsemmisítő pillantásokat vet rá, és egy szót sem szól. Végül kihív egy újabb tanulóat felelni. A rossz tanuló megszégyenülten áll, végül a kudarc után a helyére kullog, és eldönti, hogy gimnázium helyett inkább katonai pályára lép.

A bukott férfi

Neugebauer a folyosón áll, és Schwicker tanár urat várja, aki megbuktatta őt történelemből. Azt tervezgeti magában, hogy meg fogja kérni Schwickert, hogy húzza át a elégtelent, és írjon helyette elégségest. Gondolatban egyre nagyobb bátorsággal győzködi Schwickert, aki végül beleegyezik. Amikor azonban tényleg megérkezik a tanár, egy szó sem jön ki Neugebauer torkán. A tanár elküldi, ő pedig illedelmesen elindul hazafelé a pótvizsgára tanulni. Útközben azonban betér egy csemegekereskedésbe, és elkölti az összes pénzét mustkolbászra, törmelékcokoládéra és törökmézre. És az egészet – mint róka a zsákmányát – egy kapualjban felfalja.

Magyar dolgozat

Egy háromnegyedes (akkoriban a négyes volt a legrosszabb jegy) és egy egyfeles (az egyes volt a legjobb jegy) magyardolgozatot olvashatunk. Mindkettő címe: Petőfi és a líra, a stílusukban azonban nagy különbség van. Míg az első dagályos és gyermeges, a második frappáns és lírai. Az elsőt Skurek Ferenc, a másodikat pedig Goldfinger Rezső, hatodik osztályos tanuló írta.

Röhög az egész osztály

Az osztály egész szünetben röhög és rosszkodik. Cédulákat ragasztgatnak egymás hátára, és megrétfálják, ijesztgetik egymást. Találnak az osztályteremben egy új szemetesládát, amiben kényelmesen elfér egy ember. Mivel Zajcsek nem tud a nagy

hangzavarban tanulni, belebújik a szemetesbe. A többiek megrétfálják, úgy tesznek, mintha megérkezett volna a tanár. Zajcsek bosszankodva bújik vissza, míg a többiek nevetnek rajta. Ám akkor váratlanul tényleg belép Kökörös tanár úr. Mindenki elnémul és feláll, ám Zajcsek azt hiszi, hogy megint csak tréfálnak vele. Feszült csend, a gyerekek mászkálnak a pad alatt, és majdnem kibuggyan belőlük a nevetés. Egyszer csak váratlanul

megszólal a tanár: – Auer... mit mozgolódik maga, mint egy sajtukac? És erre a mondatra mindenkiből kitör a fojtott nevetés. A tanár pedig csodálkozva néz, majd büszkén megállapítja, hogy milyen vicces ember ő.

Kísérletezem

Fizikaórán kísérletezik az osztály. Pollákovics az elektromosságot illusztrálja a tanár, amikor a bevezetett áramtól feláll a fiú haja. Hazafelé menet a főszereplő is kísérleteken töri a fejét. Vesz mágnesvasat, és elhatározza, hogy otthon kiegyenesíti a patkó alakú vasat, és iránytűt csinál belőle. Heron-labdát is akar csinálni, és be akarja mutatni a szülőknél a Torricelli-féle űrt. Ám csak a kishúgát, Micit találja otthon, aki gúnyosan nevet a sikertelen kísérleteken. A gravitációs kísérlet közben eltöri a lámpát, és ezért nem kap este vacsorát. Ő azonban nem búslakodik, hanem Galileihez hasonlítja magát, akit szintén nem értett meg a kora, pedig mégis mozgott a Föld.

Magyarázom a bizonyítványom

Bauer kétségbeesetten próbálja megmagyarázni szüleinek a félévi bizonyítványában szereplő rossz jegyeket, és még az óriási füllentésektől sem riad vissza. Az a fő érve, hogy ez csak egy ideiglenes bizonyítvány, az igazit csak később fogja megkapni, mert az övét felküldték a minisztériumba, hiszen tévedések derültek ki vele kapcsolatban. A történelemtanár elvesztette a noteszt, amiben az ő igazi (jeles) osztályzatai voltak, a fizikatanár pedig tévedésből másnak írta be az ő érdemjegyét. Fröhlich, az algebratanár pedig egyszerűen pikkel rá, és mindig rosszabbat ad, mint amit érde-

mel. Amit pedig a szülők kettesnek látnak a bizonyítványban, az valójában hármas, csak az osztályfőnök úr olyan furcsán írja. Végül pedig Bauer megkéri édesapját, hogy írja alá ezt az ideiglenes bizonyítványt, és egy darabig ne menjen be az iskolába, mert nincsen kapu.

A lányok

Egy kamaszfiú szemével láthatjuk a lányokat. A lányok olyan furcsák, sugdolóznak és nevetgélnek a fiúk háta mögött. Valamit tudnak, amit a fiúk nem, és egészen másfajta dolgok érdeklik őket. És - micsoda felháborító - mindenki úgy bánik velük, mintha kiváltságosok lennének. Át kell nekik adni a buszon a helyet, udvariasan kell bánni velük. A tanárok magázzák őket, kivételeznek velük, tizennyolc éves koruk felett kezét csókolnak nekik. De miért, miért? Hősünk érzi, hogy itt valami titok lappang. De mi az?

Naplóm

Egy tizenhat éves fiú esetlen naplója, amelyben megpróbálja néhány szóban megörökíteni élete akkor fontosnak látszó, ám valójában jelentéktelen eseményeit: például azt, hogy miként sikerült elbliccelni a kötelező iskolai ünnepélyt, hogyan puskázott, és mi volt az aznapi ebéd, milyen darabot adtak a moziban.

Lógok a szíren

Hősünk lóg a gyűrűn és miközben kínlódik a különböző tornagyakorlatokkal, gondolatban máshol jár. Először az fut át az agyán, hogy nem érthet egy ember mindenhez, és ő másban, a tudományokban jeleskedik, nem a tornában, aztán pedig rájön, hogy ő mindenben tökéletes: egyszer majd miniszterelnök lesz, de kitűnő focista és feltaláló is egyben. Addig azonban egy kicsit gyakorolni kell, de ez az egész iskola, a tornaóra stb. egy nagy marhaság tulajdonképpen, és nyerje meg inkább más a tornaünnepély első díját.

A vérsztanács

Bauer egy 1898-as harcot vázol fel az osztály két klikkje között, amelynek vezetői Rogyák és Zsemlye Tivadar. Bauer úgy adja elő az egészet, mintha a bíróság vésztörvényszéke előtt tanúskodna a két ember mellett, illetve ellen. Végül ő volt a bíró is, aki békéltette a szembenálló feleket.

Hazudok

Egy diák nagyizolva mesél valóságként kitalált történeteket egy barátjának. Azt hazudja, hogy nagy kastélyuk van a Bakonyban, amelynek az udvarán kis wígwamok

állnak. A kastély területénEgy diák nagyizolva mesél valóságként kitalált történeteket egy barátjának. Azt hazudja, hogy nagy kastélyuk van a Bakonyban, amelynek az udvarán kis wigwamok állnak. A kastély területén nyolc kád van, amelyek forognak is. És van egy olyan méretű nagytű, amellyel nagyon jól nyomon tudja követni a Mars-on zajló életet. A Mars-on a vörös- és a fekete-hangyák háborúznak egymással, és az ő csatáikról is mesél. Így vált hősünk íróvá.

3–4. óra

Ha az előző órán nem tudtuk befejezni a rövid tartalmi ismertetést, akkor ennek az órának az elején tegyük meg, mert a következő csoportmunkákhoz szükséges a mű átfogó ismerete.

a) A novellák csoportosítása megadott szempontok alapján

A továbbiakban kiscsoportokban dolgozunk tovább. Fontos, hogy a tanár csak irányító legyen, és ügyeljen az időre. Az összegzésekor (digitális) táblára és a füzetbe rögzítsük a hallottakat. (A csoportok sorszáma nem tükrözi az ellenőrzés sorrendjét.)

Csoportfeladatok:

1. *csoport*: Szerinted hogyan idézi fel az író a középiskolás éveit? Meghatottan, visszavágódva gondol vissza erre az időszakra, vagy inkább lenézően, mint aki ebből már régen kinőtt?

Véleményeket idézetekkel is támasszátok alá!

2. *csoport*: Mely novellák mutatnak egymással ellentétes diáktípusokat vagy magatartásformákat? Válaszokat magyarázzátok is meg.

3. *csoport*: Mely novellában szerepelnek olyan diákok, akik egyaránt nevetségessé válnak, mégis csak a másikon nevetnek? Mely novellában látjátok úgy, hogy az is nevetségés, aki fölényesen megmosolyogja társát, miért?

4. *csoport*: Gyűjtsetek össze a novellák gyermekszereplőit, akik a VI.B osztályba jártak! Soroljátok fel a tanárok nevét, akikkel megismerkedhattünk a mű során!

5. *csoport*: Melyik humoreszkről mondhatjuk el, hogy kerek történetet mond el, s melyik nevezhető belső monológnak, miért?

Lehetséges megoldások

1. csoport: Az író meghatottan, vágyakozva gondol vissza gyermekkorára, ez főként a *Bevezetés*ből derül ki, de szomorúságot érezhetünk a *Lógok a szeren* című humoreszkből, mert ott arról olvashatunk, hogy a felnőtt már tudja azt, hogy nem minden alakul úgy az ember életében, ahogy ő azt gyermekként elképzelte.

2. csoport: *A jó tanuló felel – A rossz tanuló felel*. A két novella egymás mellé állítva még élesebben rajzolja meg a jó és a rossz tanuló közötti kontrasztot. Nagyon beszédesek a jó tanuló laza hanyagsága, ahogy apatikus nyugalommal oldja meg a feladatot, és a rossz tanuló lázas kétségbeesése, mert fogalma sincs a helyes válaszról. *Magyardolgozatok: Háromnegyedes dolgozat – Egykettedes dolgozat*. Az író itt azt figurázza ki, hogy az kapja a rosszabbik jegyet, akinek nem olyan túldíszített a fogalmazása, ámbar a tárgyi tudása pontosabb, mint azon társáé, aki jobb jegyet kapott, de dagályos a szövege, és alig említ konkrétumokat.

3. csoport: *Röhög az egész osztály*. Kelemen esete, aki Roboz céduláján vigyorog, holott neki is ugyan az a szöveg van a hátára ragasztva. *A jó tanuló felel*: Steinmann is nevetéssé válik az önelégült, gőgös magatartása miatt, nem hiába nevezik „grófnénak”.

4. csoport: gyermekszereplők: Bauer, Büchner, Steinmann, Polgár Ernő, Neugebauer, Deckner, Kelemen, Roboz, Auer, Wlach, Zajcsek, Löbl, Englmayer, Pollákovics, Bányai, Zsemlye Tivadar, Rogyák, Singer; a tanárok nevei, akikkel megismerkedtünk a mű során: Mákossy tanár úr, Fröhlich tanár úr, Schwicker, Kököröcsin tanár úr, Müller tanár úr, Lenkei tanár úr, osztályfőnök

5. csoport:

Kerek történetet mond el:

- Röhög az egész osztály
- A jó tanuló felel
- A rossz tanuló felel
- A bukott férfi

Monológikus (E/1. személyben mesél):

- Bevezetés
- Elkéstem
- Reggel hétkor
- Eladom a könyvem
- Lógok a szeren
- Magyarázom a bizonyítványom
- A lányok
- A vésztanács
- Hazudok

b) Ismételjünk – A komikum fajtái

Tanári kérdésekkel ismételjük át, amit a helyzet-és jellemkomikumról tanultunk!

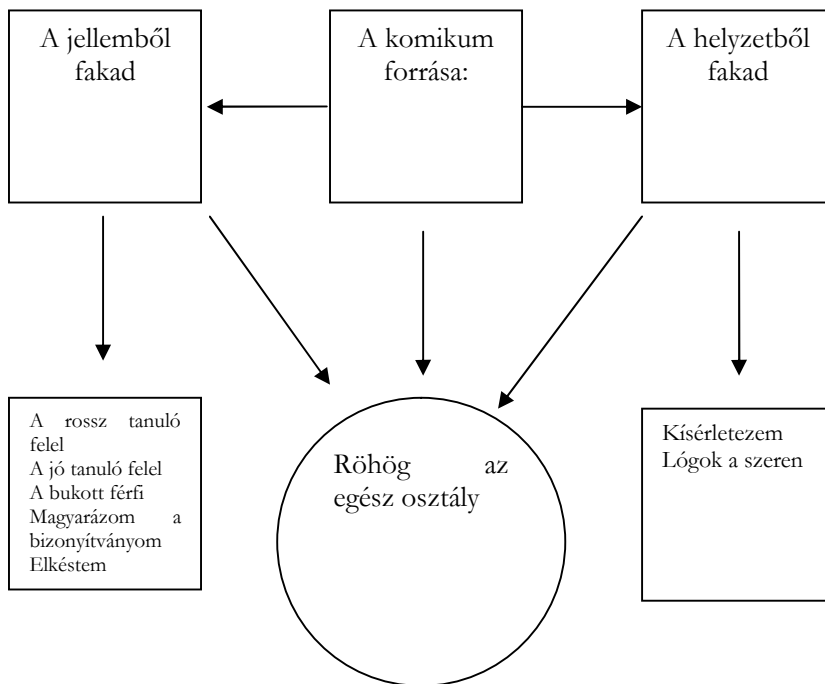
Helyzetkomikum: A komikumnak az a formája, amelyben a komikus esemény hőse nem saját belső tulajdonságai miatt válik nevetségessé (mint a jellemkomikum esetén), hanem a külső körülmények alakulása folytán.

Jellemkomikum: A komikumnak az a fajtája, amely esetén a komikus helyzet hőse nem a külső körülmények alakulása, hanem saját tulajdonságai miatt válik nevetségessé.

Feladat:

- padosor: Keressetek példát helyzetkomikumra!
- padosor: Keressetek példát a jellemkomikumra!
- padosor: Keressetek példát arra, amikor helyzet- és jellemkomikum egyaránt jelen van!

A diákok felolvassák és megmagyarázzák az általuk hozott példákat, majd közösen jelöljük a komikum formáját az alábbiak szerint:

Ha van lehetőség, nézzék meg a *Röhög az egész osztály* című részt a filmből! Például http://www.youtube.com/watch?v=Nm_7iz0RUrg (7:19mp)

C) *A novellák stílusa, hangneme, nyelvi humora*

Csoportfeladatok:

1. Emeljete ki a humoreszkekből három olyan részt, amelyben az író éles szemű megfigyelőnek érzitek!
2. Melyik fejezeteket érzitek a legvidámabbnak, és melyikeket tragikusnak, válaszokat indokoljátok!
3. Keressetek példát nyelvi humorra!

Lehetséges megoldások

1. csoport:

Eladom a könyvem: – mert nagyon aprólékosan mutatja be az író a tönkrement természetrajz-könyvet:

„Tehát lássuk csak. Ez a tavalyi természetrajz, ötödik kiadás, lényegesen javítva, átdolgozva. Lényegesen átdolgoztam magam is - a hátulsó fele levált, annyi baj legyen. Az első fedelen egy mértani rajz. A 178-ik lap, sajnos, hiányzik. Az Ember Csontvázára (87-ik ábra) sajnos, igen kemény ceruzával rajzoltam a cilindert és a szájába csutorát, nem lehetett kiradírozni, – a rozmárra, tavaly, mikor még ifjú voltam, és nem gondoltam a jövőre, oda meg direkte tussal festettem rá a bajuszkötőt. Dörzsöltem, dörzsöltem, az igaz, de mit ér az, a rozmár kilukadt, a bajuszkötő mégis látszik. És vajon melyik beszámíthatatlan, ostoba percemben jutott eszembe, hogy az egész 172-ik lapot kőporral bedörzsöljem, míg vékony lett, mint a selyempapír? Mert hogy az Allatvilági Statisztikai Térkép közepéből egy ötszög alakú, hosszúkás darab hiányzik, az igen, rendben van, arra emlékszem, akkor repülőgépet szerkesztettem, és kellett a kemény papír. De a tartalomjegyzéket igazán nem kellett volna körös-körül kicsipkézni, nehéz, verejtékes munkával, hogy aztán egy vékony pálcikává összesodorjam az egészet, amit képtelenség kisimítani, mindig visszakunyorodik.”

A rossz tanuló felek: – mert az író nemcsak azt mutatja be, ahogy a rossz tanuló a táblára ír, hanem a létkört is jól lefesti.

„Szép lassan és kaligrafikusan ír. A négyesnek a szárát vastagítja - a vonalból, ami törtet jelent, gondosan letörül egy darabot, ehhez külön elmegy az ablakig a spongyáért. Időt nyer ezzel. Hátha csöngetnek addig. Vagy valami lesz. Úgyse sokáig szerepel ő itten a dobogón. Ezt még felírja, az egyenlőségjelet is szép lassan felrakja - igen, ezt még úgy csinálja, mint más, felsőbb lények, mint egy jó tanuló. Felírja még "á2". A katonaiskolában nagyon korán kell felkelni, villan át az agyán, hirtelen. De aztán hadnagy lesz az ember. Esetleg kimegy Fiuméba.

Közben szép lassan ír - még mindig nem írta le. Hozzá nem értő ember, aki ezt a jelenetet figyeli, azt hiszi, valami jó tanuló felel. De a szakértő tudja már, mit jelent az, mikor valaki ilyen határtalan gonddal rajzolja a kettes farkincáját. Halálos csend körös-körül. A tanár nem mozdul. Most beszélni kell.”

Lógok a széken: – mert az író valóságúen mutatja be a főszereplő „szenvedését” a tornagyakorlat közben:

„Két lábam a levegőben kalimpál, térdem kifordul, csuklóm becsuklik, hajam a szemembe lóg, a vér a fejembe todul - a padló felszalad a plafonra és tótágast állanak a falak. S ehhez az undorító és lehetetlen állapothoz, míg kilógó nyelvvel keresem az egyensúlyt s próbálom áthúzni hasamat a vékony vasrúd mögött, teljes bizonytalanságban afölött, vajon a föld vagy a csillagos ég felé közeledem-e - ehhez az állapothoz valaki, egy vad külsejű férfi állandóan bömböl valamit felém - "homoríts!" "homoríts!" ezt bömböli, s az én vérbeborult értelmem távolról sejti csak, mit ért ez alatt a szó alatt - valamit ki kell feszíteni, igen, valamit behajtani, és valamit kiegyenesíteni - de hogy mi legyen az, láb, derék, csípő, s ha ezt már tudom: vajon melyik irányban keresendő az illető testrész: - mindegy, ugye nem kívánhatjátok, hogy válaszoljak ilyen állapotban. Rúgok egyet, előre vagy hátra, mindegy - kinyitom a szájamat, a szemem becsukom - undorral és kétségbeesve eleresztem kezemmel a szert, és hátam nagyot nyekken a vastag szőnyegen.”

2. csoport:

Legvidámabb: *Röhög az egész osztály, Magyarázom a bizonyítványom* – a helyzet- és jellemkomikum miatt.

Legtragikusabb: *Lógok a széken, A bukott férfi* – mert bár a gyerek szemszögéből látjuk a dolgot, tudjuk, hogy a gyermekkorra visszaemlékező férfi fájdalommal szólal meg a sorok között.

3. csoport: a nyelvi humor a diáknyelvből és az indulatszavakból fakad.

- Pollákovics mint emberi test, jó vezető. Pollákovics szerényen és áhítattal állt a zsámolyon, mint ahogy egy jó vezetőhöz illik, és lelke mélyén homályos örömmel villant át az elektromos áram szárnyain, hogy Müller ezek után feltétlenül kijavítja kettesre a háromnegyedét - hiszen nem lehet ő rossz tanuló, lám milyen szépen átvezette a villamos áramot is -, zavarosan olyan érzése van, hogy aki nem érti a fizikát, azon nem megy át a villamos áram, mely a tanár úr szolgálatában áll, és mint ilyen, tisztában van a helyzettel és az osztálykönyvvel. (Kisérletezem)
- Különben a bizonyítvány-ellenőrző és kiegészítő konferencia foglalkozni fog az esettel, tanfelügyelői középülésen. Az osztályfőnök úr, mikor ideadta nekem a bizonyítványt, beszédet tartott: kicsit zavarban volt, és tiszteltette a papát. Kérlek, kedves Bauer, mondta, légy szíves, közöld szüleiddel, miszerint sajnálatos tévedés történt bizonyítványoddal, hibás tételek csúsztak bele. A bélyeghatósági szabályrendelet szerint, sajnos, így is ki kell adni a

bizonyítványt, de kérnelek kell, kedves Bauer, közöld a szülővel, miszerint ez csak olyan okirat, aminek az adatai nem jelentenek semmit. (Magyarázom a bizonyítványom)

- Én négyszer feleltem történelemből, egyszer aláhúzott kétharmadra, egyszer egyesre, kétszer háromnegyedkettesre, tessék ezt összeadni, számtani középátlányost venni, kijön a háromnegyed egyes, aláhúzva. (Magyarázom a bizonyítványom)

D) *A mű lezárása, jelentősége*

Tanári magyarázat:

Az első kiadás utolsó darabja, a *Hazudok* című mű az elszabadult írói képzelet játéka, melynek utolsó mondata a novella csattanója: Így lettem íróvá.

Ennek a mondatnak az az üzenete, hogy az irodalom nem más, mint a teremtő, néha nagyotmondó, játékos és bátor képzelet teremtő alkotása. A kötet lezárása már a felnőttek világába kalauzolja az olvasót, és visszatérünk az íróhoz, aki végigálmódta ifjúságát.

Karinthy Frigyes Tanár úr kérem című műve humoros és szórakoztató stílusban tárja elénk a 20. század eleji iskolai életet. Egy kamasz fiú szemével láthatjuk a mindennapokat: a felelések, a dolgozatok miatti félelmet, a diákcsínyek és a nagy iskolai nevetések, viták és hétköznapi nosztalgikus hangulatát. Ez a mű mindenkor, minden élethelyzetben életképes, hiszen bármennyit változott is a világ, a tanuló mindig küzd az iskolában, sokszor az iskola és önmaga ellen.

E) Házi feladatok

1. Kinek ajánlanád ezt a könyvet, és miért?

Írj egy irodalmi levelet legkedvesebb barátodnak! Ügyelj arra, hogy a levélformának megfelelően személyes hangú legyen írásod, melyben írhatod a kisregény főszereplőjéről, a cselekményéről, vagy a téged legjobban megragadó jelenetről, vagy a benned felmerülő kérdésekről. Leveledet lásd el dátummal és aláírással is!

Egyéni megoldások.

2. Remélem, te is kedvet kaptál Karinthy műve után humoreszkek írására! Válassz ki egyet a három téma közül, és írd le:

Mit mondana az ellenőrzőm, ha beszélni tudna?

Miről árulkodik a köpenyem?

Mit mondanának rólam a tankönyveim, ha beszélni tudnának?

Lehetséges megoldás:

Tanítványom, Lauró Petronella, 8. B osztályos tanuló fogalmazását olvashatják.

LAURÓ PETRONELLA

Ha az ellenőrzőm beszélni tudna...

Hányféle módon tudja az ember lánya húzni az időt? Mert nekem jelen pillanatban minden lehetséges verzióra szükségem van. A könyvesbolt ajtaja előtt állok, és-jobb híján-menekülési útvonalakat keresek. Anya azonban minden erőlködésem ellenére megjelent és bágyadt arckifejezésem ellenére is tántoríthatatlanul jött felém.

– Mesélj! – Hangjából süt a reményvesztettség, amit kissé sértőnek érzek, de nekem most célszerű hallgatni.

– Háát. A kémia tézé... – El voltam szontyolodva és még beszélnem is kellett róla. Édesanyám, ez ám az empátia!

– Rossz.

Ezt nem kérdezte, ezt kijelentette. Pazar lehet a mimikám!

– Kettes... De ki lehet javítani! – nyugtattam meg.

– De hogy a fenébe? – Szomorúnak tűnt. Ebből bizony nem lesz mozi.

– A többieknek is ilyen lett!

– Engem nem érdekelnek a többiek! Legalább egy hármast összekaparhattál volna!

– Jól van na, mondtam már, hogy kijavítom!

– Ajánlom is! – sóhajtott.

Otthon átnéztem a jegyeimet. Kémia: négyes, hármás, négyes, kettes. Nem reménytelen. Őszintén szólva, örülök, hogy ennyivel megúsztam, de tényleg! Van ugyanis egy zseniális unokahúgom, a Kittike. Kittikében tulajdonképpen nincs semmi különleges, azon kívül, hogy szeret a másik ember személyes terébe beférkőzvéni leszívni annak energiáját. Ezek után még csodálkozik a rokonság, hogy a kis szent képes éjszakákon át tanulni? Engem előszeretettel hasonlítgatnak hozzá. „Tudod kislányom, Kittikének egy darab hármasa sincs!” Persze, hogy nincs! Ha én is a fél napot energia-vámpírkodással tölténém, nekem se lenne! Visszanéztem a jegyeimre. Arra jutottam, hogyha az ellenőrzőm beszélni tudna, mélységesen fel lenne háborodva, hogy nem vagyok képes egy normális októbert összehozni. Mit mondjak, a szeptemberi sikerélmény megrészegeti az embert. Megnéztem az e-naplót is, hátha ott lesz egy kis sikerélményem. Bejelentkezve meggyőződtem ennek ellenkezőjéről. Tizedikről lecsúsztam tizennegyedikre. „Kittike osztályelső!” Mert Kittike ötödikes! Ötödikben még én is minden nehézség nélkül elértem a 4,8-as átlagot igénylő pályázatot, a jegyeim az egekben szárnyaltak és nyilván a beszélni kívánó ellenőrzőm is boldog volt. Apropos ellenőrző.

Szegény az utolsókat rúgja. Érzi a végzet szelét. Halálfélelme van. Kinek hogy tetszik. Ha szegényke beszélni tudna, felkelne az e-naplók ellen.

Gondoljunk csak bele! Évtizedek óta áll az emberek szolgálatára, mégis eldobják egy tucatgyártmány kedvéért, pedig bárki láthatja, melyik a praktikusabb! Az ellenőrző több, kitöltésért esedező lappal rendelkezik, míg az ellenőrző csak egyvel. Szánalmas. Aztán az ellenőrző sokkal több lehetőséget kínál! El lehet hagyni, elszakítható, csillogtathatjuk benne tudásunkat, sőt, vad érettségi bulik alkalmával rituáli-

san elégethető! Az ellenőrző azonban rideg, nem hurcolható, nincs benne semmi fantázia, nem láthatjuk benne riválisunk jegyeit (öreg hiba), és nemhogy felgyújtásra nem alkalmas, néha még le is fagy! Így tehát mi a kérdés?

Nem vitás, ha e kedves kis füzet mágikus képességek birtokában állna, megvédené anya „bezzeg Kittike” monológjától, kitörölné magából a kémia kettést, és lehetőleg meggyőzné az unokahúgom ellenőrzőjét, hogy lázadjon!

Mindent összevetve, a beszélő füzetke igen nemes jószág lenne, és mindenképp lealázná az „e-napló” néven csúfolt ellenségét.

Ellenőrző forever!

F) Egyéb ötletek

A tanár úr kérem 2011-es filmváltozatáról eltérő kritikákat olvashatunk, így mindenképp azt ajánlom a kollégának, hogy személyesen döntse el, hogy a fiatalabb korosztálynak levetíti-e.

Én 7. osztályban az 1956-os filmváltozatot ajánlanám, és csak 11-ben mutatnám meg Mátyássy Áron filmjét.

Felhasznált irodalom jegyzéke:

1. KARINTHY Frigyes, *Tanár úr kérem*, Bp., Móra, 1938.
2. SZALAY Károly, *Karinty Frigyes*, Bp., Gondolat, 1961.
3. DOMOKOS Mátyás, *A humor a teljes igazság = In memoriam Karinty Frigyes*, szerk. DOMOKOS Mátyás, Bp., Nap, 1998.
4. FRÁTER Zoltán, *A Karinty élet-mű*, Bp., Fekete Sas, 1998.
5. LEVENDEL Júlia, *Így élt Karinty Frigyes*, Bp., Móra, 1979.
6. ALFÖLDY Jenő, *Irodalom olvasókönyv 8. osztály*, Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 2008.
7. MOHÁCSY Károly, *Irodalmi Olvasókönyv 7.*, Bp., Krónika Nova, 2007.
8. MOHÁCSY Károly, *Irodalom III.*, Bp., Kronika Nova, 2001.

Internetes források

1. <http://mek.oszk.hu/00700/00719/00719.htm> (Karinthy Frigyes: *Tanár úr kérem*)
2. http://hu.wikipedia.org/wiki/Karinty_Frigyes
3. <http://olvasonaplo.sulihalo.hu> (Karinthy Frigyes: *Tanár úr kérem*)
4.